

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam

2024. 3. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

- A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században I.
- Egyetemi fényképgyűjtemények rendezésének tapasztalatai
- A Batthyány család körmendi levéltára 16–20. századi missiliseinek segédletei
- Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége I.

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:

a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
[https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/
leveltari-szemle/prodB605100.html](https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html)

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 3200 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

[https://library.hungaricana.hu/hu/
collection/mltk_leveltari_szemle/](https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/)

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

LEVÉLTÁRI SZEMLE

74. évfolyam ▪ 2024. 3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

a Nemzeti Kulturális Alap,
a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Kiss Norbert Péter, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke

Nyomdai munkák: Fellini Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Bényei Balázs

- A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században I.
A levéltári anyag használata 5

Mózessy Gergely

- Az egyházi levéltárügy dilemmái a rendszerváltástól napjainkig 23

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

Molnár László

- Egyetemi fényképgyűjtemények rendezésének tapasztalatai (SOTE, TF) 34

Schlay Georgina

- Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemtörténeti
 Gyűjtemény fotógyűjteménye 43

MŰHELYMUNKÁK

Künstlerné Virág Éva

- Egy adatbázis születése
A Batthyány család körmendi levéltára 16–20. századi missiliseinek segédletei 48

Nagy Balázs Vince

- Levéltár-pedagógiai program az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában
Kapcsolati háló – kommunikáció – játék – vezetés – élményalapú tudásátadás 53

KILÁTÓ

Székely Iván – Michael Friedewald – Murat Karaboga

- Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége I. *A jelenlegi helyzet* 62

Kiss Gábor

- A Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségének tevékenysége
 a közelmúltban és napjainkban 81

MÉRLEG

Verő-Valló Judit: Egyedül a Nagyvárosban. *Garzonotthonok és lakóik*

- Budapest a 19. század derekától az 1940-es évekig* (Bakati Vita) 89

Keményné Pintér Ilona: Dokumentumok Dunapataj történetéből 1698–1944

- (Hecker Henrietta) 92

HÍREK

Beszámoló az MLVT 2024. május 23–25. között Kaposváron tartott

- vándorgyűléséről (Kovács Eleonóra) 95

A MELTE és az EME 2024. évi vándorgyűlése és konferenciája

- Pápa, 2024. június 26–28.* (Koltai András) 101

Bakati Víta, doktoranda

- ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola,
Művelődéstörténet Doktori Program

Bényei Balázs, levéltári referens

- Kulturális és Innovációs Minisztérium

Friedewald, Michael, Dr.-Ing., az ICT kutatási egység vezetője

- Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research, Karlsruhe

Hecker Henrietta, segédlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Vármegyei Levéltára

Karaboga, Murat PhD, tudományos kutató

- Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research, Karlsruhe

Kiss Gábor alezredes, kirendeltségvezető

- PHM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár
Bécsi Kirendeltsége

Koltai András, gyűjteményvezető

- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára

Kovács Eleonóra, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár, Tudományos Igazgatóság

Künstlerné Virág Éva, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

Molnár László, igazgató

- Semmelweis Egyetem Központi Levéltára

Mózessy Gergely, gyűjteményigazgató

- Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár

Nagy Balázs Vince, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára

Schlay Georgina, muzeológus

- ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Székely Iván, kandidátus, kutatóprofesszor

- Blinken OSA Archivum, Budapest

Bényei Balázs

A magyar levéltárügy előtt álló kihívások a 21. században I.

A levéltári anyag használata

Magyarország alaptörvénye P) cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége”. A X. cikk a tudományos kutatás szabadságáról rendelkezik. A levéltár jogszabályban foglalt definíciója szerint „a maradandó értékű iratok tartós megőrzésének, levéltári feldolgozásának és rendeltetésszerű használatának biztosítása céljából létesített intézmény”.¹ Az általánosan csak levéltári törvényként, esetleg Ltv.-ként emlegetett, a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény céljai között a megőrzés egyértelműen összekapcsolódik azzal, hogy ezen iratok használható forrásanyaggá váljanak.

A levéltárak előtt álló kihívások tekintetében működésük fő, a levéltári anyag használatának biztosítására irányuló célját tartom érdemesnek vizsgálat alá venni. A levéltár lényege nem a pusztá őrzés, hanem az a törekvés és feladatellátás, hogy az iratokban foglalt információk fennmaradjanak és megismerhetővé váljanak. A használat célja, a használatra jogosultak köre ugyanakkor jelentős változásokon ment át az elmúlt évszázadokban.

A levéltári anyag használatának biztosítása

A levéltárak feladatkörének, funkcióinak alakulását áttekintve közhelyszámba megy, hogy az iratok megőrzésének elsődleges célját eredetileg és sokáig mindenekelőtt azok jogi bizonyító ereje adta, amely már az ókortól megjelent.² Magyarországon a jogbiztosító funkció megfogalmazásának korai példája III. Béla 1181-es úgynevezett Froa oklevelének a 12–13. században elterjedt *oblivio-memoria* típusú arengája, amelynek sokáig önmagán túlmutató, az írásbeliség általános elrendelésére vonatkozó normatív jelentéstartalmat tulajdonított a kutatás.³ A 16. századtól megfigyelhető az iroda (*Kanzle/cancellaria*), az irattár (*Registratur/registratura*) és a levéltár (*Archive/archivum*) elkülönülése Nyugat-Európában.⁴ A 18. században számos uralkodói és fejedelmi levéltár létesült,

¹ 1995. évi LXVI. törvény 3. § 1) pont.

² Teljesség igénye nélkül lásd: Lakos, 2006: 17.; Endrényi, 1980: 7.; Körmendy, 2009: 279.; Székely, 2007: 21.; Sipos, 2020: 192.; Ember, 1969: 4–5.

³ Halász, 2022: 109–110.

⁴ Horváth, 2019: 17–18.

ahogy alsóbb szintű hatóságok esetében is számos példát találhatunk saját levéltáraik megszervezésére.⁵ Ezen intézmények mindenekelőtt még jogbiztosító, ügyviteli szempontból voltak lényegesek.⁶ Az 1723. évi törvények a Magyar Királyságban is – nem előzmények nélkül – elsődlegesen a rendi érdekérvényesítés egyik eszközeként tekintettek a levéltárakra, az azokban őrzött iratanyag jelentőségét ezek jogbiztosító értéke adta. Az 1723. évi XLV., XLII. és XLIV. törvénycikkek nem csupán az *Archivum Regni* mint rendi levéltár létrehozásáról kívántak gondoskodni, de a hiteleshelyi levéltárak használatát, az azokban őrzött jogbiztosító iratokhoz az arra jogosultak számára történő hozzáférést is igyekeztek szavatolni. A megyeházák építéséről rendelkező 1723. évi LXXIII. tc. a vármegyék levéltárának és iratainak („*archivi et literarum*”) őrzését említi. Az 1729. évi XXV. tc. a vármegyei levéltárakról rendelkezett, majd az 1764/1765. évi XI. tc. megerősítette a hiteleshelyek másolatkiadási kötelezettségét és kiterjesztette azt a vármegyei levéltárakra is. A rendelkezések elsődleges célja mindegyik esetben az iratok jogbiztosító funkciójára vezethető vissza. Az *Archivum Regni*, a Kamarai Levéltár és a Magyar Kúria Levéltára ekkor még alapvetően zárt intézmények voltak, amelyek a fenntartó érdekeit szolgálták, tudományos kutató számára csak kivételesen és szigorú feltételekkel nyíltak meg.⁷

A francia forradalom nyomán a „közfunkciók” ellátása során keletkező iratokat köztulajdonnak kezdték tekinteni, amelyekről törvény mondta ki, hogy a polgároknak joga van másolatot kérni róluk. Kecskeméti Károly vélekedése szerint ez a „liberális levéltári forradalom” nyitánya, s ezzel lényegében megszületett a mai értelemben vett, az állampolgárok számára használható közlevéltár. Az iratanyag használata ugyanakkor még Franciaországban is alapvetően hivatali jellegű volt, és a forradalom után még évtizedeket kellett várni a mai értelemben vett kutatás megindulására a Francia Nemzeti Levéltárban, amelynek kutatóterme csupán 1842-ben nyílt meg és sokáig csak körülményesen volt kutatható az ott őrzött iratanyag. Kecskeméti értékelése szerint a levéltári forradalom a 19. század második felében a pozitívista történetírók és a levéltárosok egymásra találásával teljesedett ki.⁸

A francia forradalom révén a levéltárak a „köz” tulajdonába kerültek Franciaországban, ebből adódott az a szándék, hogy minden állampolgár részére lehetővé tegyék a jogaik biztosításához szükséges iratok megismerését, s azokról másolatok kiadását. E tekintetben viszont ez nem feltétlenül jelentett új minőséget az iratanyag használatának szempontjából. A levéltár továbbra is elsődlegesen jogbiztosító intézmény maradt, amelynek segítségével minden érintett jogosult volt az érdekeinek érvényesítéséhez szükséges adatokhoz való hozzáféréshez. Magyarországon az 1723. évi törvények lényegében erre kötelezték a hiteleshelyi levéltárakat, majd az 1764/1765. évi articulusok a vármegyeieket is, amelyek nem tarthatták vissza a jogérvényesítéshez szükséges iratokat. A francia forradalom társadalmi jelentősége aligha lebecsülhető abban a folyamat-

⁵ Kecskeméti, 2012: 9.

⁶ Sipos, 2020: 192.

⁷ Lakos, 2006: 66–67., 69.

⁸ Sipos, 2020: 192., Kecskeméti, 2012: 10–12.

ban, amelynek eredményeként a levéltárak hangsúlyozottan jogbiztosító szerepe mellett mind erőteljesebben megjelent a tudományos kutatás szolgálata, de semmiképpen nem annak kiindulópontja. A levéltári iratok segítségül hívása a történetírók körében nem volt új jelenség. A 18. században már jelentős előzményeket mutatott, majd a 19. század során a primer források előtérbe kerülése a század végén a pozitivista történetírásban csúcspontot ért el. Ez sokkal inkább egy hosszabb fejlődési folyamat, mint forradalmi változás.

A magyar levéltárak funkcióbővülése a reformkortól a kommunista hatalomátvételig

Magyarországon a tudományos kutatás jelentőségének és szerepének 19. század során megvalósuló felértékelődését jelzi, hogy 1848-ban már a Magyar Tudományos Akadémia tett javaslatot a „magyar álladalmi közlevéltár” létrehozására.⁹ A terv ekkor nem valósulhatott meg, de a meginduló történettudományi kutatások már egyre jobban igyekeztek felhasználni a különböző levéltárak forrásait, ami napirenden tartotta a tudományos célokat is szolgáló levéltárszervezés kérdését. Révész Imre 1860-ban tartott akadémiai székfoglalójában az iratanyag jelentőségét hangsúlyozva a levéltárak megnyitását sürgette.¹⁰ Fáy András az 1861-ben összehívott országgyűlés előtt egy „országos történelmi levéltár” létrehozását indítványozta, amely részére a jogbiztosító értékkel már nem bíró, de történetileg értékes iratok átadását tartotta kívánatosnak.¹¹ Wenzel Gusztáv 1865-ben az Akadémián tartott beszámolójában adott számot a különböző levéltárakban szerzett tapasztalatairól, majd két évvel később, 1867. április 1-jén felolvasott indítványa az Országos Levéltár újjászervezésének ügyét már sikeresen indította útjára. Felszólalásában kiemelte, hogy „mi nagy fontossággal bírnak a közéletre, valamint a hazai tudományosságra nézve országunknak levéltárai, és mennyire kívánatos, hogy nálunk is, más európai államok példájára, oly országos levéltár alakíttassák, mely a múlt korról ránk maradt minden fontosabb okmányokat lehetőleg egybefoglaljon, s azoknak gyakorlati és tudományos hasznosítását korunknak szelleme és a haza szükségleteihez képest közvetítse”.¹²

A Magyar Tudományos Akadémia által elfogadott indítvány nyomán végül megkezdődtek az új Országos Levéltár előkészítő munkálatai. Az ennek keretében létrehozott történészekből álló „ankét bizottság” a következő alapelveket állapította meg: „1. biztos és könnyen megközelíthető őrizethelyéül szolgál a gondjaira bízott irományoknak; 2. ezen irományok alapján segítségére van a kormányközegeknek olyan kérdések tanulmányozásánál, amelyek megoldása a történeti és jogi előzmények felderítését követeli, s 3. elősegíti a történettudományi anyag-készlet irodalmi értékesítését.” A Minisztertanács előtt a belügyminiszter ennek nyomán határozottan állást foglalt amellett, hogy az anyagot ne csupán „közigazgatási” szempontból, hanem „tudományos bűvárlatra” alkalmas módon rendezzék. A magyar és az erdélyi kancelláriai, a helytartótanácsi, az erdélyi főkormányzósági és a nádori levéltárak, valamint a régi Országos Levéltárat magába

⁹ Körmendy, 2009: 290–291.

¹⁰ Révész, 1861: 29.

¹¹ Lukinich, 1926: 302–303.

¹² Wenzel 1865., Wenzel, 1867: 133.

olvasztó új Országos Levéltár ezen kettős feladatra alkalmas vezetőjét az előkészítés folyamatában is fontos szerepet játszó Pauler Gyulában találták meg, aki 1874. október 14-én kapta meg országos főlevéltárnoki kinevezését.¹³

A tudományos funkció hangsúlyosabbá válását jól jelzi, hogy 1922-ben az Országos Levéltár a Belügyminisztériumtól a vallás- és közoktatásügyi tárca irányítása alá került. A nemzeti nagy közgyűjtemények önkormányzatáról és személyzetükről szóló 1922. évi XIX. törvénycikk 9. §-a egyértelműen kimondja, hogy az „Országos Levéltár tudományos intézet”. Klebelsberg Kunó értékelésében „a levéltár nem régi hivatalos iratok puszta raktára, nem is főleg nemesi családok átvizsgálására hivatott szerv, hanem első sorban tudományos intézet, melyet mint ilyent kell adminisztrálni s melynél a kinevezési politikának is a tudósnevelés ugyanolyan szempontjai szerint kell igazodnia, mint a múzeumoknál és könyvtáraknál”.¹⁴

A tudományos feladatok előtérbe kerülése ugyanakkor nem jelentette az eredeti funkció, a jogbiztosító célú használat visszaszorulását. A gyűjteményegyetemet létrehozó 1934. évi VII. törvénycikk egyértelműen hangsúlyozta az intézmény tudományos jellegét, ugyanakkor kimondta, hogy a Magyar Királyi Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár által az őrizetükben lévő iratokról és nyomtatványokról szabályszerűen kiállított másolatokat hiteles másolatoknak kell tekinteni, amelyek elkészítéséért az igénylőnek meghatározott díjat kell fizetnie.¹⁵ Hasonlóan rendelkezett a levéltárügy rendezéséről szóló 1947. évi XXI. törvénycikk a levéltárak egyszerű és hiteles másolatkiadási feladatairól.¹⁶

A levéltárügy rendezéséről szóló 1947. évi XXI. törvénycikk 1. §-a rendelkezése szerint „a közttestületek és a közintézmények irataik fenntartásában, megőrzésében és kezelésében a gyakorlati és tudományos érdekeknek megfelelően kötelesek eljárni”. A törvény egyúttal kimondta a tudományos kutatás ingyenességet is, elkülönítve azt az „egyéb célú kutatás” eseteitől, amelyekért ekkor még díjat kellett fizetni.¹⁷ A használat előmozdítása érdekében a törvény a levéltárak feladatkörébe sorolta a tudományos kiadványok megjelentetését is.¹⁸

A Magyar Országos Levéltár sajátos – jogbiztosító és a levéltár által végzett kutatást és tudományos igényű értékelést egyaránt megkövetelő feladatköre – volt a nemességi ügyekben történő szakvélemények kiadása, de egyéb kérdésekben is kérhették – díjazás ellenében – az intézmény szakvéleményét.¹⁹ Az 1947. évi törvény a másolatkiadás mellett a vármegyei és törvényhatósági jogú városi főlevéltárnok feladatai közé sorolta a „levéltári kutatást igénylő történeti és közigazgatási kérdésekben hatósági rendelkezésre szakvélemény adása” iránti kötelezettséget.²⁰

¹³ Miskolczy, 1923: 14., 19. Lakos, 2006: 91–92.

¹⁴ Klebelsberg, 1927: 36.

¹⁵ 1934. évi VIII. tc. 12. §.

¹⁶ 1947. évi XXI. tc. 23. §.

¹⁷ 1947. évi XXI. tc. 10. §.

¹⁸ 1947. évi XXI. tc. 8. § d) pont.

¹⁹ 1934. évi VIII. tc. 12. §.

²⁰ 1947. évi XXI. tc. 23. §.

A levéltárak tudományos feladatköre így nem csupán mint kutatóhely, a források használatát lehetővé tévő intézmény szerepében merült ki, hanem önálló kutatásokat végző tudományos műhelynek is tekintették, aminek egyik sajátos vetületeként jelent meg a történeti kérdéseket érintő és tudományos igényességet megkövetelő szakvélemények kiadásának feladata, amely egyfajta átmenet a jogbiztosító és tudományos feladatok között.

A levéltárügy rendezéséről szóló 1947. évi XXI. törvénycikk a köziratok kutatását keletkezésük után 50 évvel is engedélyhez és ahhoz a feltételhez kötötte, hogy annak nyilvánosságra hozatala közérdeket nem sért, míg 50 éven belül az illetékes miniszternek (illetve a Nemzetgyűlés elnökének) engedélye is szükséges volt hozzá.²¹ A törvény a tudományos kutatás esetében kimondta annak ingyenes voltát, jóllehet az előkészítés során felmerült a kutatás általában vett ingyenessége is. A tudományos cél megítélése az Országos Levéltár, végső fokon pedig a miniszter hatáskörébe tartozott.²²

Magyar levéltárak funkcióváltásai 1950 után

Az 1947. évi törvényt leváltó, a levéltárakról szóló 1950. évi 29. törvényerejű rendelet ugyan általánosságban kimondta a levéltári anyag kutathatóságát, a kutatás feltételeit viszont már a levéltárak ügyviteli szabályzatának hatáskörébe utalta.²³ A 30/1969. (IX. 2.) Korm. rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. törvényerejű rendelet végrehajtásáról a kutatás részletes szabályainak – így a korlátozásoknak – a megállapítását a művelődési miniszter hatáskörébe utalta a Levéltárak Ügyviteli Szabályzatának (LÜSZ) keretében.²⁴ A LÜSZ alapján a 20 évnél fiatalabb – külföldi kutatók esetében az 1938 előtti – iratanyag vonatkozásában lépett életbe korlátozás, amely az érintett szervek kérelmére tovább szigorítható volt.²⁵

Az 1950. évi 29. törvényerejű rendelet alapvetően a tudományos célt hangsúlyozta. A törvény első paragrafusa arról rendelkezett, hogy a „történeti fejlődés írott emlékeit – mint a magyar társadalom fejlődésére vonatkozó értékes forrásanyagot – a jelen törvényerejű rendeletben meghatározott módon fokozott védelemben kell részesíteni és azokat a kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni”.²⁶ Emellett a hiteles és egyszerű másolat kiadásának módját és díjazását a levéltár ügyviteli szabályzatának hatáskörébe utalta.²⁷

A levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969. évi 27. törvényerejű rendelet szerint a levéltár tudományos intézmény, amely – jogszabályban meghatározott keretek között – igazgatási feladatokat is ellát. Alapfeladatai között az iratanyag kutatási

²¹ 1947. évi XXI. tc. 4. §.

²² 1947. évi XXI. tc. 10. §.

²³ 1950. évi 29. tvr. 1§, 7. §.

²⁴ 30/1969 Korm. rend. 13. § (2) bekezdés.

²⁵ LÜSZ 113. §.

²⁶ 1959. 29. tvr. 1. §.

²⁷ 1959. 29. tvr. 8. §.

feltételeinek biztosítása mellett a tudományos kutatást is kiemelte.²⁸ A tvr. külön megállapította, hogy a „levéltár, valamint levéltári anyagot őrző más tudományos intézmény saját levéltári anyagáról a levéltárak ügyviteli szabályzatában meghatározott körben tájékoztatást nyújt és levéltári anyagában kutatást tesz lehetővé, más szerv vagy magánszemély részére azonban kutatást csak az irányító szervének utasítására végez”.²⁹

A levéltárak tekintetében a fókusz a tudományos funkcióra került át. Kosáry Domokos 1970-ben amellett foglalt állást, hogy a levéltár „mint a történeti forrásanyag őrzője, feltárója és részben feldolgozója tölti be a tudományos intézmény szerepét”. Véleményét a későbbiekben is fenntartotta, sőt az ügyfélszolgálati jellegű feladatok tekintetében – a magánszemélyek ilyen irányú igényeiről el is feledkezve és annak lényegét félreértve, és a korábban „szakvélemények” kiadására irányuló és valóban történettudományi jellegű feladatokat abszolutizálva – is azt hangsúlyozta, hogy ezek abból fakadnak, hogy a „jelen sok szállal visszanyúlik a múltba”, s így „a levéltár az ilyen kérdésekre is főleg mint a történelemtudomány szervezetének része válaszol”.³⁰ Ember Győző Kosáry megközelítését mint szélsőséges nézetet minősítette a levéltártudományról írt dolgozatában, hangsúlyozva a levéltárak kettős, tudományos és igazgatási szerepét. Ember emellett úgy vélte, hogy a „szocialista társadalmi viszonyok között” éppen megerősödött a levéltárak igazgatási feladatköre, ugyanakkor ez nem a tudományos feladatok ellenében, hanem azok *mellett* történt, valamint megállapította, hogy a „tájékoztató-szolgálat” esetében az igények rohamos emelkedése tapasztalható.³¹

Az 1969. évi 27. tvr. jelentős új elemmel gazdagította a levéltárak feladatainak körét, beemelve a „népművelés”-t mint alapvető feladatot.³² Ezt a feladatkört a Művelődési Minisztérium Levéltári Osztályát vezető, az 1969. évi 27. tvr. előkészítésében jelentős szerepet játszó Varga János – az igazgatási és tudományos funkciók mellett – a levéltárak harmadik alapfeladatának tekintette.³³

Révész Imre 1868-ban megfogalmazott gondolata, amely szerint „a levéltár nem valami holt tömeg, hanem a létező társadalmi viszonyokkal és azok fejlődésével élő és szerves egybeköttesévéllévő nagyfontosságú kincs”, korát megelőzőnek hat.³⁴ A levéltár hivatali funkciója mellett a tudományos kimondottan a szakavatott tudós közösségnek szól. Klebelsberg még hangsúlyozza, hogy „a levéltár természeténél fogva, hogy úgy mondjam, arisztokratikus intézmény”.³⁵ A II. világháborút követően ebben fokozatos elmozdulás indult meg. A levéltárak szélesebb körű ismeretterjesztő feladatokba történő bevonása 1950-ben a korszakhoz igazodóan először kimondottan politikai-propagandisztikus céllal kezdődött meg. A területi levéltárak tanácsai fenntartásba kerülésével

²⁸ 1969. évi 27. tvr. 6. §.

²⁹ 1969. évi 27. tvr. 12. §.

³⁰ Kosáry, 1970: 133–134.; Kosáry, 2003: 25–26.

³¹ Ember, 1984: 126–127.

³² 1969. évi 27. tvr. 6. §.

³³ Varga, 1969: 505.

³⁴ Horváth, 2019: 44.

³⁵ Klebelsberg, 1927: 125.

1968-tól ez kiegészült a helyi igényekhez igazodó, általában vett kulturális feladatellátással. Az 1980-ban kiadott Levéltári Kézikönyv ezt mint a levéltárak „közművelődést segítő munkáit” említi, amely „a felmerülő országos és helyi társadalmi igényekhez kapcsolódik, de mértéke a levéltár sajátosságaihoz, adottságaihoz igazodik”. Az ennek keretében tárgyalt főbb tevékenységek nagyrészt megelőlegezték a ma is meglévő feladatokat, a korszakban lényegében elvetett családtörténeti kutatások és azok hangsúlyos támogatásának kivételével.³⁶

Ember Győző 1989-ben a levéltárak kettős feladatkörét hangsúlyozta, amely szerint „kettős alap jellegű munkát végeznek: tudományosat és igazgatási”. Határozottan elutasította, hogy a közművelődési jellegű feladatok – amelyekben ugyan részt vesznek a levéltárak – az egyik alapfeladatot jelentenék, s ezzel az alapvető rendeltetésük pedig hármasság jellegű volna. Hasonlóan élesen bírálta azt a megközelítést is, amely az igazgatási feladatokat elvetve kizárólag a történettudomány szolgálatát tartotta a levéltárak hivatásának. Ugyanakkor a jövőt tekintve, az informatika térnyerését és annak a levéltárak feladatellátásában történő megjelenését emelte ki.³⁷

A levéltárak tudományos feladatellátását érintően lezajlott vita tárgyalása túlfeszítené e tanulmány kereteit. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mindaz a szakmai ismeret – a nyelvi és paleográfiai készségektől az intézménytörténetig és azon túlmenően –, amely szükséges a levéltári anyag szakszerű feldolgozásához, leírásához, vagyis annak használhatóvá tételéhez, egyúttal a megfelelő színvonalú tudományos munkának is az alapját jelenti. Ennek figyelmen kívül hagyása nem csupán hibának, de fenntartói szempontból pazarlásnak is látszik. A hazai jogszabályi környezet egyértelműen rögzíti a levéltárak tudományos feladatellátását, valamint a tudományos feladatellátással megbízható munkaköröket és a kutatónapok kiadásának és elszámolásának rendjét.³⁸

A levéltár mint „memóriaintézmény”

A rendszerváltást követően a levéltárak számára a kárpótlási ügyekkel összefüggő „roham” a hivatali/jogbiztosító funkció felértékelődését hozta. Rövidesen azonban hangsúlyosan jelentek meg az amatőr családfakutatók, akik már egy más típusú, nem hivatali jellegű, de nem is tudományos érdeklődésű csoportot jelentettek. A „laikus” érdeklődők, levéltárhasználók számára a levéltár leginkább „memóriaintézmény”, amelytől az érdeklődő az egyéni (családtörténet), s a közösségi (mint a helytörténet vagy egy meghatározott közösség, például egy felsőoktatási intézmény) múltjának művelődési vagy akár identitás alapú megismerését várja. Az informatika fejlődése önmagában is jelentős lehetőségeket rejtett, de az igazán új változást nem önmagában a személyi számítógépek elterjedése, hanem ezek hálózata, az internet elterjedése hozta magával. Ez mind az irat-

³⁶ Endrényi, 1980: 274., az általános levéltárak tanácsi fenntartásba vételére 2045/1967. (VIII. 8.) Korm. határozat, illetve az ennek végrehajtása kertében kiadott 112/1968. (MK 3.) MM utasítás alapján került sor.

³⁷ Ember, 1989: 182–183.

³⁸ Ltv. 13. § g); 39/2020 (X.30.) EMMI rendelet.

képzők, mind a felhasználók oldaláról új megoldásokat és igényeket generált. Az Ember Győző által közművelődésként összefoglalt, lényegét tekintve ugyanakkor az általános és a széles közönségnek szóló, általában vett kulturális és oktatási célú szolgáltatások iránti társadalmi igény találkozott az informatika fejlődésével.

Terry Cook 1997-es tanulmányában már felhívta a figyelmet erre az elmozdulásra, a történészek által „uralt” közintézményi funkciótól a nagyközönség számára identitást, lokalitást, történetet, kultúrát, személyes és közösségi emlékezetet biztosító levéltár irányába.³⁹

A 2008-ban kidolgozott „A Szolgáltató levéltár” című stratégia koncepciója a levéltárak funkciójának bővülését vetette fel. A szerzők megítélése szerint a „levéltári szakterület tehát – mint a világon mindenütt – több évszázadnyi viszonylagos állandóságot követően paradigmaváltás előtt áll. Az archívumok alapfeladatai már nem csak a maradandó értékű forrásanyag átvételére, megőrzésére és kutathatóságának biztosítására korlátozódnak, s ez egyúttal azt eredményezi, hogy a levéltári anyagot használó célközönség – legyen az állami vagy magánszervezet, kutató vagy érdeklődő állampolgár – igényeit kielégítő szolgáltatások bevezetésének és működtetésének a hagyományos levéltári alapfeladatok mellett feltétlen prioritást kell élvezniük, mivel csak ezeken keresztül garantálható a meglévő szakmai tudásbázis valóban hatékony hasznosulása.”⁴⁰ A koncepció alapján megvalósítani kívánt szolgáltató levéltár fogalmában is szorosan összefügg az új informatikai megoldások által biztosított lehetőségekkel, hiszen aszerint „az információs és kommunikációs technológia eszközeinek és eljárásainak alkalmazásával biztosítja a papíralapú és az elektronikus iratokban felhalmozott ismeret- és tudásanyag mindenkori elérhetőségét, időtől és tértől függetlenül.”⁴¹

Bár a stratégiát eredetileg a 2008–2012-es időszakra vonatkozó középtávú elképzelésnek szánták, a mai napig az ebben foglalt gondolatokat tekinthetjük a levéltári ágazati stratégia alapjának. Az elért eredmények átfogó értékelését a Levéltári Kollégium munkabizottsága 2020-ban végezte el, összességében pozitív mérleget vonva mind a „szolgáltató” funkciók és szemléletmód területén elért eredmények, mind az online szolgáltatások, szélesebb érdeklődő közönségnek szánt levéltári programok (ismeretterjesztés, közművelődési – helytörténet, családtörténet, levéltár-pedagógia stb. – tevékenység) megvalósulását tekintve. A levéltárak felismerték a társadalmi elvárások átalakulását, sőt a róluk alkotott kép formálásában aktív résztvevőkké váltak.

A nagyközönségnek szóló, a levéltári forrásokon alapuló ismeretátadás, a család-, hely- szakma-, egyetemtörténet stb., valamint a levéltár-pedagógiai programok részei lettek a levéltárak szolgáltatási portfóliójának, hasonlóan a magániratok gyűjtésére fókuszáló projekteknek (pl. topotéka). Ezek természetes módon levéltáranként eltérő módon és mértékben jelennek meg.⁴²

³⁹ Cook, 1997: 44.

⁴⁰ SZLS: 1.

⁴¹ SZLS: 1.

⁴² Lásd: Simonkay, 2017., Rácz, 2013., Fülöp–Mákos–Szabóné, 2013., Vágola, 2013., Erdész, 2013., Toma, 2019.

Jogbiztosító jellegű feladatok

A jogbiztosító jellegű feladatok elsődlegesen az ügyfélszolgálati tevékenység keretében jelentkeznek. A levéltári törvényben meghatározott „egyedi adatról történő tájékoztatás” célja az igénylők jogainak vagy érdekének érvényesítéséhez, illetve jogszabályon vagy hatósági határozaton alapuló kötelezettsége teljesítéséhez szükséges adatok biztosítása. Az ügyfélszolgálati tevékenység lényegében a levéltárak legrégebbi és legalapvetőbb funkcióját jelenti. Innen nézve sajátosnak is tekinthető, hogy míg a kutatószolgálat nyitvatartását a szakmai követelményrendelet részletesen meghatározta, az ügyfélszolgálat tekintetében lényegében nem volt ilyen normatív módon meghatározott elvárás. Ebben a 2024. július 1-jével életbe lépő 19/2024. KIM rendelet hozott változást, amely jogszabályi előírásként határozta meg, hogy a közlevéltár az „egyedi adatról tájékoztatás biztosítása érdekében az ügyfélforgalom igényeihez igazodóan, de legalább heti 6 órában személyesen felkereshető ügyfélszolgálatot működtet, valamint az írásbeli megkeresések fogadására postai levelezőcímet és elektronikus levelezési címet vagy hivatalos elektronikus kapcsolattartási módot biztosít, valamint összesen legalább heti 20 órában meghatározott hivatali időben telefonos tájékoztatást nyújt”.⁴³

A szolgáltató szemlélet előtérbe kerülését jelzi ezen ügyek ingyenessé tétele, de a digitalizáció eredményeinek implementálása is. Az egyedi adatról történő tájékoztatásért fizetendő levéltári illeték 2021. január 1-jével szűnt meg.⁴⁴

Az elektronikus szolgáltatásokra történő átállás során pedig a KÖFOP keretében megvalósított „Közigazgatási eljárásokhoz kapcsolódó levéltári szolgáltatás fejlesztése” projekt révén a Magyar Nemzeti Levéltár elektronikus ügyintézésre kötelezett szervvé vált, s 2020. április 1-től az ügyfélszolgálati megkeresések online indíthatóak.⁴⁵

Az ügyfélszolgálati tevékenység a levéltárak számára változatlanul az egyik, ha nem a legemlékező feladat lesz, amely szigorú határidőkhöz kötött és jelentős felelősséggel jár az állampolgárok jogérvényesítése és a közigazgatás megfelelő működésének elősegítése érdekében.

A kutatás szabadsága

Talán nem túlzás azt állítani, hogy a szolgáltató levéltár gondolata és a kutatás szabadságának alapvetése napjainkra a levéltáros szakmai gondolkodás egyik alapkövévé vált. Míg a 18. században az Archivum Regni hivatása a rendi jogok körülbástyázása volt, száz évvel később már a tudományos kutatás fontossága került napirendre. Az anyag

⁴³ 19/2024. KIM rendelet 9. §; 27/2015. EMMI rendelet 42. § (6) bekezdés.

⁴⁴ Egyes adótörvények módosításáról szóló 2020. évi CXVIII. törvény <https://njt.hu/jogszabaly/2020-118-00-00.0#CI>, (A letöltés ideje: 2024. június 27.)

⁴⁵ https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/lezarultak_a_kozigazgasat_fejlesztési_operatív_program_fejlesztései (A megtekintés ideje: 2024. június 15.)

használatát ugyanakkor még sokáig különféle szempontok erőteljesen korlátozták.⁴⁶ A kutatás szabadságát tekintve 1989-ben indultak meg a döntő változások. Az Alkotmány 1989. október 23-án életbelépő módosításai kimondták, hogy „tudományos igazságok kérdésében dönteni, kutatások tudományos értékét megállapítani kizárólag a tudomány művelői jogosultak” (70/G. § (1) bekezdés), rögzítették az egyének személyes adatainak védelméhez való (59. § (1) bekezdés), valamint a közérdekű adatok megismerésének jogát (61. § (1) bekezdés). E jogoknak az alaptörvénybe emelése meghaladottá tette a kutatás korábbi, szigorú és sok esetben a kutatók számára meg sem ismerhető korlátozásait.⁴⁷

A sokat és sok oldalról vitatott, a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről szóló 118/1989. (XI. 22.) MT rendelet átmenetileg rendezte a helyzetet, a korábbiaknál lényegesen átláthatóbb szabályokat teremtve.⁴⁸ A 1993. május 1-jén hatályba lépő, a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. tv. ugyanakkor végképp meghaladottá tette e szabályozást is. Az Alkotmánybíróság 34/1994. (VI. 24.) AB határozatával 1995. június 30-i határrappal megsemmisítette a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről szóló 118/1989. (X. 22.) MT rendeletet és az államtitokról és a szolgálati titokról szóló 1987. évi 5. tvr.-t, valamint a végrehajtására kiadott 17/1987. (VI. 9.) MT rendeletet, megállapítva azok alkotmányellenességét. Az Alkotmánybíróság a tudományos kutatás szabadsága, valamint a személyes adatokról történő rendelkezés szabadsága közötti alapjogok összeütközése feloldásaként a tudományos kutatók körének elkülönítését elfogadhatónak minősítette, s a kérdésben törvényi szintű garanciák megteremtését tartotta szükségesnek.⁴⁹

Az Alkotmánybíróság döntése megadta a végső lökést a már 1988 óta készülő új levéltári törvényhez, amely az AB döntésnek megfelelően elkülönítette az általában vett kutatókat a tudományos kutatók körétől. A 30 évnél nem régebbi anyagban továbbra is a szerv – vagy jogutódja – hozzájárulásával folytatható kutatás, ami a szervek ügyviteli érdekeinek védelmét szolgálja, s általános szabályként van jelen.⁵⁰ A személyes adatok védelmét szolgálja, hogy az ilyen adatot tartalmazó irat az érintett halálát követő 30, ha ez nem ismert, akkor a születésétől számított 90, ha egyik sem ismert, akkor az irat keletkezésétől számított 60 évig védelmi idő hatálya alá esik. Védelmi idő alatt az iratot csak tudományos kutató ismerheti meg teljeskörűen, más kutató számára – ha ez lehetséges – anonimizált másolat formájában adható ki.⁵¹

Az adatvédelmi szabályok szigorú érvényesítése különösen nagy hangsúlyt kapott az általános adatvédelmi rendelet (GDPR: Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679.

⁴⁶ Részletesen lásd: Haraszti, 2003.

⁴⁷ Haraszti, 2018: 5.

⁴⁸ Haraszti, 2018: 5–6.

⁴⁹ Haraszti, 2018: 9–10.

⁵⁰ Az Ltv. hatálybalépésekor az 1990. május 2. előtt keletkezett iratanyagra 15 éves időszakot írt elő, amely szakasz az idő múlásával meghaladottá vált és deregulációjára került sor. Ltv. 22. § (1) bekezdés.

⁵¹ Ltv. 24. §.

rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről) hatályba lépésével. A gyakorlati alkalmazás tekintetében a Kiss László ügyében született – a szerző megítélése szerint joggal – vitatott NAIH döntés, és annak folyamánai ráirányították a figyelmet a kutatási korlátozások kérdésére.⁵²

A tudományos kutatásra vonatkozó szabályok 2021. január 1-jei hatállyal részben módosultak. Az új szabályok a tudományos kutatásra vonatkozó támogatói állásfoglalás kiadására jogosult szervek körét a tudományos feladatot közfeladatként (gyakorlatban: jogszabály, közfeladatellátási szerződés vagy közhasznú tevékenység, külföldi szervezetek esetében ezeknek megfeleltethető jogalap) ellátó szervezetekben határozta meg. Egyértelműsítette továbbá, hogy az így megismert személyes adatok jogszerű kezelése a kutató feladata, amelynek a tudomásulvételéről szóló nyilatkozat a kutatási engedély kiadásának feltétele.⁵³

Részben a levéltári területen történő jogalkalmazás elősegítése, az egységes és átlátható szabályok alkalmazása és mindenekelőtt a tudományos kutatók adminisztratív feladatainak egyszerűsítése – a szolgáltató szemlélet érvényesítése – érdekében került sor a tudományos támogatói állásfoglalásokra vonatkozó részletes szabályozás rögzítésére, ennek keretében pedig az egységes támogatói állásfoglalás mintájának elkészítésére. A korábbi gyakorlattal szemben így 2024. július 1-től egyetlen állásfoglalás beszerzése elegendő a kutatók számára, amelyet az egyes levéltárak csak hitelesített másolatban őriznek meg, így az több intézményben is benyújtható.⁵⁴

A szakmai diskurzusban az irat keletkezésétől számított 30 éves általános korlátozás kérdése is felmerült, végül azt a jogalkotó továbbra is fenntartandónak ítélte az iratképző szerv ügyviteli érdekeire tekintettel, így a szabályozás e részében csak kisebb korrekcióra került sor, a hozzájárulás megadásának felelőse tekintetében.⁵⁵

Kulturális szolgáltatások

A levéltárakban már régóta meglévő levéltári, a szélesebb érdeklődői körnek szóló kulturális feladatok napjainkra szervesen beépültek az ágazat feladatellátásának rendszerébe. A Szolgáltató Levéltár Stratégia megvalósulásával a levéltárak ügyfél- és kutatószolgálati feladatköre mellett egyre hangsúlyosabbá vált a társadalom szélesebb körének szóló, a levéltári munka és a levéltárakban őrzött iratanyag bemutatását, az ezeken alapuló ismeretek átadását célzó szolgáltatások köre.

A közlevéltárak alapfeladatainak egyike a levéltári anyag oktatási, közművelődési célú felhasználásának, valamint a levéltári tevékenység megismertetésének elősegítése.⁵⁶

⁵² Lásd: Haraszti, 2019.

⁵³ Ltv. 24. §, Bényei, 2020: 8–9.

⁵⁴ 27/2005. EMMI rend. 43/A §.

⁵⁵ Ltv. 22. § (1) bekezdés.

⁵⁶ Ltv. 13. § h)

A levéltárakra ugyan nem vonatkozik, de analógiaként érdemes idézni a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi LXVII. törvényt, amely a kulturális intézmények alapvető feladatai közé emelte a kulturális alapellátásban történő részvételt. Ennek célja, hogy mindenki számára ösztönzést nyújtson arra, hogy „önművelés céljából lakóhelyén bekapcsolódjon kulturális tevékenységekbe és megismerhesse a kulturális értékeket”, hogy „megismerkedjen a település történetével, a hagyományokkal, normákkal”, hogy „a település népességének tagjaként kifejezze, milyen értékek, célok, fejlesztési irányok fontosak számára, részt vegyen a közösségi életének fejlesztésében és a közös jövőkép megfogalmazásában; ezekhez állandó helyszínt vehessen igénybe”, továbbá hogy „lakóhelyén szakmai segítséget vegyen igénybe az önfejlesztéshez, az önműveléshez, a közös értékek kifejezéséhez, megéléséhez, a közös célok megfogalmazásához, a tevékenységek színvonalának biztosításához”.

A levéltárak szempontjából az egyének és kisebb közösségek részére a múltjukkal, lokális identitásukkal szoros kapcsolatban lévő levéltári források és ismeretek közvetítése és ezek gyűjtése kaphat kiemelt szerepet.⁵⁷ Ezt egészíti ki a levéltári munka és általában a levéltári források szélesebb körű megismertetése. Ebbe beletartozik a levéltárak általános információ-szolgáltató, a tudományos intézmény jellegéből adódó levéltári anyagon alapuló tudományos ismeretterjesztő tevékenysége, ismeretterjesztő kötetek kiadása, az érdeklődő nagyközönségnek szánt konferenciák, előadások szervezése és megtartása, nyári táborok, levéltárbejárások megvalósítása, különféle levéltár-pedagógiai programok nyújtása az érdeklődők számára.

A levéltárak legszélesebb értelemben vett kulturális szolgáltató feladata a hagyományos kiadványok és programok mellett hangsúlyosan kiegészült a különféle online tartalmakkal, amely a közösségi médiában történő jelenléttől a tényleges levéltári kutatást elősegítő oktatóanyagokon és a népszerűsítő-ismeretterjesztő kiadványokon/alkalmakon keresztül egyes kiemelkedő érdeklődésre számot tartó adatbázisokig terjed, mint például a Magyar Nemzeti Levéltár adatbázisa a Szovjetunióba elhurcoltakról,⁵⁸ vagy a Budapest Főváros Levéltára által létrehozott Budapest Időgép,⁵⁹ amelyek már átvezetik a „laikus” érdeklődőket a tényleges levéltári kutatás világába. Sok esetben kétirányúvá válik a kapcsolat, a felhasználóknak lehetőségük van visszajelzések küldésére, közvetlenül hozzájárulva például egy adatbázis minőségének javításához, vagy önkéntes munkavégzés révén bekapcsolódni a levéltári anyag kutathatóságának javításába.⁶⁰

Azt bizonyosan kijelenthetjük, hogy a „laikus érdeklődők” részére szóló, a levéltárak társadalmi beágyazottságát erősítő feladatok, bár levéltáranként eltérő módon és mértékben, de szerves részei lesznek a jövőben is a levéltárak feladatellátásnak, amelyben a hagyományos találkozási formák mellett a digitalizáció eredményeinek is jelentős szerep jut.

⁵⁷ Fülöp, 2017.

⁵⁸ <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/szovjetunioba-elhurcoltak>

⁵⁹ <https://www.hungaricana.hu/hu/budapest-idogep/>; Kenyeres, 2023b.

⁶⁰ Mikó, 2014., Kenyeres, 2019: 21.

A levéltárhasználat funkcióváltozásainak összegzése

Levéltártörténeti szempontból többféle korszakolást alkalmazhatunk. Horváth J. András – John Ridner megközelítését követve – alapvetően a levéltári szakmai normák, az ezekről szóló elméleti és gyakorlati megoldások felől közelítve a századfordulótól az 1930-as évekig tartó időszakot a tradicionális szemléletmód időszakát, az ezt követő, a „kulturális források hatékony kezelésének konszenzusáról” szóló szakaszt, és az 1980-as évekig tartó, a korábbi konszenzus összeomlásával járó posztmodern időszakot különítette el.⁶¹ Székely Iván a meghatározó cél felől közelítve négy korszakot, „négy archívumi világképet” különböztet meg: 1. a „jogbiztosító”, amelynek alapvető eleme a jogok, birtoklás, hatalom, illetve származás igazolása; 2. a „nemzeti”, amelyben a kollektív emlékezet megőrzése, a történelemtudomány támogatása jelent új elemet; 3. a „publikus”, amelyben a nyilvánosság és a nagyközönség szolgálata kerül előtérbe, 4. végül a „globális”, amelyben a globális hozzáférhetőség jelenik meg új célként.⁶²

A fentiekben a levéltárak feladatellátásának kulcseleme, a használat biztosítása szempontjából kíséreltem meg egy fejlődési ív felvázolását a jogbiztosító, tudományos és általában vett kulturális célú levéltárhasználat mint alapvető levéltári funkcióbővülés folyamatát nyomon követve. Megközelítésem azon alapul, hogy az őrzés nem öncél, hanem eszköz, amely révén az egykori jelennek szóló információk fennmaradnak, de a használatra bocsátás révén nyerik el igazi értelmüket. E használat kezdetben szűk körű, kimondottan a levéltárfenntartó érdekeinek megfelelő és mindenekelőtt jogbiztosító célú volt. A 19. században egyrészt kitágult a használatra jogosultak köre, majd a tudományos kutatás nyert egyre nagyobb teret és vált meghatározóvá. Napjainkra a társadalmi igények – és részben a technikai lehetőségek – révén a levéltárak szolgáltató jellege válik egyre hangsúlyosabbá. A levéltárak funkciói ebben a tekintetben bővültek. Az eredendően is meglévő jogbiztosító célú használat a 19. század során fokozatosan egészült ki a tudományos kutatás szolgálatával, majd a 20. század második felében jelentek meg a szélesebb körű kulturális, a társadalom szélesebb rétegeinek szóló „memória-intézményi” feladatok. Hazánkban ennek a szolgáltató levéltárnak a koncepciója összekapcsolódott a modern informatikai eszközök nyújtotta lehetőségekkel.

A bővülés viszont nem jelenti a korábban meglévő feladatok leépülését, hanem új használati módok és használói csoportok igényeinek kiszolgálását teszi szükségessé. A változások – ha találhatunk is határozott korszakhatárnak kijelölhető eseményeket, időpontokat, mint például az új Országos Levéltár létrejötte vagy a Szolgáltató Levéltár Stratégia Koncepciójának elfogadása – ezek hosszútávú folyamatokba illeszkednek. Ezek nyomon követése túlmutat e tanulmány vállalásán. Mindenképpen ki kell emelni azonban a levéltáros szakmában végbemenő attitűdváltást.

⁶¹ Horváth, 2019: 35.

⁶² Székely, 2007: 43.

A jogbiztosító, a tudományos és a kulturális szolgáltatási funkció együtt van jelen a napjaink levéltárával szemben támasztott igények között. Ennek kapcsán viszont nem szabad szem elől téveszteni, hogy általános prioritások igenis léteznek. Bár lehet, hogy sokkal több ember kíváncsi egy családtörténeti előadásra, mint ahányan peres ügyükben fordulnak az ügyfélszolgálathoz, de míg egy elmaradó, vagy netán rosszul megtartott előadás legfeljebb csalódást kelt, addig az ügyfélszolgálati feladatok nem megfelelő ellátása konkrét joghátrányt okoz és érdemben rendíti meg a levéltárakba vetett bizalmat, megkérdőjelezve azok létjogosultságát. Egy érdekes magánirat gyűjteménybe kerülésének elmulasztása talán sajnálatos, de a maradandó értékű köziratok átvétele jogszabályi kötelezettség, aminek elmaradása mind az állampolgári jogok érvényesítése, mind a közigazgatás megfelelő működése szempontjából jelentős károkat okoz. A tudományos célból kutatók – bár számszerűleg kevesebben vannak, mint a „laikus érdeklődők” – jelentik a levéltári anyag mint történeti forrásanyag érdemi felhasználóit. Források nélkül nincs történettudomány, legfeljebb publicisztika. A források feltárásában a levéltárnak mind kutatóhelyként, mind tudományos műhelyként hatalmas felelőssége van, amelyek révén jelentőségében – megítélésem szerint – mindenképpen megelőzi a levéltári anyagokon alapuló kulturális szolgáltatások fontosságát, bár azok jelentőségét semmiképpen sem szeretném lebecsülni.

A gyakorlatban kihívást jelenthet a funkciók közötti helyes arányok megtalálása, de általános érvénnyel nem lenne célszerű ezt meghatározni, hiszen az általános prioritások megtartása mellett is nem csupán levéltártípusonként, de levéltárról levéltárra más és egyedi az anyag, és eltérőek a fenntartók és a használók igényei. A helyes arányok kialakítása így a levéltárak stratégiájának sarokköve. Ez mindenneke előtt a levéltárvezetők feladatköre, akiknek végső soron döntést kell hozniuk, hogy irányításuk alatt milyen elvek, hangsúlyok mentén haladjon előre az intézményükben végzett szakmai munka. Mindenképpen követendő jó gyakorlatnak tartom a vezetői stratégiák publikálását.⁶³ Az intézményi stratégiák megalkotása és egyértelmű transzparens megjelenítése egyrészt szakmai követelménnyé kell váljon, másrészt immár jogszabályi előírás is, mivel nem csupán nagyobb, de kisebb intézmények hatékony működtetése sem képzelhető el ad hoc ötletek mentén, átfogó, közép- és hosszútávú célok és ezek elérésére vonatkozó elképzelések nélkül.

A levéltári anyag használatának biztosítása, történjen bármilyen célból is, megvalósíthatatlan annak épségben történő megőrzése, feltárása és a legszélesebb értelemben vett szakszerű kezelése nélkül, amelyek a tényleges levéltári szakmai tevékenység alapját és legnagyobb részét teszik ki. Az iratanyag feltárása és leírása teszi lehetővé annak érdemi használatát, így napjainkban is ez kell, hogy a levéltári feladatellátás gerincét jelentse.

⁶³ Lásd: Kenyeres, 2019.; Kenyeres, 2023a.

Források és szakirodalom

- Bényei, 2020 = Bényei Balázs: A levéltári törvény és végrehajtási rendeleteinek módosítása a gyakorlatban. *Levéltári Szemle*, 2020. 3. sz. 5–21.
- Cook, 1997 = Cook, Terry: What is Past is Prologue. A History of Archival Ideas Since 1898, and the Future Paradigm Shift. <https://archivaria.ca/index.php/archivaria/article/view/12175/13184> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 21.)
- EAG, 2018 = European Archives Group, Guidance on Data Protection for Archive Services. EAG Guidelines on the Implementation of the General Data Protection Regulation in the Archive Sector: European Archives Group, 2018. https://commission.europa.eu/system/files/2018-10/eag_draft_guidelines_1_11_0.pdf (A letöltés ideje: 2024. március 20.)
- Endrényi, 1980 = *Levéltári ismeretek* kézikönyve. Szerk.: Endrényi Ferenc. Bp., 1980.
- Ember, 1969 = Ember Győző: Levéltári rendeltetés – levéltárosi hivatás. *Levéltári Közlemények*, 1969. 3–20.
- Ember, 1984 = Ember Győző: A levéltártudomány. *Századok*, 1984. 1. sz. 125–145.
- Ember, 1989 = Ember Győző: *Levéltári intézmények*. *Levéltári Közlemények*, 1989. 181–198.
- Erdész, 2013 = Erdész Ádám: Írás – forrás – történelem. Közművelődési munka az MNL Békés Megyei Levéltárában. *Levéltári Szemle*, 2013. 4. sz. 72–78.
- Explanatory memorandum. <https://rm.coe.int/16804cf8f4> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 21.)
- Fülöp–Mákos–Szabóné, 2013 = Fülöp Tamás – Mákos Judit – Szabóné Maslowski Madlen: „Nyitott levéltár – Velünk élő múlt.” Az MNL JNSz Megyei Levéltár történelmi programsorozata általános és középiskolás tanulók számára. *Levéltári Szemle*, 2013. 4. sz. 55–60.
- Fülöp, 2017 = Fülöp Tamás: A közművelődési tevékenységformák jellegzetességei a levéltárakban. *Gradus*, 2017. 2. sz. 84–90. https://gradus.kefo.hu/archive/2017-2/2017_ART_009_Fulop.pdf (A letöltés ideje: 2024. szeptember 21.)
- Halász, 2022 = Halász János: III. Béla 1181-es „írásbeliséget elrendelő” oklevelének historiográfiai és egyes tartalmi kérdései. *Turul*, 2022. 3. sz. 107–116.
- Haraszi, 2003 = Haraszi Viktor: Versengő alapjogok a levéltári kutatásban. *Levéltári Közlemények*, 2003. 1–2. sz. 3–32.
- Haraszi, 2018 = Haraszi Viktor: Adatvédelem és nyilvánosság. Szemelvények a személyes adatok védelme és a levéltári kutatás, nyilvánosság konfliktusai köréből. *Levéltári Szemle*, 2018. 3. sz. 5–26.
- Haraszi, 2019 = Haraszi Viktor: Adatvédelem és nyilvánosság – ismét. A levéltári kutatás jogi szabályozásának szakítóprobája: a Kiss-ügy. *Levéltári Szemle*, 2019. 3. sz. 57–81.
- Horváth, 2019 = Horváth J. András: A Holland kézikönyv hatása a hazai levéltári gondolkodásra. Muller, Samuel – Feith, Johann Adrian – Fruin, Robert: A levéltári rendszerezés és iratleírás kézikönyve. Bp., 2019. 15–65.

- Kenyeres, 2019 = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára stratégiai fejlesztési terve, 2019–2023. Levéltári Szemle, 2019. 3. sz. 5–34.
- Kenyeres, 2023a = Kenyeres István: Budapest Főváros Levéltára szakmai fejlesztési koncepciója, 2023–2028. Levéltári Szemle, 2023. 3. sz. 5–32.
- Kecskeméti, 2012 = Kecskeméti Károly: Levéltár és emlékezet. Levéltári paradoxonok. Levéltári Szemle, 2012. 1. sz. 5–17.
- Klebsberg, 1927 = Klebsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926. Bp., 1927.
- Kosáry, 1970 = Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1970.
- Kosáry, 2003 = Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész 2. Országos jellegű levéltárak és forrásközlések. Bp., 2003.
- Körmendy, 2009. = Levéltári kézikönyv. Szerk.: Körmendy Lajos. Bp., 2009.
- Kultstat., = Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 21.)
- Lakos, 2006 = Lakos János: A Magyar Országos Levéltár története. Bp., 2006.
- LSZ jel., 2022. = Beszámoló a Levéltári Szakfelügyelet 2022. évi tevékenységéről és ellenőrzési tapasztalatairól. https://mnl.gov.hu/kapcsolatok/leveltari_szakfelugyelet/eves_jelentesek.html (A letöltés ideje: 2024. június 23.)
- Lukinich, 1926 = Lukinich Imre: A magyar levéltárügy történetéhez: Révész Imre. Levéltári Közlemények, 1926. 1–4. sz. 302–307.
- Mikó, 2014 = Mikó Zsuzsanna: Önkéntesek bevonása a levéltári anyag feldolgozásába – Danks Demografisk Database mint a sikeres „crowdsourcing” példája. Levéltári Szemle, 2014. 1. sz. 38–40.
- Miskolcgy, 1923 = Miskolcgy Gyula: Az Országos Levéltár felállítása. Levéltári Közlemények, 1923. 1–2. sz. 6–24.
- Rácz, 2013 = Rácz Attila: TÁMOP gyermekfoglalkozások Budapest Főváros Levéltára szervezésében, különös tekintettel az „irányított kutatás” programelemre. Levéltári Szemle, 2013. 4. sz. 28–42.
- Recommendation, 2000 = Recommendation No. R(2000)13 of the Committee of Ministers to Member States on a European Policy on Access to Archives. Strasbourg, 2000. július 13. <https://rm.coe.int/16804cea4f> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 21.)
- Révész, 1861 = Révész Imre: A történelem bírálatáról. Magyar Akadémiai Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye, 2. kötet. 1861. 1–30.
- Sipos, 2020 = Sipos András: Megkésett tisztelgés vagy szakmai aktualitás? A levéltártan alapművének első magyar kiadásáról. Kaleidoscope, 2020. 21. sz. 190–204.
- Simonkay, 2017 = Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. Levéltári Szemle, 2017. 4. sz. 50–65.

- Székely, 2007 = Székely Iván: Négy archívumi világkép. Információs Társadalom, 2007. 3. sz. 15–46.
- SZLS = „A szolgáltató levéltár” stratégia koncepciója http://www.nefmi.gov.hu/letolt/kultura/kozgyujt/szolgalt_leveltar_strat_konc_090616.pdf (A letöltés ideje: 2024. június 13.)
- Toma, 2019 = Toma Katalin: Topotéka. Helyi közösségek részvétele a magánjellegű dokumentumok megőrzésében és megosztásában. Századok, 2019. 2. sz. 429–436.
- Varga, 1969 = Varga János: A levéltári törvény elé. Levéltári Szemle, 1969. 3. sz. 501–509.
- Vágola, 2013 = Vágola Éva: A tanórán kívüli oktatás és az élménypedagógia pszichológiai, pedagógiai szempontjai és előnyei. Levéltári Szemle, 2013. 4. sz. 61–71.
- Wenzel, 1865 = Wenzel Gusztáv: Jelentése 1863 és 1864-ki tudományos utazásairól. Magyar Akadémia Értesítő. A Philosophiai, Törvény- és Történettudományi osztályok közlönye, 1865. 5. sz. 94–112.
- Wenzel, 1867 = Wenzel Gusztáv indítványa egy magyar országos levéltár alakítására. Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, 1867. 6. sz. 133–136.

Törvények, jogszabályok, minisztériumi utasítások

1934. évi VIII. tc. = 1934. évi VIII. törvénycikk a Magyar Nemzeti Múzeumról. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400008.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D41> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
1947. évi XXI. tc. = 1947. évi XXI. törvénycikk a levéltárügy rendezéséről. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94700021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D42> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
1950. évi 29. tvr. = 1950. évi 29. törvényerejű rendelet a levéltárakról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_01_LeveltarugyAltalaban_1/?pg=108&layout=s (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- LOK 1957 = Utasítás a minimális levéltári értékhatár alá eső irattárak kérdéseinek szabályozásáról. Tervezet. 1957.02.27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=9&layout=s&query=lev%3%A9lt%C3%A1r%20feladata (A letöltés ideje: 2024. június 10.)
1969. évi 27. tvr. = 1969. évi 27. törvényerejű rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_01_LeveltarugyAltalaban_1/?pg=268&layout=s (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- 30/1969. Korm. rend. = 30/1969. (IX. 2.) Korm. sz. rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról szóló 1969:27. tvr. végrehajtásáról. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_01_LeveltarugyAltalaban_1/?pg=296&layout=s (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- LÜSZ = A művelődésügyi miniszter 130/1971. (M. K. 10.) MM számú utasítása a Levéltárak ügyviteli Szabályzatának kiadásáról. Bp., 1971.

-
- Ltv. = 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről. <https://njt.hu/jogszabaly/1995-66-00-00> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- 19/2024. KIM rendelet = 19/2024. (VI. 11.) KIM rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről szóló 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2024-19-20-8O> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- 27/2015. EMMI rendelet = 27/2015. (V. 27.) EMMI rendelet a közlevéltárak és a nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről. <https://njt.hu/jogszabaly/2015-27-20-5H>(Amegtekintésideje:2024.szeptember21.)
- 335/2005. Korm. rend = 335/2005. (XII. 29.) Korm. rendelet a közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének általános követelményeiről. <https://njt.hu/jogszabaly/2005-335-20-22> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)
- 39/2020. EMMI rendelet = 39/2020. (X. 30.) EMMI rendelet a kulturális intézményben foglalkoztatottak munkaköreiről és foglalkoztatási követelményeiről, az intézményvezetői pályázat lefolytatásának rendjéről, valamint egyes kulturális tárgyú rendeletek módosításáról. <https://njt.hu/jogszabaly/2020-39-20-SH> (A megtekintés ideje: 2024. szeptember 21.)

A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MVLTV) 2024. május 23–25. között, Kaposváron tartott vándorgyűlésén az egyik központi téma a rendszerváltástól napjainkig bekövetkezett változások, az ezen időszakban megfogalmazott stratégiák, célok, feladatok áttekintése volt a különböző típusú levéltárakat illetően. Az egyházi levéltárakra vonatkozó, alábbiakban közölt összegzés is e sorba illeszkedik.

Mózes Gergely

Az egyházi levéltárügy dilemmái a rendszerváltástól napjainkig

A címek többsége kissé pontatlan, ez is. A szótárak szerint a „dilemma” két lehetőség között való döntés nehézsége – ám a felvázolt helyzetekben sok esetben ennél több lehetséges kiemenetel létezett. Azt is sugallja, hogy a szakmának volt lehetősége a választásra – ám gyakran más szereplők hozták meg a döntéseket, számunkra pedig csak az alkalmazkodás kényszere maradt.

A rendszerváltás időszaka

Elsőként a választott időkeret kiinduló helyzetét, a rendszerváltás korának állapotait kell megidézni. Az államszocialista kor igyekezett az egyházakat a társadalom periferiájára szorítani, s ezzel párhuzamosan kerültek a megmaradt egyházi intézmények is a szakma periferiájára. Lenézettség és infrastrukturális lemaradás volt jellemző e szakmai szegmensre, csak vegetáltak az egyházi levéltárak. A legtöbb helyen előregedett lelkész-levéltárosok látták el a létező intézményeket, olyan személyek, akik ismerték az anyagot, a helyi iratkezelési hagyományokat – de nem fő feladatuknak tekintették a levéltári munkát. Általában azért kerültek ilyen posztra, mert a főpásztor megbízott bennük, és szüksége volt rájuk valamilyen készségük – általában nyelvismeretük – miatt. A publikációs lehetőségek hiánya is fojtogatta őket. A nyolcvanas években, a diktatúra lazulásával már hívták őket néha a civil kollégák előadni, de még mindig a „szegény rokon” státuszban léteztek. A növekvő paphiány miatt hasonló háttérű utánpótlás nem volt a láthatáron. A klasszikus egyházi iratképző intézmények jelentős része nem működhetett. Iskola, szerzetesrend – csak mutatóban volt meghagyva néhány.

A rendszerváltozás pezsgést hozott az egyházban, de nem szakmai téren. Ahol volt levéltár, legalább nem kérdőjeleződött meg a léte. Az újrainduló szerzetesi közösségek számára viszont csak sokadlagos probléma volt, hogy rendezzék régi iratanyaguk sorsát. Harminc év távlatából azt mondhatjuk, hogy stabil intézményt frissen csak a jezsuiták hoztak létre. Felelős döntés volt a skála túlfelén a ciszterciek, akik „lepapírozták” iratanyaguk sorsát, letétként hagyva azt a Veszprém Megyei Levéltárban. Két további mentalitás figyelhető meg. A legtöbben nem törődtek irataikkal – manapság a Szerzetesi

Iroda legalább próbál tenni valamit e téren. Néhány helyen pedig egy-egy személy elhivatottsága miatt igyekeztek levéltárat létesíteni, azonban kellő erő híján olyan (fél)megoldások születtek, amelyek végső soron az anyag fennmaradását is veszélyeztették.

A civil szakma érzékelte ezt a problémát. Igyekeztek törvényi feltételeket szabni a morálisan megkérdőjelezhetetlen irat-visszaigényléseknek. Ám az elvben rendezett körülmények is születtek komoly szakmai ellentéteket. A szegedi ferences rendház középkori iratanyagával a helyi megyei levéltár egyik legértékesebb anyagát veszítette el. A piaristák több megyei levéltárral keveredtek illetékességi vitába a rend által végzett közfeladat, az oktatás irathagyatékával kapcsolatban. Vannak más irattípusok is, amelyek közlevéltárba kerültek: gazdaságiak, hiteleshelyiek. Sokuk sorsa máig lebeg – nem véletlen, hogy a levéltári törvény módosításai során a restitúció feltételeire vonatkozó passzusok inkább kikristályosodtak, nem pedig kihulltak a jogi megfogalmazás szövetéből. Dilemma, hogy érdemes-e ilyen feszültségekkel terhelni egy kicsi szakmában a személyi viszonyokat. A bizonytalanság az iratállományok állapotára is kihat: egy-egy közlevéltár ritkán akar energiát fordítani olyan anyagok rendezésére, restaurálására, amit potenciálisan elveszíthet. Színezi az átvételek képét a szükséges raktári kapacitás kihívása – bár e téren az összkép elég jónak mondható az egyházi levéltári szegmensben.

Szervezeti kérdések

A levéltári intézmények önállósága is vetett fel kérdéseket, több téren is. A jogi önállóság hiánya egy relatív kicsi intézmény számára alapvetően könnyebbség. Seregnyi aprócseprő gonddal (könyvelés, adózás, közüzemi szerződések, gondnoki feladatok) nem kell törődnie, ellátja azt a fenntartó. Mindig ott a veszély azonban, hogy a fenntartó „nagy kalap”-jában nem tűnnek-e el a levéltár bevételei. Egy püspöki palotában működő levéltár rezsijét, kommunikációs költségeit valójában nehéz számszerűsíteni, egy nagyvonalú közgyűjteményi elszámolás sok mindent felszívhat. A kérdés az átláthatóság – ami sajnos nem mindig adott – és az, hogy a szakmai önállóság anyagi fedezete mennyire biztosított. Mennyire segít be a fenntartó akkor, ha nagy a szükség? Ezt alapvetően a beruházások tekintetében lehetett mérni, de 2006 táján a mindennapokban is, amikor az állam – óriási kárt okozva – jelentősen megkurtította a közgyűjteményi támogatás keretét. Akkoriban csak a pápai reformátusok és a győri katolikusok voltak önállóak – nem véletlen, hogy ők méltatlankodtak a lehangosabban.

A finanszírozást említve ide tartozik egy másik kérdéskör is. Szüntelenül tapasztaljuk, hogy az a pénz, ami számunkra a szakmai létezéshez kell, más szereplők számára – legyen az politikus vagy fenntartó – alapvetően egyházfinanszírozási problematika. Abban pedig vannak a mienknél nagyobb tételek, mint a felújítások vagy az oktatásügy. Nekünk a sajátunk a fontos – az összképben viszont a többi jóval fajsúlyosabb. Így tárgyalás, lobbizás, érdekérvényesítés terén valójában szűk a mozgásterünk. A dilemma az, hogy ebből mennyire és hogyan lehet kitörni, hogy ne veszélyeztessünk másokat.

Az intézményi önállóság feladása másként is történhet. Egyre több helyen jönnek létre összevont gyűjteményi intézmények. Könyvtárak, múzeumok, újabban látogató-

központok kerülnek egy szervezeti egységbe a levéltárral. Divatos szóval beszélhetünk integrációról – de ez csalóka: sok helyütt valójában el sem váltak egymástól ezek az intézmények. A fenntartónak egyszerűbb így, kevesebb költségvetési sort lát. Az állam is közgyűjteményi támogatást ad, sokszor a pályázati lehetőségek is közősek. A kutató is kaphat komplexebb válaszokat kérdéseire. A mindennapokban lehetőség nyílik a kiegészítésre, a közös eszközhasználatra. A könyvtárak és levéltárak raktári és kutatóforgalmi infrastruktúraigénye nem is esik messze egymástól. A kérdés e téren az, hogy az integrációt a szakmai ethosz mennyire képes elfogadni. A levéltári törvény ugyanis a közlevéltárak számára kodifikálja a raktárak elválasztását (15. § (1) b) pontja), a 2015-ös EMMI rendelet ezt lényegében általánossá teszi (19. § (2)).

Dilemmaként jelentkezett sok helyütt a levéltár fizikai elhelyezése. Azok eredendően és érthető módon többnyire a legfőbb iratképzőjüknek tekinthető egyházi központokban voltak. Ám részint a raktári kapacitás csökkenése vagy teljes elfogyása, részint az egyház társadalmi szerepvállalása nyomán megsokszorozódó adminisztratív terhek infrastrukturális – főleg irodák iránti – igényei sok helyütt költözést generáltak. Ezt a folyamatot az egykori önkormányzati levéltárak pontosan ismerik, őket zömében korábban érte el. A dolog messze több logisztikai kérdésnél. Egy aulában működő levéltáros tud valamelyest hatni a központ iratkezelésére (az elektronikus iktatás megjelenésével ez nem is lényegtelen), mindennapos kapcsolata a fenntartóval az intézmény érdekeinek képviseletében is hasznos. A költözéssel ezek elveszhetnek, akárcsak azok a történelmi terek, amelyben a levéltár létezett. A raktárak kiképzésének, elhelyezésének az elmúlt évtizedekben voltak kitapintható „divathullámai”. (Volt idő, hogy a nagy légterek és gépészeti megoldások felé indultak a levéltárak – majd beköszöntött a rezsiválság.) A helyi adottságokon túl így a jelenlegi viszonyok kialakításában az is döntő szerepet játszott, hogy ki mikor szánta el magát költözésre.

Az egyházi levéltárak kicsi intézmények voltak. A státuszfejlesztés problematikája ilyen viszonyok között mindig nehezebb. Kezdetben a *csak* levéltári feladatokra felvett, ráadásul *civil* munkaerő is olyan új jelenség volt, amihez a fenntartóknak hozzá kellett szokniuk. Az egyről a kettőre váltás is nagy ugrás. (Ennek a civil szakma számára nehezen értelmezhető következményei vannak. Egy közlevéltárban 5 év gyakorlattal már lehet főlevéltáros valaki. A „fő-” fogalom a külvilág számára feltételezi az „al-” létét is. Ha nincs beosztott, a munkáltató lényegében nem tudja ezt a helyzetet értelmezni.)

Kérdés az is, hogy újabb feladatokra mennyire kell szakembert alkalmazni, s ők mennyire ízesülnek bele az intézmény szövetébe. Elsősorban a digitalizálás az, ami e téren változatos megoldásokat szült. Van, ahol kötik a dolgot a szakemberhez – hiszen ő tudja, mit miért csinál, ellenőrzése kisebb léptékű feladat; van, ahol gyakornokokat alkalmaztak – akiket be kell tanítani újra és újra (bár ez teremtett levéltárosi hivatásokat is); van, ahol – részint szociális megfontolásból, részint olcsósága miatt – csökkent munkaképességeket foglalkoztattak. Összességében mára személyi téren látványos a fejlődés az egyházi levéltárakban, jók a mutatóink a szakképzett – sőt tudományos fokozattal rendelkező – kollégák arányát tekintve. Nem utolsó szempont, hogy jó hangulatú teamek jöttek létre. Valószínűleg az állami elismerések sem csak valamiféle politikai konjunk-

túra miatt hullottak bőséggel egyházi levéltárosokra az elmúlt bő egy évtizedben – sokkal inkább a szakmai szegmens perifériáról való kimozdításának kétségkívül elvégzett munkáját díjazták ezáltal.

Az egyházi levéltáraknak nem sikerült elérniük, hogy önálló jogi kategóriát képezzenek, az 1995-ben megszületett levéltári törvény a nyilvános magánlevéltárak közé sorolta őket. (Más kérdés, hogy a szintén e körbe sorolt alapítványi és pártlevéltárak alig-alig léteztek.) A törvény melléklete felsorolta, mely intézményeket tekinti nyilvános magánlevéltárnak. A nyilvánosság újabb dilemma. Vállalása minimális pályázati lehetőségeket nyit meg, ahhoz képest, hogy mivel jár. De emiatt elzárkózás nem volt – külföldről sokkal rosszabb tapasztalataink vannak e téren. Azóta azonban jöttek létre új, magas szintű egyházi igazgatási egységek (püspökségek), amelyekkel a törvény még nem számolt. Természetesen nekik sem az első feladatuk volt, hogy gyülekezeti iratmentéseket végezzenek, hogy értékelhető mennyiségű történeti értékű irattal rendelkezzenek egy levéltár alapításához. Mára talán már elérhető lenne ez a szint számukra. Amikor a hittudományi kar levéltára nekigyürkőzött, hogy bekerüljön e körbe, elakadt; később bátorították, de már nem volt hajlandósága rá. Újabban egy izraelita hitközségi levéltár [Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség (MAIOH) Orthodox Levéltára – a szerk.] gyors státuszszerezése azt mutatja, hogy azért a kategória elérhető.

Levéltárhasználati kérdések

A nyilvánosság mértéke is okoz dilemmát, amit leginkább a kutatási korlátozási időhatárok változatossága mutat. A törvény az iratanyag tulajdonosának a kezébe teszi ennek meghatározását. A katolikus egyház egy darabig egységesen kezelte a kérdést: az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ 1995-ben közös kutatási szabályzatot készítettett a veszprémi kollégákkal.¹ Egy új jelenség, a digitális fényképezés elterjedése miatt az ezredforduló táján jelentkeztek ennek hiányosságai. A szakma kezdeményezte a közös dokumentum modernizálását, amely azonban 2004-ben nem várt helyzetet eredményezett. A bíboros arra a jogi álláspontra helyezkedett, hogy a gyűjteményügyben nem szükséges püspökkari konszenzus, minden ordinárius maga szabályozhatja a kérdést. 2005-ben konstruktív együttműködéssel egy irányelvcsomag és egy arra támaszkodó mintaszabályzat készült, amelyet azután ki így, ki úgy használt a későbbiekben. Kialakult egy diverzitás az egyes levéltárak által hozzáférhetővé tett iratanyagok évkörei között, amiben a helyi döntések és félelmek domináltak. Az EMMI rendelet a reprográfiai díjak megjelenítését kötelezővé teszi a kutatási szabályzatokban (43.§.2.c.), az infláció miatt viszonylag gyakran hozzá is kell nyúlni ezekhez a szövegekhez – így ki számítható, hogy még könnyebben fognak változni, a diverzitás tovább fog nőni.

Magam egyébként osztom Lakos János egykori gondolatát, aki azt hangoztatta, hogy lehet egy szabályzat szigorú, számolhat akár nagyon sok évvel is valaminek a kutathatóvá tétele kapcsán – de legyen világos benne, hogy mikorra lesz valami elérhetővé.

¹ Lásd a mellékletet.

Sajnos ez ma nem mindenhol adott. Megjegyzem, nem csak az egyházi világban. Hiszen az egyszerű kutató azt sem tudhatja, hogy a Belügyminisztérium mikor ad valamit ki az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának. Sőt valójában azt sem tudhatja, hogy léteznek-e még egyáltalán azok az anyagok, amelyek levéltárba kerülésére és kutatására vár.

Elsősorban a közelmúlttól való félelem áll a kutatás ésszerűtlen korlátozásai mögött. Amiről mindig azt gondoltam, hogy hangsúlyoznunk kell: az egyházak számára igazán fájdalmas források nem az egyházi levéltárakban vannak e korszakról. Dilemma a múlttal való szembenézés mértéke és módja, és ebben a levéltárak szerepe is. Sajnos több a kicsi műhely, a magányos bozótharcos, mint a központi akarattal történő műveltetés. Példamutató azonban az evangélikusok és a bencések tevékenysége e téren.

Dilemmákat okoz a változó kutatói érdeklődés. A tudományos kutatókat felváltották a családfakutatók. Kétségkívül vannak profik köztük, de összességében sokszor felkészületlenebbek, munkájuk általában öncélúbb, kisebb a szakmai-társadalmi haszna. Több törődést igényelnek, de kevesebb szellemi kalandra hívnak, mint a régiek. Egyszeriben megokolható célkitűzés lett falainkon kívül tartani őket. Kényelmesebb automatizálva online tartalmakra „ráereszteni” őket, mint „vesződni” velük. Csak ezzel személyességünket veszítjük el, és feladunk valamit, ami jellemzett minket. *„Persze nem biztos, hogy jól tesz neked, ha kiszolgálják az ízlésedet”* – énekelte egykor egy popcsapat.² Mennyiben feladatunk pusztán kiszolgálni az érdeklődésüket – és mennyiben új mederbe terelni, új forrástípusokra felhívni figyelmüket? Mert anyakönyveken kívül is van világ a család-történeti kutatók számára. Lélekösszeírások, dézsmajegyzékek...

Változott a kutatói attitűd is. A kutató már alig akar időt tölteni a levéltárban. Mindezt haza akar vinni másolatban, hogy majd később, otthon mélyedjen el benne. (Valójában ritkán fog.) A túl alacsony reprográfiai díjak vagy a fotójegy kulcsot is adott ehhez. Feladatunk-e a kutatói ethoszt és minőséget mechanikus eszközökkel, tiltásokkal, esetleg sávozott reprográfiai díjakkal megpróbálni fenntartani?

Sok egyházi levéltár kutatási szabályzata kitér arra, hogy mit *nem* kell megtennie a levéltárosnak a kutatóért. A kicsi intézmények arányaiban jóval gyakrabban találkoznak segítséget kérő, kiolvasási vagy fordítási nehézségeket megfogalmazó kutatóval, mint a mamutintézmények, mert bennük személyesebb a légkör, mint a „magas hivatalban”. Csakhogy van, ami nem feladata a levéltárosnak – de ezt kimondani tulajdonképpen nehéz. Az elutasítás felelőssége azért nagy, mert tudjuk, hogy adott pillanatban egész egyházunkat jelenítjük meg a kutató előtt.

Feladatunk-e a szakma „megmentése”?

Ahhoz kicsik az intézményeink, hogy kutatói továbbképzéseket, készségfejlesztéseket szervezzenek. Magam csak arra vállalkoztam, hogy a megyei levéltár efféle konferenciáin egy-egy előadást tartsak. Van, aki többet tett – tisztelem érte. De össztársadalmi szinten nem a miniintézményeknek kell a szakmát „megmenteniük”.

² Bonanza Banzai: Induljon a banzáj! – Szövegíró: Kovács Ákos.

Ezt gondolom egyébként más, aktuálisan népszerű dolgokról, például a levéltár-pedagógiáról is. Időt szakítani, megfelelő adottságú, hajlamú, kedvű, felkészültségű, türelmű munkatársat találni az efféle foglalkozásokhoz egészen más léptékű feladatot jelent egy 2-3 személyes levéltárban, mint egy húszegynéhány fős megyei vagy még nagyobb országos intézményben. A cél kétségkívül jó – de dilemma volt az is, hogy ebbe mennyire kell nekünk belefognunk. Páran megtették, sokszor leginkább pénzügyi okokból, mert a jövő levéltárhasználóinak efféle érdeklődés-felkeltését egy időben pályázatokkal is támogatták.

Az ágazati irányítás más kampányszerűen felbukkanó jelszavai, súlypontjai is okoztak dilemmákat. Ha ugyanis a „magas minisztérium” a civil szakmának megfogalmaz valamit, érezzük az azzal kapcsolatos nyomást magunk is – még ha pro forma velünk szemben megengedőbb a légkör. De az ezekhez való igazodás azért fejtörést okoz a kicsi, egyházi függésben élő intézményeknek. A közösségi médiában vagy a szakmai közéletben való jelenlét mértékét tekintve is komoly dilemma, hogy az mennyire von el „klaszikus” szakmai feladatainktól, amelyek közt vannak ennél égetőbbek is.

Szakmai feladatok

Más vonatkozásban emlegettem a paphiányt – az természetesen üres parókiákat, gazdátlan gyülekezeteket jelent. Nekünk meg iratmentéseket. Nagy benyomást tett ránk a Romániából „kivásárolt” erdélyi százszekes egyházi örökségének német precizitással zajló mentése a kilencvenes évek végén. Ennek mintájára ott, a katolikus egyházban esperesi szintű gyűjtőlevéltárak is létrejöttek – ezt indokolták a távolságok és az útviszonyok is. Idehaza ennyire szorító viszonyok nincsenek, a fellépésben viszont nagy a szórás. Van, ahol főpásztori rendelettel mindent bevitték, amit csak lehetett. Van, ahol ezt digitalizálással igyekeznek kiváltani. Van, ahol mérlegelve a raktári kapacitásokat, akkor mentenek, ha végveszélyben látják az anyagot. És van olyan egyházmegye, ahol erre se figyelem, se fenntartói akarat nincs.

Az egyházi levéltárügyben néhány fogalom egészen mást jelent, mint a civil szakmának. Az „iratátvétel” valójában iratmentést. Nem ahhoz szoktunk hozzá, hogy intézményi adminisztrátorokkal nézegessünk rendezett irattárakat³. Általában káoszt találunk, visszük az iratokat – és a munka az általunk végzett rendezéssel fejeződik be, tán évek múltán. A „selejtezés” számunkra azt jelenti, hogy ha ott hagyunk valamit, akkor annak vége. Az „iratképző-felügyelet” kiszállást jelent, de valós hatalma a levéltárosnak a lelkész felett nincs. Utoljára még a pap-levéltárosoknak volt – de ez a generáció kihalt. A helyzet fordított: a sokszorosan leterhelt papság tehermentesítésének jelszavával kell fellépniük. Az pedig sok esetben feladataik átvételét is jelenti.

De ez nem tartható mindenki felé. Új, más attitűdöt igénylő kihívás a közirattermelő egyházi intézményeink iratkezelésének felügyelete. A rendszerváltással létrejött, újjászülött iskolahálózat anyaga immár levéltárárett. Megkaptuk a törvényi felhatalmazást arra, hogy ezeket az iratokat gyűjthessük is, kiverekedtük a jog kiterjesztését más típusú

³ Sok esetben sajnos a világi levéltárak szervellenőrzései során is van hasonló tapasztalat. (A Szerk.)

intézményeinkre is. De ezt át kell vinni a fenntartókon – akiknek ez újabb dilemma. Olyan szakmai feladatokat és készségeket kell elsajátítanunk, ami nem volt benne mindennapi rutinunkban. Iratkezelési szabályzatokkal, selejtezési jegyzőkönyvekkel, irattári ellenőrzésekkel nem nagyon foglalkoztunk korábban.

Az egyházi levéltárakban őrzött iratanyag spektruma mindenesetre látványosan változóban van, ami felveti az őrzött anyag átláthatóságának, segédletezettségének kérdését. Eleve nagyon eltérő adottságaink voltak. A kommunizmus alatt publikáltak néhány használható segédletet egyházi levéltárak állományáról – és egy sereg használhatatlant. A plébániai fondjegyzékek például központi nyomásra készültek, és sokuk teljességgel formálisnak, megbízhatatlannak minősíthető. Az óriási elmaradásokat egy tetterős, egyetemről frissen kikerült generáció igyekezett ledolgozni klasszikus segédletek publikálásával. Sok helyütt jött elő az a nehézség, hogy az így-úgy azért létező és használható leírások nem pontosan feleltek meg a szakmai segédletdefiníciók követelményeinek. Egy kulturális statisztikában némi jó szándékkal ezeket még rá lehetett húzni egyikre-másikra, de eredeti állapotukban publikálni szakmaiatlannak számított volna. Feljavítani a szakmai sztenderdek által elvárt szintre viszont túl nagy munka. Újabb dilemma. Az is látszik, hogy a világ a levéltári leírások terén más irányba halad: a definíciók egyre kevésbé fontosak – csak nehezen engedi el őket a szakma. Nem véletlenül kezdődött meg új típusú segédletek gyártása új platformon.⁴

Sok dilemmát okoznak, okoztak a kiadványok is. Kezdetben azzal, hogy el kellett fogadtatni a fenntartókkal, hogy megnyíltak a lehetőségek, sőt ezek kiadása feladatnak is tekinthető. De ezen azért túl lehetett lendülni. Majd azzal, hogy milyen finanszírozással érdemes ezeket kiadni. Támogatást lehetett szerezni ilyesmire mindig – csak ez idővel együtt járt egyfajta önrendelkezésről való lemondással a terjesztés és a felhasználás terén. A terjesztés egyébként is kemény dió. S ahogy átalakulnak az olvasási szokások, a példányszámok is dilemmát okoznak. A sokszínűséggel és a szakmai minőséggel nem nagyon volt gond – ezt a különböző Év Levéltári Kiadványa megmérettetéseken szerzett egyházi elismerések is mutatják. Sok volt a kifejezetten újítónak tekinthető vállalkozás is.

Online kutatások

S ha már újítások – szó kell essen a digitalizáció és az online kutatórendszerek fejlesztésével, megnyitásával kapcsolatos dilemmákról is. Kalocsa és Győr voltak a zászlóshajók. Lakatos Andor mindig őszintén számolt be az útkeresésekről, a zsákutcákról is, majd 2008-ban Biszak Sándorral és Vajk Ádámmal jegyzett közös módszertani anyaguk⁵ mélyen elgondolkottatta a szakmát. Ennek nyomán találtam ki 2014-ben egy pilot-projektet (az 1944/1945-ös halotti anyakönyvek ilyen publikálását⁶) annak tesztelésére,

⁴ Vö.: <https://arca.melte.hu/> (A letöltés ideje: 2024. május 29.)

⁵ Vö.: https://archivum.asztrik.hu/sites/default/files/letoltesek/akvi_tanulmany.pdf (A letöltés ideje: 2024. május 29.)

⁶ Vö.: <https://matricula.hu/1944-1945-evke-egyhazi-halotti-anyakonyvei> (A letöltés ideje: 2024. május 29.)

hogy a tömeges digitalizálás mit jelent egy-egy intézmény számára. A projekt tapasztalataira építve nyílt meg egy sor egyházi szolgáltatás később. Nem mindenhol – bőven van, aki távolmaradt.

A felvállalt szolgáltatószerepnek vannak örömei, látványos sikerei – de bőven okoz további dilemmákat is. Saját rendszerben vagy közösben szolgáltassunk? Eredeti anyakönyvet vagy másodpéldányt? Milyen struktúrában szolgáltassunk: a levéltári szerkezetet kövessük vagy szabjuk át kutatóbaráttá? Milyen időhatárokat tekintsünk mérvadónak? (Merthogy a 2010. évi I., azaz az anyakönyvi eljárásról szóló törvény betű szerint nem vonatkozik az egyházi anyakönyvekre!) Mivel tudunk többet vagy más adni, mint az 1960-as évek mikrofilmezése, a minőségen túl? Vonjunk-e be a mutatózásba külső erőket, önkénteseket? (Etikus-e ez? Ki ellenőrzi őket?) Mit szolgáltassunk anyakönyveken túl? Nyomtatott, OCR-ezhető forrásainkat mi magunk dolgozzuk fel vagy külső erőre bízunk – amivel elveszíthetjük bennfentes felhasználásukat? Vállaljuk-e más típusú, személyes jellegű kutatói igények kiszolgálását online felületen? Ezekre a kérdésekre meglehetősen széles spektrumban születtek meg a válaszok az online szolgáltató levéltárak között. Talán legkevesebb belső vitával az árszabás megállapítása járt, amit a kutatók sem sokallnak. (Merthogy a levéltárnak *nem* alapfeladata és kötelessége online szolgáltatás fenntartása, így erre nem vonatkozik a kutatás levéltári törvényben kimondott ingyenessége. Költségek pedig bőven vannak. A kialakult rendszerek működtetése alapvetően önfenntartó – ha nem számítjuk azt a rengeteg munkaórát, amit egyébként a levéltár beleől ezekbe.)

Ezek e téren a jelen problémái. Csakhogy azt is tapasztaljuk, hogy azok a technikai megoldások, amelyekbe erőt és időt ölünk, képesek szemvillanás alatt elavulni – és már itt dübörögnek a mesterséges intelligencia alkalmazásának kérdései is a nyakunkon, ami talán alapvetően változtat meg mindent.

MELLÉKLET

Az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ által egyházi levéltárak számára kidolgozott kutatási szabályzat, 1995⁷

Levéltárak kutatási szabályzata

I. Általános előírások

1. § Jelen kutatási szabályzat a CIC 486-491. kánonjai, valamint az 1992. évi LXIII. törvény (a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról) vonatkozó részei alapján készült.
2. § A kutatási szabályzat vonatkozik
 - a) az egyházmegyei főhatóságok kezelésében lévő püspöki (érseki), káptalani (főkáptalani) iratanyagra, de nem vonatkozik a 490. kánonban említett titkos levéltárakra;
 - b) a plébániai levéltárakra;
 - c) az egyházmegyei főhatóságok joghatósága alatt álló intézményekre;
 - d) azon egyházi provinenciájú iratokra, amelyeket letétként az állami levéltárak őriznek.

II. A kutatás engedélyezése

3. § A 2. § a), b) és c) pontjában szereplő intézményeknél a 487. kánon 2. §-a értelmében az illetékes ordinárius vagy a hivatalvezető és az irodaigazgató együttesen adhat kutatási engedélyt. Az engedélyezéshez az e célra rendszeresített nyomtatványt kell kitölteni. A nyomtatványnak tartalmaznia kell a kutató személyi adatainak megfelelő rubrikákat, valamint a kutatási téma és évkör megjelölését.
4. § Az engedély vonatkozik olyan iratokra, amelyek
 - a) a kutatás évét megelőző 50 évnél korábban keletkeztek;
 - b) kutatásukat illetően korlátozás nem áll fenn és a kutatás várható eredménye az Egyház érdekeit vagy jogos személyi érdekeket nem sért;
 - c) a keletkezést követően már nyilvánosságra hozott levéltári anyag korlátozás nélkül kutatható.

⁷ Publikálva az alábbi kiadás alapján: A Székesfehérvári Egyházmegye zsinati könyve. 1997. június 24–28. Székesfehérvár, 1998. 228–230. (VI. számú melléklet részeként.)

5. § A plébániák (lelkészségek, templomigazgatóságok) levéltáraiban őrzött iratokban való kutatást szintén az ordinárius vagy annak megbízottja engedélyezi.
6. § Az állami levéltárakban letétként őrzött iratok kutatásának szabályozása a letéti szerződésben történik.
7. § Kutatási engedélyt kaphat, aki
 - a) 18. életévét betöltötte és a kutatáshoz kellő fokú képesítéssel rendelkezik;
 - b) kötelezi magát a levéltári anyag kutatási szabályainak betartására és az adatkezeléssel kapcsolatos katolikus egyházi jogi előírások megtartására.
8. § A kutatási engedélyt véglegesen vagy időleges vissza kell vonni attól a kutatótól, aki a levéltárból iratanyagot tulajdonít el, az anyagot szándékosan vagy gondatlanságból megrongálja, a kiadott anyag rendjét önkényesen megváltoztatja vagy a levéltári anyag felhasználására vonatkozó kikötéseket és személyiségi jogokat megszegi. A kutatási engedély visszavonásáról az ordinárius vagy annak megbízottja dönt.

III. Kutatási korlátozások

9. § A kutatás naptári évét megelőző 50 éven belül keletkezett iratok csak akkor kutathatók, ha azt a kutató kérése indokolttá teszi (pl. tudományos munkához adatok szükségesek stb.). Ez azonban mindig egyéni elbírálás alá esik. Az elbírálás szempontja a levéltári anyagot létrehozó egyházi szerv érdeke, valamint a személyi adatok védelme.
10. § Tárgyuk alapján a kutatás naptári évét megelőző 50 évnél korábban keletkezett iratok közül kutatási korlátozás alá esnek és csak a 9. §-ban meghatározott engedély esetében kutathatók a következők:
 - a) keletkezésük évét követő 90 éven belül az anyakönyvek;
 - b) keletkezésük évét követő 100 évig a szentszéki ügyek, peres iratok, házasság nullitását kimondó iratok;
 - c) keletkezésük évét követő 70 évig a világiak és a papság személyi ügyei a sematizmusokban vagy más forrásokban is nyilvánosságra hozott adatok kivételével;
 - d) ezen kívül a kutatási engedély kiadó egyházi hatóság más korlátozást is meg szabhat.

IV. Az iratanyag reprodukálása

11. § A reprodukáláshoz külön engedély kell.
12. § Ha az állami vagy önkormányzati levéltár mikrofilmen vagy xerox formájában másolatot őriz, ennek reprodukálása a 6. §-ban leírtakhoz hasonlóan a letéti szerződésben megjelöltek alapján történik.

V. A kutatás helye

13. § A 491. kánon 2. §-a értelmében létesített vagy annak nyilvántartott történeti levéltáraknak legyen kutatóterme. Ez lehet közös a főszékesegyházi – főegyházmegyei – egyházmegyei könyvtárak vagy múzeumi létesítmények kutatótermeivel. A kutatóhelyiségben lehetőleg megfelelő körülményeket kell biztosítani (pl. világítás, higiéniai követelmények).
14. § A kutatóhely nyitva tartási idejét, előzetes bejelentkezés esetén a levéltáros nevét, telefonszámát kérésre közölni kell.
15. § A levéltáros feladata a kutatók ellátásában:
- megadja mindazon felvilágosítást, amely a munka megkezdéséhez és a folyamatos kutatáshoz szükséges, amennyiben a kutatáshoz kellő felkészültséggel rendelkezik;
 - gondoskodik az iratanyaggal való ellátásról;
 - felel a kutató számára kiadott iratanyagért, fenntartva a kutató személyes anyagi felelősségét;
 - ha a kutatás nem a levéltári helyiségben, hanem máshol történik, akkor közreműködik annak átadásánál és átvételénél;
 - nyilvántartja a használt iratanyagot;
 - statisztikát készít a kutatók számáról és a kutatási esetekről és azt évente az Országos Katolikus Gyűjteményi Központnak megküldi.

VI. A levéltári anyag kölcsönzése

16. § Az iratanyagot az ordinárius engedélyével – hivatalos használatra hivataloknak vagy intézményeknek (magánszemélyeknek sohasem!) – a következő célokra lehet kölcsönözni:
- másolás, reprodukálás, ha helyben nem valósítható meg;
 - kutatás más intézményekben;
 - hatósági felhasználás (pl. peres ügyeknél, kárpótlás stb.);
 - kiállítás.
17. § A plébániai iratok sem vihetők ki a plébánia vagy lelkészszék épületéből.

VII. Vegyes rendelkezések

18. § A reprodukálásért az ordinárius döntése alapján díj szedhető.
19. § A kutató az iratanyag felhasználása és az adatok publikálása során köteles tiszteletben tartani az 1992. évi LXIII. törvény személyi adatok védelmére vonatkozó előírásait, megjelent munkája egy példányát pedig megküldeni a levéltár könyvtára részére. Ha megfelelő különlenyomattal nem rendelkezik, a vonatkozó pontos bibliográfiai adatokat közli.

A folyóiratunk 2024. 2. számában útjára indított új sorozat – Vizuális Szemle – a képi források kérdéskörét járja körül. A téma sokféle szempontú – gyűjtés, feldolgozás, publikálás, állományvédelem stb. – tárgyalására ösztönözzük a kollégákat, közzétéve egyúttal a különböző típusú levéltárak sikeres projektjeit, jó gyakorlatát is. De ami ennél fontosabb: ösztönözni szeretnénk az intézményeket e forrástípus gyűjtésére, mentésére! Jelen lapszámunkban két tanulmány olvasható a sorozat részeként.

Molnár László

Egyetemi fényképgyűjtemények rendezésének tapasztalatai (SOTE, TF)

Az elmúlt három évtizedben két egyetemi levéltárban is dolgoztam, illetve dolgozom párhuzamosan, és mindkettő jelentős fényképgyűjteményt őriz. A Semmelweis Egyetem Központi Levéltára (a továbbiakban SOTE-levéltár) 17 904 darab, az iratanyagát tekintve lényegesen kisebb Testnevelési és Sporttudományi Egyetem Könyvtár és Levéltára (a továbbiakban TF-levéltár) pedig 14 139 darab papíralapú fényképet, valamint 1580 negatívtekercset őriz, amelyeken 37 585 képkocka látható, jelenleg mindez már digitálisan. Az alapvetően kis méretű egyetemi levéltárak tekintetében mindkettő jelentős fotóvagyonnak számít. A következőkben az eddig elvégzett rendezésről, illetve a továbblépés irányáról számolok be.

A képállományról

A teljes képállomány mindkét gyűjteményben több fond között oszlik meg, hiszen az egyetemek különböző szervezeti egységeitől begyűjtött és Képgyűjtemény elnevezésű fondba sorolt fényképek mellett az egyes személyi hagyatékokban is található kisebb-nagyobb képgyűjtemények. Ezek kiszakítása eredeti helyükről értelmetlen volna, ráadásul egyes esetekben a hagyatéktevő, nyilván a miénktől, de egymástól is eltérő módon, már rendezte saját gyűjteményét, ezekhez legfeljebb elektronikus segédleteket tudunk készíteni. Mindenesetre semmiképpen sem bontjuk meg az eredeti rendjüket.

A SOTE-levéltár gyűjteményében ilyenek Győry Tibor és Magyary-Kossa Gyula orvostörténészek fényképgyűjteményei, amelyet mindketten maguk rendeztek, és ez az eredeti állapot a fennmaradt katalóguscédulák, illetve jelzetek alapján rekonstruálható, ahogy az évtizedek alatt elszenvedett hiányok is. Ezeken kívül más hagyatékokban is (például Bogina Elemér, Szenthe István, Knoll József stb.) található kisebb-nagyobb képmelléklet. Bizonyos esetekben a személyi hagyatékokon kívül a begyűjtött tanszéki iratanyagok (például az Orvosi Mikrobiológiai Intézeté) is tartalmaznak oktatási céllal készült fotókat.

A TF-levéltár ugyancsak rendelkezik képanyagokkal néhány személyi fondban. Ilyen dr. Szukováthy Imrének, az intézmény második igazgatójának a személyi hagyatéka, Pluhár István sportriporternek, a TF egykori labdarúgás-oktatójának vagy Takács Ferencnek, a társadalomtörténet oktatójának a hagyatéka (752 darab). Mindezek közül kiemelkedik az egyetem könyvtárának korábbi igazgatója, Krasovec Ferenc atlétika-történeti képgyűjteménye, amely teljes egészében azonosított képekből áll, és összesen 1865 darabot számlál. A továbbiakban azonban csakis a hagyatékokon és tanszéki anyagokon kívül eső, az egyetem történetére általánosan vonatkozó, mindkét helyen képgyűjteménynek nevezett gyűjteményes fondok rendezéséről lesz szó.

A SOTE-levéltár fényképgyűjteményének rendezése

A levéltár működésének kezdetekor, 1993-ban egyetemtörténeti képgyűjtemény még nem volt a 165 ifm mennyiségű törzsanyagban, de mindjárt az indulás évétől kezdve kisebb-nagyobb csomagokban elkezdtek beáramlani a fotók. Provenienciájukat tekintve elsősorban a központi hivataloktól (rektori, dékáni) érkeztek, de több ezer fényképet adott át az egyetemi újság szerkesztősége is, ahonnan az utolsó, 3000 tételt meghaladó átvétel 2012-ben történt. Viszonylag kis számban magánszemélyek, általában egykori hallgatók is adtak be fényképeket, amelyek jól illeszkedtek az egyetemtörténeti sorozatba, mennyiségüket tekintve pedig nem volt indokolt külön személyi hagyatékként kezelni őket.

A beérkező képek rendezettségi szintjéről szólva találóbbr lenne a rendezetlenség fokozatairól beszélni. Az újság szerkesztőségétől kartondobozokban ömlesztve átvett anyagra leginkább a „vasvillával rendezett” szófordulat illene. Hasonló volt a helyzet az egyes képek azonosíthatósága tekintetében is. Elvértve szerepelt csak bármilyen értelmezhető adat a fényképek hátoldalán. Látható volt, hogy egy-egy adott kép felhasználása után már semmilyen gondot sem fordítottak a későbbi visszakereshetőség biztosítására, legálabb a lapszámok szerinti archiválásra sem, ami a későbbi azonosítást is lehetővé tette volna. A rendezés során néhány „próbaúrás” alkalmával kiderült, hogy a szerkesztőség a hozzá került képeknek csak viszonylag kis hányadát használta fel a lapszámokban, azok túlnyomó része a „selejt” dobozba kerülhetett, amelyet azonban szerencsére megőriztek, jóllehet a képekre vonatkozó adatok nélkül. „Próbaúrás” alatt azt értem, hogy a szerkesztőségi képek közül megpróbáltam néhányat visszakeresni a lapszámokban, amelyeket szintén megkaptunk, így az újság fennállásának hét évtizedéből ma már csaknem hiánytalan sorozattal rendelkezünk. Az egyetemi lap digitalizálása 2024. évi munkatervünkben szerepel. Képfelismerő program segítségével a későbbiekben talán azonosítható lesz az átvett képek egy része. Jobb állapotok jellemzik a hivataloktól bekerült fényképeket. Itt az egyes sorozatokat többnyire egyben tartották és az őrzési egységeken (boríték, fotópapírdoboz) feltüntették az alapadatokat, vagyis a készítés évét és az esemény megnevezését (pl. ÁOK [Általános Orvostudományi Kar] tanérvnyitő, 1968).

A rendezés többszöri nekirugaszkodással történt és valójában még ma sem tekinthető befejezettnek. Ennek oka részben az, hogy a képek átvétele is több lépcsőben, előre nem tervezett módon ment végbe, részben pedig a munkaerő-ellátottság és a leterheltség

közötti aránytalanság. Lényegében a levéltár az első 12 évben „egyszemélyes zenekar-ként” működött és próbált ellátni minden levéltári feladatot. 2003-tól fokozatosan javult a helyzet újabb munkatársak alkalmazásával, de a csekély létszámú személyzet ma is jellemző az egyetemi levéltárakra. Az első rendezési munkára 1995-ben került sor, amikor már több ezer darabra rúgott a gyűjtemény. A szempontokat a képekről rendelkezésre álló adatok, pontosabban azok hiánya szabta meg. Olyan könnyen áttekinthető rendet kellett kialakítani, amelyben a kutató a lehető legegyszerűbben és lehetőség szerint a legbiztosabban talál rá az őt érdeklő fényképekre. A rendszernek ugyanakkor rugalmasnak is kellett lennie, hogy nagyobb módosítások nélkül tudja követni a későbbi gyarapodásokat és az esetleg ezekkel járó témakörbővüléseket. Mivel az anyagnak csak kisebb része volt keltezett, ezért esett a választás a téma szerinti csoportosításra az időrendi helyett. A fényképeken látható viseletek, ismertebb személyek, épületek, berendezési tárgyak stb. alapján ugyan van lehetőség legalább hozzávetőleges keltezésre, de az ezzel járó bizonytalanságot és főleg többletmunkát akkor nem vállaltam. A képek témái alapján meghatározható fő csoportok a következők: I. Diákélet, II. Klinikák, intézetek, létesítmények, III. Munkahelyek, IV. Portrék, V. Rendezvények, VI. Tárgyak (eszközök, emlékművek, relikviák). A II. és III. témakör között egyedül az azonosíthatóság tett különbséget. Előbbibe soroltam azokat a fotókat, amelyekről egyértelműen lehetett tudni vagy látni, melyik szervezeti egységhez köthetők, a „munkahelyek” címűbe pedig azokat, ahol ez nem volt egyértelmű. A fő csoportokon belül további bontásra volt lehetőség, ahol az egyes altémák már arab számmal jelöltek és a megnevezés betűrendjében követik egymást.

Az I. Diákélet elnevezésű főcsoporton belül például a következőképpen: 1. beiratkozás; 2. előadások, tanulókör; 3. építőtábor, gólyatábor; 4. fordított napok; 5. gyakorlat; 6. kollégium; 7. menza; 8. OSC, sport; 9. szórakozás, társas élet; 10. tanulmányi versenyek, vetélkedők; 11. veradás; 12. vizsgák; 13. vegyes; 14. egyetemi fotóklub; 15. KISZ. Az utolsó két csoport láthatóan kilóg a betűrendből, aminek az a magyarázata, hogy később beérkezett képekről van szó. Mivel a jelenlegi rendezettségi szintet átmenetinek tekintem (nevezzük középszintűnek), nem láttam értelmét az egész sorozat azonnali átszámolásának, célszerűbbnek látszott ezt a darabszintű, már véglegesnek szánt rendezés idejére hagyni.

Még a következő főcsoport (II. Klinikák, intézetek, létesítmények) esetében is érvényes ez, ahol már 12 „később érkezett” csoportot soroltam az addig is 47 tételből álló sorozat végére. Ez a jelentős későbbi bővülés részben a 2000-ben végbement egyetemi integrációnak (Haynal Imre Egészségtudományi Egyetem csatlakozása),¹ részben a rendezés után elkészült épület (Tűzoltó utcai elméleti központ) beérkezett képeinek köszönhető. A rendezéskor az egyes klinikák, intézetek akkor érvényes nevét vettem alapul, amit a későbbiekben sem tartok szükségesnek aktualizálni, mivel az esetleg a sorozat újabb és újabb átrendezését is maga után vonná. Az egyetemi szervezeti egységek

¹ A harmadik integrálódó intézmény, a Magyar Testnevelési Egyetem már akkor rendelkezett saját levéltárral, így az onnan származó képek nem kerültek a SOTE-levéltárba.

az utóbbi években különösen gyakori átszervezéseken mennek keresztül, amit a szervnyilvántartásban is nehezen tudunk követni. Meggyőződésem, hogy ezeket a szervezeti vagy névváltozásokat indokolatlan a gyűjteményen belül is érvényesíteni, különösen, ha az itt található képek még a korábbi elnevezés idejéből származnak. Jó példa erre a Kísérleti Kutató Laboratórium, II. sz. Élettani Intézet (az egyetemen közkeletűen máig Kikula néven emlegetett) és a Kórélettani Intézet esete. Ma már egyik név sem található az egyetemi tanévkönyvben, mert 2019-ben Transzlációs Medicina Intézet néven összevonták őket. Értelemszerűen, ha 2019 utáni képek kerülnének róluk a levéltárba, azokat már az új néven fogjuk beilleszteni a rendszerbe. Ilyen és hasonló esetekben mindig szükség lesz az éppen alkalmazásban lévő levéltárosok egyetemtörténeti tájékozottságára, de legalábbis a szervnyilvántartólapok alapos áttekintésére.

A szervezeti egységekhez nem köthető, III. Munkahelyek nevű főcsoporton belül 1. egészségügyi (azon belül: 1. állatkísérletek; 2. betegellátás, kezelés; 3. fogászat; 4. labor-munka; 5. műtétek) és 2. egyéb munkahelyek (azon belül: 1. adminisztráció; 2. bölcsőde, óvoda; 3. fogtechnika; 4. kazánház; 5. kertészet; 6. konyha; 7. könyvkötészet, nyomda; 8. központi postázó; 9. mosoda; 10. üvegtechnika; 11. vegyes) csoportokat és alcsoportokat lehetett kialakítani.

A IV. Portrék című főcsoport volt a legegyszerűbb eset, itt csak az arcképeket és a csoportképeket kellett különválasztani. Utóbbiba azok a képek kerültek, amelyeken magát az eseményt (pl. tanévnyitó, állami vagy egyetemi ünnepi alkalom stb.) nem lehetett azonosítani. Az 5 dobozt kitevő arcképek értelemszerűen a nevek szerinti betűrendben követik egymást. Ehhez a sorozathoz egyszerű, hatszázat meghaladó nagyságú névmutatót is készítettünk táblázatos formában. Egy másik, mátrix jellegű segédletünk a képek keltezését hivatott elősegíteni. Sok képen (pl. csoportképek, rendezvények) láthatók egyetemi tisztségviselők különböző összetételben. Ha meg tudjuk határozni, hogy melyikük, mikor, mely tisztséget töltötte be, akkor jól leszűrhető az adott fénykép készítése ideje. Ezért állítottunk össze a meglévő tanrendek, évkönyvek, időnként tanácsulési jegyzőkönyvek alapján egy archontológiai táblázatot 1951-től, az önálló egyetemmé válás évétől napjainkig, tanévenként tagolva. Ezen időszakban 56 különböző vezetői tisztség (a rektortól a legkülönbözőbb rektor- vagy dékánhelyettesekig) fordult elő az egyetemi vezetésben, köztük volt olyan (gazdasági rektorhelyettes), amelyet csak egyetlen személy töltött be, vagyis a tisztséget „ad personam” hozták létre. A fotókon felismert arcok alapján a táblázatban egyszerűen meg lehet állapítani, hogy az adott személyek melyik tanévben vagy tanévekben voltak együtt a vezetésben. E segédletünk más alkalmakkor is hatékony eszköznék bizonyult.

Az V. főcsoporton (Rendezvények) belül jól elkülöníthetők voltak a diplomaátadók (alapképzés és doktori). Ezek a képsorozatok a hivataloktól kerültek hozzánk, így feltűntek rajtuk az esemény megnevezését és keltezését, időnként a helyszínt is. Utóbbi azért lényeges, mert a Nagyvárad téri toronyépület 1978-as elkészülte előtt ezek a nagyrendezvények változó helyszíneken (Erkel Színház, Vasas Szakszervezet székháza stb.) zajlottak. Az 1967-ben, 25 év szünet után újjáélesztett díszdoktori avatások és az alapképzés utáni kitüntetéses doktoravatások jellegzetesen elkülönültek a többi oklevél-

átadástól, ezért ezeket a képeket külön gyűjtöttük. A főcsoport felosztása az alábbiak szerint alakult: 1. avatások (fogorvos, gyógyszerész, orvos, PhD); 2. állami, nemzeti ünnepek; 3. díszdoktori avatások; 4. jubileumi diplomák átadása; 5. kiállítások, szakmai bemutatók; 6. kitüntetéses avatások; 7. kulturális rendezvények; 8. megállapodások, szerződés-kötések, alapkölvetétel; 9. tanévnnyitók, tanévnzárók; 10. tudományos rendezvények, TDK; 11. vendégek fogadása; 12. vegyes.

Az utolsó főcsoport (VI.) a tárgyak képeit fogja egybe: 1. emlékművek, szobrok, festmények; 2. írott emlékek (iratok, könyvek, oklevelek); 3. orvosi eszközök, műszerek; 4. relikviák (méltóságjelvények, pecsétek, zászlók, egyéb muzeális tárgyak).

A következő rendezési szint az egész fond darabszintű feldolgozása lesz, amikor táblázatban, minden egyes képet egyéni azonosítóval ellátva tüntetjük fel az összes ismert adatot a fényképekről. Ez a legtöbb darabnál erősen hiányos lesz ugyan, de az azonosító alapján gyorsan visszakéreshetőkké válnak a sorozatban. Ennek különösen a digitalizálásnál lesz jelentősége, ami a rendezés utolsó lépéseként valósul majd meg. Nagy felbontású, nyomdai minőséget adó, ám jelentős tárhelyet igénylő képek helyett elegendő jpg formátumú, mérettől függően 200-300 dpi felbontású nézőképeket készíteni, mivel a későbbi, bármely célú válogatáshoz ez is elegendő. A nagyobb felbontású, jó minőségű képeket elég alkalmanként elkészíteni a kiválasztott darabokról. A digitalizálás első lépéseként az I. Diákélet című főcsoportot a Canon cég évekkel ezelőtt már digitalizálta számunkra az egyetem Alumni Igazgatósága közreműködésével.

A TF-levéltár fényképgyűjteményének rendezése

A Magyar Testnevelési Egyetem levéltári anyagát az 1990-es években az ELTE Levéltár munkatársai rendezték, az ennek eredményeként megjelent repertóriumot Kiss József Mihály írta 1995-ben. Ebben a törzsanyagban még nem volt szó képgyűjteményről, de amikor az egyetemi integráció után egy évvel, 2001-ben sikerült szervezetenként is egyesíteni a SOTE és a TF levéltárakat, kiderült, hogy az ottani raktárakban jelentős mennyiségű negatívtekercs is lapul a polcokon. Alapszintű rendezésükre 2004-ben került sor, mivel csak heti egy napot tudtam a TF-levéltárban tölteni, amely munkaidőmegosztás azóta sem változott. A tekercsek kisebb, de nem jelentéktelen hányada könyvtári dokumentumok fotóit tartalmazta, feltehetően abból a korszakból, amikor a nyugati szakirodalomhoz csak igen nehezen lehetett hozzáférni és azokat ilyen módon próbálták sokszorosítani. Ezek levéltári szempontból érdektelenek, de leválasztásuk után is még 1580 olyan tekercs maradt, amelyeken egyetem- illetve sporttörténeti képek láthatók.

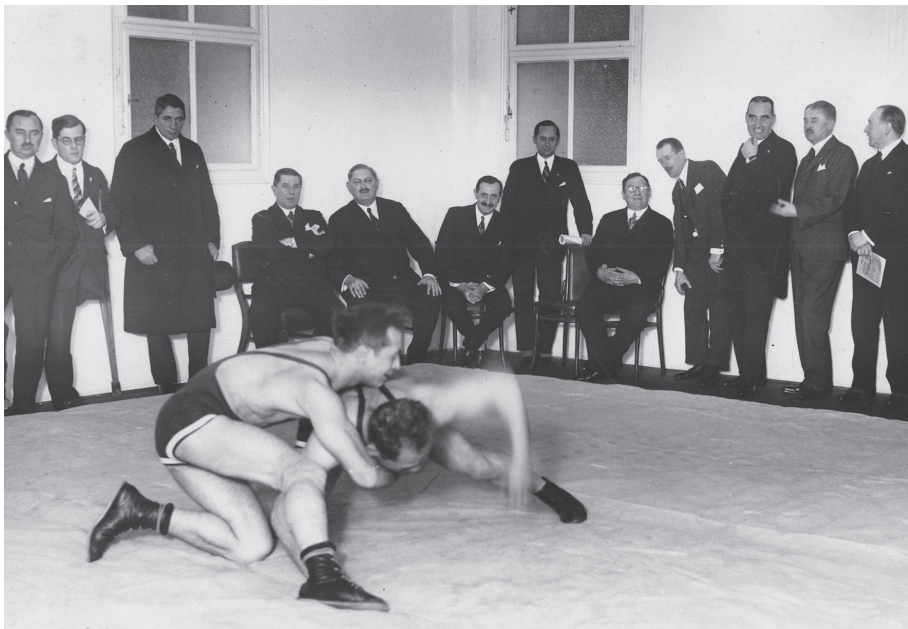
A 2001-es szervezeti egyesítés után megkezdődött a levéltári anyagok, köztük a fényképek folyamatos beáramlása. Részben a dékáni (korábban rektori) hivataltól, részben pedig a könyvtártól, azon belül is annak akkori igazgatójától, Krasovec Ferenctől, aki a 2000-ben megjelent 75 éves intézménytörténeti ünnepi kötet szerkesztésében is részt vett. A tőle átvett képek szinte teljes egészében azonosítottak voltak, ami sok esetben hatalmas segítséget jelentett a többi kép keltezésében is. 2005-ben alig 500 db, egy év múlva csaknem 1300, 2013-ban már 3400 fénykép tette ki a képgyűjteményt, ami 2020-ra

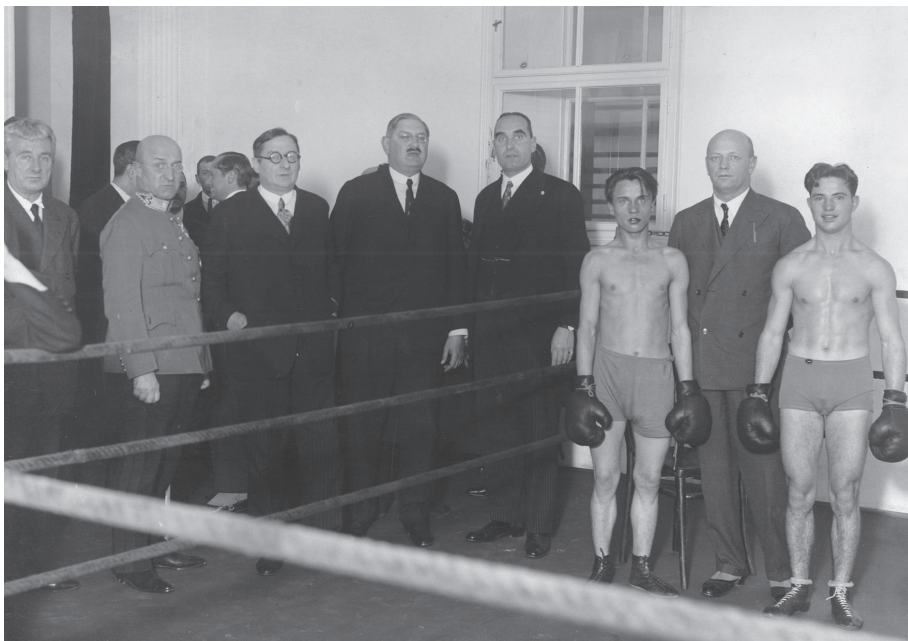
1. Az Üllői úti II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika eredeti, Tauffer Vilmos professzor elképzelései és Kauser József műépítész tervei alapján készült „arca”, az 1960-as években elszenvedett átépítés előtt. Az 1930-ban felvett képen jól látható a bal oldali közlekedési rend. (SEKL 318. fond Magyar-Kossa Gyula képgyűjteménye IV/4/19. Egyetemek. Budapesti egyetem. II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika.)

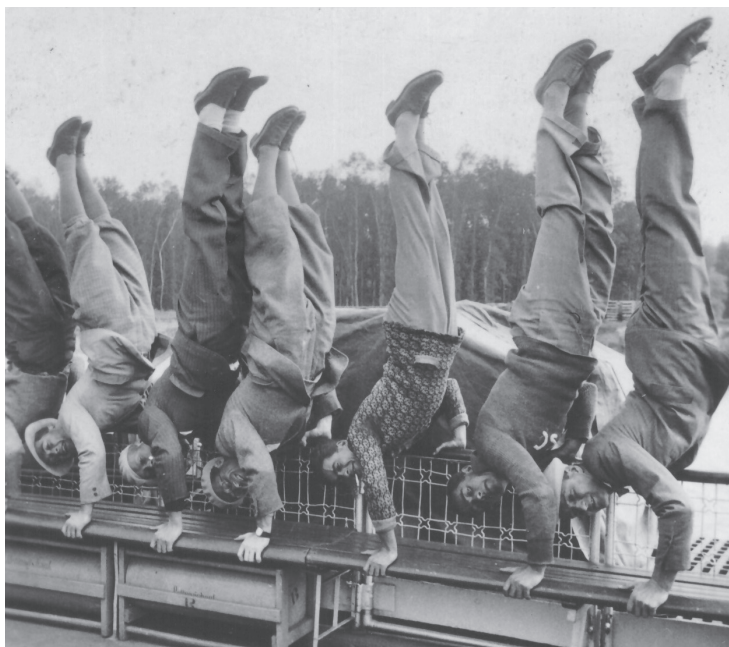

2. A Korányi Sándor vezette III. sz. Belgyógyászati Klinika orvosi kara ebéd közben 1922 júniusában. A képből kinéző, kopaszra nyírt fiatalember dr. Ratkóczy Nándor a radiológia későbbi professzora, a vele szemben ülő, poharát töltető bajuszos orvos pedig valószínűleg dr. Rusznyák István, az MTA későbbi elnöke. (SEKL 302/d Győry Tibor képgyűjteménye, a III. sz. Belklinika albuma. 1922. június.)

3.– 4. Gróf Klebelsberg Kunó miniszter többször is ellátogatott az általa alapított TF-re. E két kevésbé ismert kép ezen alkalmak valamelyikén készült. Kíséretében látható még Karafiáth Jenő, az Országos Testnevelési Tanács elnöke. (TEL 70/a 413., 70/a 451.)

5. TF-es tornászok mutatványa egy kirándulójahajó fedélzetén az 1934-es bolgár túra alkalmával. (TEL 70/a 108.)

14 139 darabra növekedett. A hosszú évek alatt összegyűlt képanyag rendezése több hullámban zajlott. A képek időhatára jócskán megelőzte a TF 1925-ös megalapítását, így erős 100 év lenyomata került a kezem alá. Ilyen időszakot már érdemesnek látszott kronologikusan is rendezni, vállalva annak bizonytalanságait is, különösen annak fényében, hogy az átvett anyag kb. 40-50%-a keltezve volt, legalább az év tekintetében, de esetenként napra pontosan is. A TF alapítása, 1925 előtti képek kerültek közös blokkba, innen kezdve 1930-ig egy rövidebb időszak, 1931-től pedig évtizedes szakaszolással csoportosítottuk a fotókat. Egy-egy évtizedes blokkon belül a dátált képek kronologikus sorrendben követik egymást. Köztük több sorozat is található, így Iti Bacci, az Olasz Olimpiai Bizottság elnökének 1931. évi látogatásáról vagy a TF küldöttségének 1934. októberi bulgáriai vendégszerepléséről készültek. A keltezés nélküli képeket persze csak bizonyos hibahatárt vállalva lehetett az egyes évtizedekhez rendelni. Támpontot csak a képek bizonyos ismérvei, mint az ismert szereplők kora, a viselet, a bútorzat, az épületek állapota, a járművek, a forgalmi rend,² a termek dekorációja stb. tudtak nyújtani. Az évtizedek csoportjain belül pedig a jellemzően ismétlődő témákból lehetett újabb alcsoportokat kialakítani: bemutatók, csapatok, csoportképek, diplomaátadók, díszdoktori avatások, foglalkozások, látogatók fogadása, létesítmények, tanévnyitók, tanévzárók, TF-napok, tudományos rendezvények, ünnepélyek stb.

² Magyarországon csak 1941-ben vezették be a jobb oldali közlekedési rendet.

Egy-egy kép vagy sorozat visszakeresése azonban még így is gondot okozott egyes esetekben. Az egyetem 2025-ben esedékes centenáriuma készülve elkerülhetetlenné vált az egész fond darabszintű rendezése. Minden egyes kép egyéni azonosítószámot kapott, ami adataikkal (készítés ideje, esemény, kép címe, felismerhető személyek, kép készítője, pontos lelőhely a fondon belül) együtt egy egyszerű Excel-táblázatba került. A legtöbb esetben csak hézagos metaadataink vannak, de a visszakereshetőség a táblázattal így is sokkal könnyebb, mint korábban a mégoly részletes raktári jegyzék alapján. A jegyzékelés mellett a digitalizálást is megkezdtük, a tárhely korlátozottsága miatt csak 300 dpi felbontású, jpg formátumú, úgynevezett nézőképek létrehozásával. Ez ahhoz elegendő, hogy egy-egy adott célhoz ki lehessen választani a gyűjtemény alkalmas darabjait, amelyekről később megfelelő méretű és minőségű másolatot lehet készíteni tetszőleges formátumban. A digitalizálással 3900 képnél tartunk, a jegyzékeléssel csaknem 6000-nél.

2022-ben került sor az 1580 tekercsnyi negatívállomány darabszintű rendezésére, azzal összefüggésben, hogy az Arcanum Kft. vállalta digitalizálásukat. A sorozatnak kb. 40-45%-a volt valamilyen szinten azonosított vagy keltezett a negatívok dobozain. Sajnos egyelőre semmilyen korabeli jegyzék nem került elő, ami megkönnyítette volna ezt a munkát. A meglévő adatok alapján a tekercseket 1954–2000 között fotózták. A TF-es vonatkozású témák mellett különböző sportesemények (pl. az 1983-as budapesti atlétikai EB), illetve oktatási segédanyagként felhasznált mozdulat tanulmányok is szép számmal találhatók a sorozatban. A teljes jegyzék elérhető a Testnevelési és Sporttudományi Egyetem Könyvtár és Levéltár, a képek pedig az Arcanum honlapján.

Összegzés

A képgyűjtemények esetében a darabszintű feldolgozás és a digitális közzététel (akár ingyenes, akár fizetős honlapon) az elérendő cél. Egy ilyen jellegű feldolgozás számtalan munkaórát és a feldolgozandó anyaghoz kapcsolódó, jelen esetben intézménytörténeti ismereteket igényel. Ez utóbbit ugyanakkor hatékonyan bővíti is a feldolgozási folyamat. A levéltáros számára hasznos eszköz lehet a jó képi emlékezőtehetség, főként arcok azonosításában, az idők során szétcsúszott, félresorolt sorozatok visszaállításában. Jól használhatók (lennének) arcfelismerő programok, erre a célra kifejlesztett adatbázisok, amelyek, számunkra legalábbis, egyelőre nem hozzáférhetők. Ugyanakkor a darabszintű feldolgozás, bármilyen kezdetleges eszközzel történjék is, hihetetlenül megkönnyíti a képgyűjtemény használatát, egyben megsokszorozza az értékét is. A képek állományvédelmi szempontú vizsgálatára eddig még egyik gyűjteményben sem került sor. Laikus szemmel csak annyi állapítható meg, hogy a papíralapú képek túlnyomó része kielégítő állapotú, eltekintve az 1970-es, 1980-as években készült színes képektől, amelyek színei már fakultak, torzultak. Állományvédelmi szempontból külön fejezetet alkot a TF-levéltár 1908–1950 közötti, üveglemezen lévő fekete-fehér diaposzitiv sorozata, amelyet a Torna Tanszéktől vettünk át. Az összesen 712 képen világversenyek, tornászok, tornaünnepélyek és gyakorlatok láthatók. Szerencsére ma már elmondható, hogy a tárolási körülmények mindkét gyűjteményben megfelelnek a követelményeknek.

Schlay Georgina

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemtörténeti Gyűjtemény fotógyűjteménye

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) alapítása és fejlődése, valamint az egyetemen keletkezett, az egyetemmel kapcsolatos kulturális javak és oktató-kutató gyűjtemények kezelése sok hasonlóságot mutat más európai egyetemekével. Itt is törekedtek az értékes kulturális javak, intézmény- és tudománytörténeti tárgyak megőrzésére, azokat a lehetőségekhez mérten gyűjteményekbe szervezték, kiállították vagy országos múzeumokban őrizték meg, így a mai napig szerves részét képezik az egyetemtörténetnek. Az ELTE története közel 400 évre nyúlik vissza, történeti forrásai között pedig a 19. század óta fényképek is megtalálhatóak. Ezeknek a tudatos gyűjtéséről az ELTE esetében csak fenntartásokkal beszélhetünk, hiszen az egyetemtörténeti emlékek gyűjteménybe szervezése csupán a 20. század végén kezdődött meg.

Tanulmányomban az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemtörténeti Gyűjtemény (a továbbiakban: Egyetemtörténeti Gyűjtemény) történetét, valamint fotógyűjteményét mutatom be. Az 1985-ben megalapozott Egyetemtörténeti Gyűjtemény 2023-ban kapta meg a közérdekű muzeális gyűjteményként való működési engedélyt, ennek megfelelően a gyűjteménymenedzsment a múzeumi jogszabályokat követi. Jelenleg több mint 10 000 képfelvételt őrzünk, azonban az egyetemtörténet egyes elemeit (például az épített és szellemi örökséget, a hagyományokat és az egyetem polgárait) megőrkítő, valamint a különböző oktató-kutató gyűjteményekben található fényképeknek ez csak a töredéke. Tanulmányom zárásaként röviden bemutatok néhány további, az egyetem különböző szervezeti egységeiben található fényképgyűjteményt.

Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemtörténeti Gyűjtemény története

1911-ben merült fel először a kérdés, hogy mit lehet kezdeni egy olyan gazdag egyetemtörténeti anyaggal, amelynek nemcsak a szorosan vett, egyetemi reprezentációt és adminisztrációt érintő tárgyak és dokumentumok, hanem a különböző oktató-kutató gyűjtemények, tudományos örökség is a része.¹ A kezdeményezés azonban – az egyetemvezetőség elvi támogatása ellenére – nem volt sikeres. Az ezt követő évtizedekben, elsősorban a jubileumokhoz kapcsolódóan, számos kísérlet történt egy egyetemi múzeum létrehozására. 1956-ban például a 325. jubileumra készülve az Egyetemi Tanács felállított

¹ Békefi Remig (1858–1924) bölcsészkarai dékán javaslata az Egyetemi Tanács részére. Szögi–Varga, 2008: 8.

egy bizottságot az Egyetemi Múzeum létrehozásának előkészítésére,² azonban az intézmény nem tudta biztosítani az ehhez szükséges munkatársi gárdát és infrastruktúrát, csak az Egyetemi Levéltár megalapítására került sor.³ A levéltárban nemcsak az egyetemi iratanyagot és hagyatékot gyűjtötték, hanem kezdettől fogva fényképeket is.

A levéltáron belül muzeális gyűjtemény kialakítására 1985-ben került sor az alapítás 350. évfordulójára rendezett nagyszabású kiállítást követően. Ekkor már nemcsak az egyetemmel kapcsolatos fényképek, hanem különböző intézménytörténeti tárgyi emlékek is bekerültek az úgynevezett Egyetemtörténeti Gyűjteményben.⁴ Elsősorban az 1990-es évek közepétől kezdve, illetve a 2000-es évek elején muzeológus munkatársakkal a kiállítások szervezése mellett a gyűjtemény gyarapítására, valamint múzeumi előírásoknak megfelelő leltározására is sor került. Az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Levéltár 2017-ben egyesült. A muzeális gyűjtemény szervezetileg továbbra is a levéltáron belül helyezkedik el, azonban saját nyilvántartással rendelkezik. A gyűjtemény ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár – Egyetemtörténeti Gyűjtemény néven 2023. március 31-én kapta meg a közérdekű muzeális gyűjteményként való működési engedélyét.⁵

Az Egyetemtörténeti Gyűjtemény fényképei

Az Egyetemtörténeti Gyűjtemény fényképanyaga körülbelül 15 000 felvételt számlál. Ezek közül 3600 db egyedi papírkép, a többi tematikus fotóalbumokba ragasztva (10 db) vagy negatívon (879 db) található.

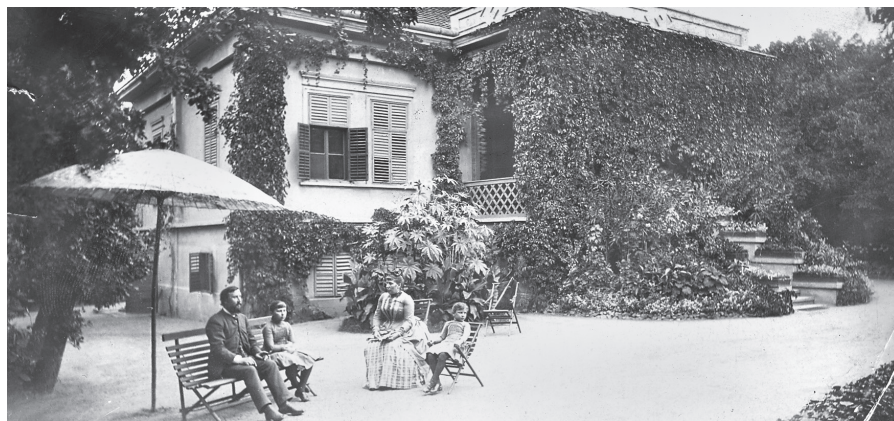
Időszakok szerinti bontásban – a kor fényképezési szokásaihoz igazodva – is jelentős eltolódás figyelhető meg, ugyanis csak mintegy 300 db fénykép készült a II. világháborút megelőzően, a gyűjtemény anyagának jelentős része az 1950-es és a 2000-es évek közötti időszakból származik. Ezt követően kezdett elterjedni a digitális fotózás az egyetemi rendezvényeken is, azonban ezeknek a szisztematikus gyűjtésére még nem került sor. A gyűjteményben őrzött legkorábbi fényképek az 1880-as években készültek, Eötvös Lorándot és családját ábrázolják a pestszentlőrinci villájuk kertjében. (1. kép) A papírfényképek közül a legkésőbbiek 2001-es felvételek, amelyeket a Lágymányosi campus Déli Tömbjének átadása alkalmából készítettek. Amennyiben az adathordozótól eltekintünk és csak a felvételeket nézzük, akkor a legnagyobb mennyiséget (közel 600 db negatív tekercsen 10 000 felvétel) az egyetemi rendezvények fotói alkotják, amelyeket Pályiné Nagy Gabriella 1988 és 2009 között a rendezvények hivatalos fotósaként készített. A 2009 és 2014 közötti időszakból csak elhanyagolható mennyiségű digitálisan keletkezett fénykép került be a gyűjteménybe, s az ezt követő időszakból már nem rendelkezünk fotókkal.

² ELTEL VIII.I.1.a.12. 1956. október 5.

³ ELTEL VIII.I.1.c. 1760/1958.

⁴ Az Egyetemtörténeti Gyűjtemény bekerült az Egyetemi Levéltár 1985-ben elfogadott szervezeti és működési szabályzatába is. ELTEL VIII.I.20.a.4. 55/1984.

⁵ Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár honlapján elérhetőek a gyűjtemény általános adatai: <https://leveltar.elte.hu/hu/leveltar/egyetemtorteneti-gyujtemeny> (A megtekintés ideje: 2024. június 13.)

1. Eötvös Loránd és családja pestszentlőrinci villájuk kertjében, 1880 körül
(ELTE EKL – EgytGy ltsz. 2010.90.3)

Tematikus bontásban a gyűjtemény legkeresettebb tételei a portrék. Ezek mellett a kapcsolatépítések során keletkezett, külföldi delegációk látogatásakor, az egyetemvezetés hivatalos külföldi útjain, valamint intézmények közötti szerződéskötések alkalmával készített, továbbá az egyetemvezetést vagy az egyetem tanári karát bemutató csoportképek találhatók a gyűjteményben. Az egyetemi év meghatározó rendezvényeiről, mint például a tanévnyitók, 1969-től rendelkezünk felvételekkel. Ezek mellett az egyetem további hivatalos eseményeiről és rendezvényeiről – doktoravatások, díszdoktoravatások, konferenciák, sportesemények és művészeti előadások – is jelentős számú fénykép található a gyűjteményben. Értékes források az épületfotók, akár amikor önmagában az épület látható rajtuk, akár a diákokkal és a tanárokkal megörökített laboratóriumi gyakorlat, óraadás, tanulás vagy akár étkezés, sportolás alkalmával fotózták azokat. Ezek között nemcsak a karok épületei, hanem a kollégiumok, laboratóriumok, üdülők is szerepelnek.

Az Egyetemtörténeti Gyűjtemény kezelésének módja

A fényképek jelentős része törzsgyűjteményi anyagként van jelen a gyűjteményben, hiszen gyűjtésük a levéltárban már a gyűjtemény kialakítása előtt megkezdődött, illetve azzal párhuzamosan zajlott, a fényképanyag első leltározására – a tárgyakkal ellentétben – azonban csak 2008-ban került sor. Ezt egy nagyobb tétel, Pályiné Nagy Gabriella hagyatékának a megvásárlása egészítette ki. Jelenleg a gyarapításra hivatalos átadások és ajándékozás révén van lehetőség. Mivel intézményünk azt támogatja, hogy a szervezeti egységek *in situ* őrizzék meg kulturális javaikat, így alapvetően nem cél egy szisztematikus gyűjtés elindítása, de mindenképpen fontos a gyűjtemény gyarapítása az egyetem polgáraitól származó fényképekkel.⁶

⁶ Közösségi gyűjtésre való felhívás az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár honlapján: <https://leveltar.elte.hu/hu/leveltar/szolgaltatasok/emlekmegorzes> (A megtekintés ideje: 2024. június 13.)

A fotók leltározása 2008-ban kezdődött meg a 20/2002. (X. 4.) számú, a muzeális intézmények nyilvántartási szabályzatáról szóló NKÖM-rendelet alapján; az adatokat a 10. sz. szakleltárkönyvben (tudományos forrásértékű, eredeti, illetve művészi alkotásnak számító fényképanyag nyilvántartására) vezetjük.

Az anyag jelentős része digitalizált, valamint online kutatható.⁷ Az egyetemi repozitórium Egyetemi Fotótár elnevezésű menüjébe hallgatói munka keretében sikerült feltölteni a képeket, így az intézmény munkatársainak a feladata az adminisztráció vezetése, valamint a feltöltött tételek ellenőrzése volt. Papírképek esetében a digitalizálás (szkennelés) – hallgatók bevonásával – a levéltárban zajlott 2018-ban, minden A4-es méretet nem meghaladó fényképről készült digitális másolat 600 dpi felbontásban. Az elmúlt években bővült a helyi eszközpark, így igény szerint készítünk digitális másolatokat nagyobb felbontásban is, valamint A4-es méretet meghaladó papírképekről is. Az Arcanum Adatbázis Kft. közreműködésével a Pályiné Nagy Gabriella által készített negatívtekercek digitalizálása szintén megvalósult.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem öröksége fényképeken

Az egyetem különböző szervezeti egységeiben, valamint más közgyűjteményekben őrzött, jelenleg ismert fényképek alapján a 19. század végén és a 20. század elején elsősorban az egyetemvezetést és a tanári kart megőrkítő fotográfiák készültek, amelyek az egyetemi reprezentáció elemei lehettek. (2. kép) A II. világháborút követően a fényképek száma is megsokszorozódott, és ekkor már az oktatással, a diákélettel kapcsolatos témák is helyet kaptak a felvételeken.

Az Egyetemtörténeti Gyűjtemény fényképanyaga csak töredékét teszi ki az egyetemmel kapcsolatos fényképeknek, hiszen az egyes karok, szervezeti egységek is jelentős mennyiséget őriznek. Ezek felmérésére 2020-ban hoztuk létre az ELTE Örökségkoordináció projektet, amelynek keretében az egyes karokon és szervezeti egységekben működő koordinátorok 2021-ben megkezdték a muzeális anyagok, köztük a fényképek összeírását.⁸

A felmérésbe számos fényképgyűjtemény bekerült, ezek az egyetemmel kapcsolatos történeti kutatás fontos forrásai, valamint az egyetem kulturális örökségének részét képezik. Ugyan a Gothard Asztrofizikai Observatóriumban értékes kutatási anyag, a Bölcsészettudományi Kar (BTK), valamint az Állam- és Jogtudományi Kar (ÁJK) esetében üvegdiákból álló oktatógyűjtemények is vannak, azonban elsősorban inkább intézménytörténeti forrásokról beszélhetünk, amelyeken megőrkítették az egyetem épületeit és az oktatás színtereit, jeles eseményeit és rendezvényeit, rítusait és egyetemi polgárait.

⁷ <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/34120> (A megtekintés ideje: 2024. június 13.)

⁸ A felmérés keretében arra kérdeztünk rá, hogy az adott szervezeti egység (intézet vagy tanszék, könyvtár, iskola stb.) rendelkezik-e történeti forrásértékű fényképekkel. A munkát ez alapján folytatjuk az egyes tárgytípusok darabszintű összeírásával, majd leltározásával, azonban a fényképek még nem kerültek sorra. A felmérés tartalmazott a fényképek állapotára és elhelyezésére vonatkozó kérdéseket is, a projekt keretében elsősorban csomagolóanyagokat tudunk beszerezni a fényképek számára.

2. A Pázmány Péter Tudományegyetem vezetősége, 1928 (ELTE EKL – EgyGy ltsz. 2010.28.1)

Az intézménytörténeti, valamint az oktatógyűjtemények mellett az egyetemen őrzött fényképek harmadik típusa a levéltári iratanyagban található hivatali iratokhoz és személyi hagyatékokhoz kapcsolódik. Jelentős számú fénykép lelhető fel például Oroszlán Zoltán, Fejér Lipót és Bay Zoltán hagyatékában, ezek nagy része azonban nem egyetemi vonatkozású fotó. Az egyetem működése során keletkezett iratok közül a személyi iratgyűjtők jelentik a fényképek legjelentősebb forrását. 1949 után ugyanis az egyetemi beiratkozáskor minden hallgató számára készítettek egy iratgyűjtőt, amelybe a személyes iratait (életrajz, kérvény, jellemzés stb.) gyűjtötték. Az iratgyűjtőre felragasztották a hallgató fotóját is. A levéltárban jelenleg az ÁJK, a BTK, a Természettudományi Kar és a Tanárképző Főiskola személyi iratgyűjtőinek egy részét őrizzük. Az eljövendő időszak feladata lesz ezeknek a hallgatói fényképeknek a szakszerű feldolgozása és egy adatbázisban való hasznosítása.⁹

Levéltári források és szakirodalom

ELTEL = ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Egyetemi Levéltári iratai

VIII.I.1.a.12. = Egyetemi Tanács ülései, 1956–1957

VIII.I.1.c = Rectori Hivatal iratai, 1635–2010

VIII.I.20 = Egyetemi Levéltár iratai, 1956–2022

Szögi–Varga, 2008 = Szögi László – Varga Júlia: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Bp., 2008.

⁹ Tóth Krisztina közlése.

Künstlerné Virág Éva

Egy adatbázis születése

A Batthyány család körmendi levéltára 16–20. századi missiliseinek segédletei

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Magánlevéltárak és Gyűjtemények Osztálya által kezelt történeti jelentőségű családi levéltárak közül mind tartalmát, mind terjedelmét tekintve kiemelkedik a Batthyány család levéltára (az iratok évköre: 1527–1944, terjedelme: 211,60 iratfolyóméter). A család levéltárán belül is igen értékes és tekintélyes gyűjteményt képez a 16–20. századi, kb. 47,50 iratfolyómétert kitevő levelezés. A több tízezer elküldött levél csaknem öt évszázad legfontosabb forrásegysége a történettudomány szinte valamennyi ága számára. A magyarországi családi levéltárak viszonylatában szinte példa nélküli, ami e gyűjteményre jellemző: a családtagok együtt tartották és megőrizték a kiváltságaik igazolásához sürgősségtelen, jogszolgáltatás szempontjából használhatatlan leveleket is.

A családtagok hivatali tisztségeikből adódóan kapcsolatban álltak a magyar közjogi méltóságokkal, külföldi politikusokkal, tudósokkal, művészekkel. Leveleik témája nem korlátozódott csak a magánélet szintjére. Többségük nem magán, hanem hivatalos, félhivatalos levélnek tekinthető, és számos köztörténeti eseményre (reformáció, ellenreformáció, török háborúk, végvári élet, horvát bánóság, vármegyei ügyek, hétéves háború, érseki birtokok stb.) vonatkozó adalékot tartalmaz. A családtagok egymásközi levélváltása, illetve rokonaikkal, ismerőseikkel, uradalmaik tisztviselőivel, városi polgárokkal, jobbágyaikkal folytatott levelezése érzékletesen jeleníti meg a mindennapok világát. Mégis meglepő, hogy ehhez a rendkívül adatgazdag és felettebb kutatott irategyütteshez évtizedeken keresztül csak papíralapú segédletek álltak rendelkezésre.

Jelen írásunkban röviden érintjük a Batthyány-levéltár sorsának alakulását és vázoljuk a missilisekhez készített segédletek történetét.

A Batthyány család azon történelmi családaink egyike, amely levéltárának megőrzése mellett már a 16. századtól gondot fordított annak rendbetételére is.¹ A történelmi Magyarország több vármegyéjében (Vas, Zala, Varasd, Körös, Pozsega) hatalmas kiter-

¹ Iványi Béla Gróf Batthyány Ádám, a levéltárrendező című értekezésében (Levéltári Közlemények, 20–23. 1942–1945. 290–309.) a Batthyány család első levéltárnokaként Orossóczi Miklóst nevezte meg. Ő készítette ugyanis nem sokkal a mohácsi csata előtt a ma is rendelkezésünkre álló „Hic sunt diversa registra diversarum literarum et privilegialium domini Balthasar de Bathian” című 82 számozott, de csak 42 beírt oldalt tartalmazó lajstromfüzetet.

jedesű uradalmakkal rendelkeztek. Ez természetesen azt is magával hozta, hogy évről évre mind több és több, a birtokok jogával, igazgatásával és a birtokgazdálkodással kapcsolatos irat keletkezett. Ehhez járult még a családtagok országos tisztségeire, vármegyei hivatalviselésére, katonai szerepvállalására vonatkozó dokumentumok folyamatos gyarapodása. Eleinte minden birtokközpont (Németújvár, Rohonc, Szalónak) maga őrizte a folyó ügyvitel során keletkezett iratanyagát. A biztonságos megőrzés és könnyebb kezelhetőség céljából azonban a 18. század első felében valamennyi központból Körmendre, a család újonnan kialakított rezidenciájára szállították át az iratokat. Itt kezdődött meg aztán azok szakszerű rendezése,² segédletekkel történő ellátása, amit már az állandó alkalmazásban lévő, fizetett levéltárosok végeztek. Közülük a 18–19. századból Csepreghy Mihály, Paulik János, Csapó Bálint, Chernel Elek, Karay Ferdinánd, Sövegjártó János nevét ismerjük, akik valamennyien jogvégzett emberek voltak, s ügyvédi teendők mellett egyúttal a levéltárosi feladatokat is elláttak. Természetesen elsődlegesen adatot szolgáltatottak, iratokat kerestek elő és hitelesítettek a folyamatban lévő perekhez. Az iratokkal való bíbelődés, a dokumentumok rendszerezése, a mutatók készítése nem mehetett jogi tevékenységük rovására. Végül csak a 20. században sikerült a megfelelő levéltáros szakembert megtalálni dr. Iványi Béla³ személyében, aki nagy érdeklődéssel és kellő hozzáértéssel fogott hozzá a levéltári anyag rendszerezéséhez. Először is a tetemes mennyiségű, egykorú segédlettel nem rendelkező levélgyűjteményben kívánt rendet teremteni. Két időrendi egységet alakított ki, a 16–17. századi és 18–20. századi⁴ levelekét, majd ezeken belül a levélírók betűrendjében végezte el a rendezést, s eszerint foglalta jegyzékbe az iratok adatait. A jegyzék csak a 16–17. századi levelekhez készült el.

A II. világháborús események következtében azonban a gyűjtemény rendje felbomlott, a levelek közül sok meg is semmisült, illetve elkallódott. Ezért rendezése ismételten szükségessé vált, amit Iványi újólág elvégzett. Időközben a gyűjtemény fennmaradt részét Körmendről a keszthelyi Balatoni Múzeumba, majd 1953-ban a Magyar Országos Levéltárba (MOL) szállították.⁵ Itt a missilis anyag ellenőrző rendezése – ami most már kiterjedt a 18–20. században keletkezett levelekre is – során újabb levélírói jegyzék készült, amelyben a levélírók betűrendjében sorszámmal⁶ látták el és jegyzékelték az iratokat.

² A Batthyány családtagok egyike-másika maga is hozzáfogott a rendezéshez. Így például Poppel Éva Beke Zsigmond familiáris bevonásával végezte el a munkát, amelyről 1634. október 9-én fiához, Batthyány Ádámhoz intézett levelében a következőképp számolt be: „az leveleket egy éjjel ... rendbe csináltattam úgy, hogy akik látták, minden ember azt mondta, jól és emberül vannak.” Ez esetben persze szó sem volt szakszerűségről, tartalmi rendezésről, ilyen rövid idő alatt mindössze az összevisszaságban lerakogatott iratkötegek, csomócskák almáriumba, fiókba, egyéb tároló eszközökbe történő helyezését, azokban szép sorban történő elrendezését jelentette.

³ Iványi Béla (1878–1964) országos levéltárnok, az alkotmány- és jogtörténet tanára, jogtörténész, politikus. 1938–1945 között a Batthyány család alkalmazta, ő volt az utolsó levéltárosuk.

⁴ A 20. századból mindössze 30–40 levél maradt fenn.

⁵ A P szekcióban a Batthyány család levéltárában a P 1314 törzsszámon helyezték el.

⁶ A 16–17. századi levelek No. 1–55060., míg a 18–20. századiak a No. 55061–111991. jelzet alatt találhatók.

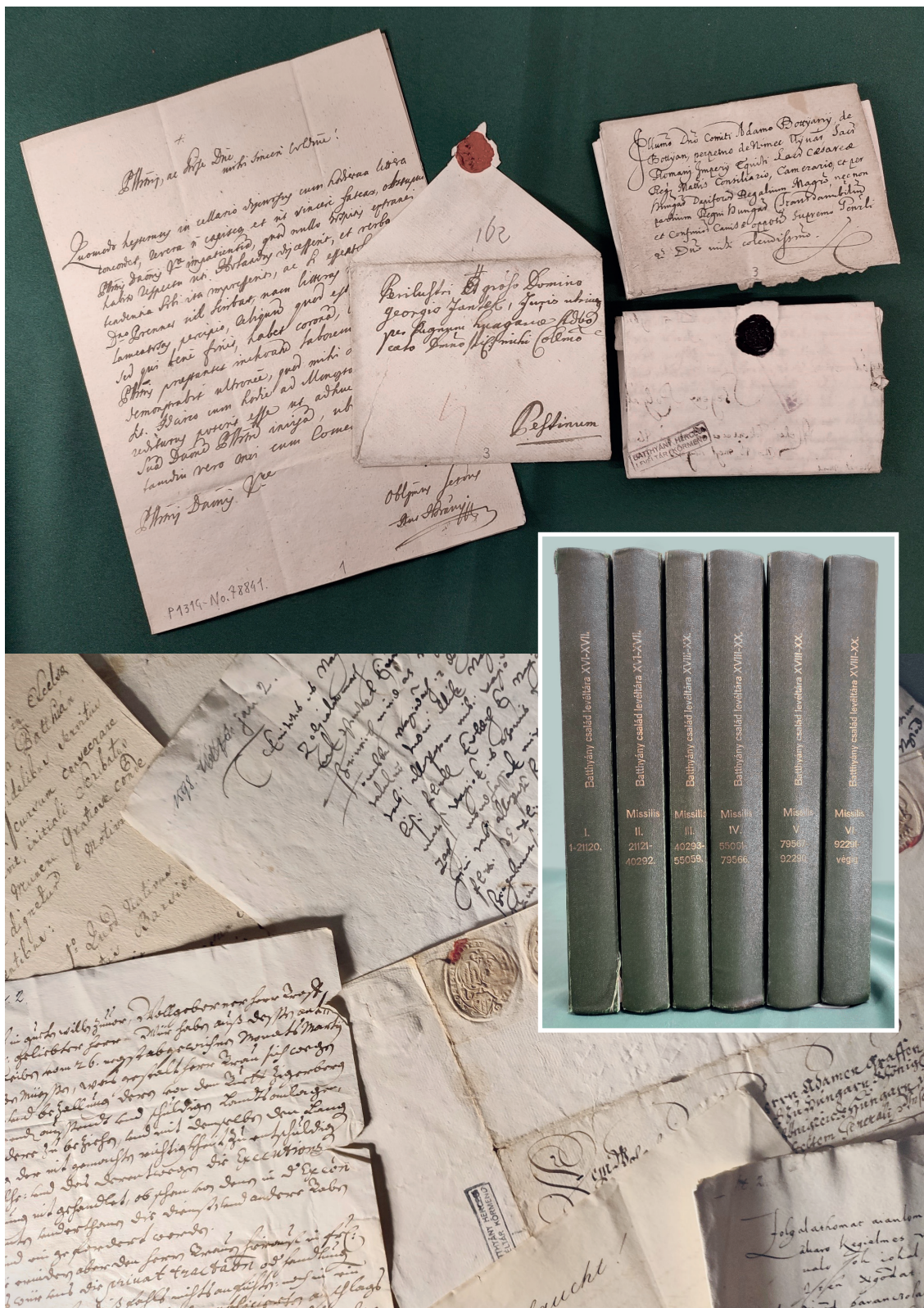
A jegyzékek alapján elkészült egy háromkötetes levélírói mutató. A missilisgyűjteményben végzett kutatás évtizedeken keresztül e mutatók segítségével folytatható. Használhatóságát azonban rendkívül korlátozta, hogy például az egy személy által írt több levélnél csupán az első és az utolsó levél címzettjét, dátumát és keltezési helyét tüntette fel. A megváltozott kutatói elvárásoknak már nem felelt meg, így szükségessé vált hiányosságainak pótlása, hibáinak korrekciója, azaz egy korszerű, a jelenlegi történeti kutatás igényeit lehetőség szerint teljességgel kielégítő segédlet elkészítése.

E munkához hathatós segítséget nyújtott a körmenti Csaba József Honismereti Egyesület azzal, hogy számítógépre vitte Iványi Béla 23 ív terjedelmű kéziratos jegyzéket, s ezt 2001-ben a MOL rendelkezésére bocsátotta. A készülő segédlet alapját tehát egyrészt az Iványi-féle, másrészt a MOL által készített levélírói mutató képezte.

A feldolgozás, vagyis a számítógépre vitt adatok és a fennmaradt eredeti iratok adatainak összevetése, kiegészítése során az egyes levelekhez tartozó adatokat egy tíz oszlopot tartalmazó Excel-táblázatban rögzítették a levéltárosok.

Az oszlopok adatmezőinek tartalma a következő:

1. A számítógépes program által generált sorszám.
2. A levéltári raktári egység sorszáma.
3. A levél levéltári jelzete.
4. A levél kiegészítő levéltári jelzete. Az adatbázis készítése során előkerült, de sorszámmal el nem látott levelek utólagos besorolására szolgál.
5. A levélíró neve, zárójelben a családnév eredeti írásmód szerinti alakja és az esetleges nemesi előnév, például: *Sennyey (Senniei) István (kissennyei)*. Asszonyok esetében, amennyiben az aláírásból megállapítható volt, közöltük leánykori nevüket, valamint a családi állapotukra utaló kifejezést is (például: *özv., Pongrácz Vilma szül. Lónyay*). Az adatmezőben többnyire természetes személyek neve szerepel, de esetenként a levél írójaként feltüntetett különféle hatóságok, hivatalok, testületek stb. megnevezése is előfordul. A magyar nyelvben nem használatos, idegenszerű vagy régies névformák és földrajzi nevek esetén zárójelben feltüntettük az eredeti írásmód szerinti alakot is. Az országos közhivatalt viselő ismert, nem magyar személy esetén az Iványi által magyarított névváltozat mellett zárójelben az eredeti névalakot is szerepeltettük, például: *Salm Miklós (Niklas Graf zu Salm von Neuburg)*. Iványi második jegyzékéhez hasonlóan *-gal jelöltük azokat a leveleket, amelyek már hiányoznak a gyűjteményből.
6. A levélíró rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés (például: *főhercegnő, körmenti tisztartó, aga, szigetvári rab*). Általában a magyar nyelvű formát használtuk, kivéve, ha az adott kifejezésnek nem ismert a magyar megfelelője (például: *valpot*) vagy a magyar változat félreértést okozna (például: *vicebán/albán*).
7. A levél címzettje. Az írásmódot tekintve az 5. adatmezőnél ismertetett módszert követtük, de feltüntettük a levélből megállapítható tisztséget, rangot, foglalkozást vagy illetőségre utaló kifejezést is.

Kollázs és montázs a Batthyány-levelekből és mutatókönyveiből (Fotó: Avar Anton)

8. A levél keltezési dátuma. A dátumokat a ma általánosan elterjedt számformátumban: év, hónap, nap (éééé.hh.nn.) adtuk meg, például 1632. október 4. helyett 1632.10.01.
9. A levél keltezésének helye. A földrajzi neveknek a levélben használt valamennyi alakját szerepeltettük, de ha ki lehetett deríteni, akkor a ma használatos névalakot is megadtuk, például: *Felsőlendva/Oberlimbach/Gornja Lendava*. Ugyanakkor idézőjelbe tettük az azonosíthatatlan helyneveket, például: „*Labdavár*”.
10. Megjegyzések. Egyebek mellett itt adtuk meg a levél nyelvére (*magyar, latin, német, szláv*) vonatkozó információkat. Ha a levélen fennmaradt valamilyen pecsét, ezt a tény is itt jeleztük. Külön feltüntettük továbbá a pecsét típusát (például: *gemma, tugra* stb.). Szintén ebben a rovatban kaptak helyet a fizikai állapotra vonatkozó, s a mellékletekkel, érdekességekkel kapcsolatos információk.

Az adatbevitel megtörténte után került sor a táblázat átalakítására, adatbázissá fejlesztésére. Ez jelentős mértékben segíti az adatok gyors és hatékony visszakereshetőségét.

Az Excel-táblázat fentebb felsorolt adatmezőit a levéltári adatbázis mezőinek átfogóbb (lekérdezhető) megnevezéseire változtattuk az alábbiak szerint:

1. Létrehozó (tkp. levélíró) neve, rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés, például: *Horváth Bálint (mankóbüki), körmendi főkapitány*.
2. Kedvezményezett (tkp. címzett) neve, rangja, tisztsége, foglalkozása vagy illetőségére utaló kifejezés, például: *Eszéky Márton németújvári/güssingi főporkoláb*.
3. A kiadás helye, például: *Tornistya/Turnišće*.

Külön-külön adatmezőkben kaptak helyet a nyelvre, a mikrofilm tekercsszámára, a raktári egység számára és típusára vonatkozó adatok. A sort a levélről készült digitális felvétel zárja, ami az Excel-táblázatos segédlethez képest természetesen emeli az adatbázis értékét.

A fenti struktúrának megfelelően a szolgáltatásban háromszintű keresés lehetséges: egyszerű, összetett, valamint kifejezésre keresés. A találatok alapértelmezésben ikon formátumban jelennek meg, a lista nézetet választva a dokumentum képe mellett a levél főbb adatai is láthatóak; ebből a nézetből további lehetőségek állnak rendelkezésre (*Adatlap, Dokumentum, Szűrés adatbázisra*). A bal oldalon elhelyezett szűrők megfelelő beállításával pontosítható a keresés. A *Hierarchia* funkció használatával módosítható a bal oldali mező tartalma: ezt választva az adatbázis fastruktúrája jelenik meg, amely az egyes levelek szintjéig alábontható. Az *Információ* fülre kattintva az adatbázis használatára vonatkozó keresési segítség érhető el.

Reméljük, hogy az adatbázis – esetleges hiányosságai ellenére is – hasznára lesz mind a tudományos, mind pedig az amatőr kutatók számára.

Az adatbázis elérhetősége:

<https://adatbazisokononline.mnl.gov.hu/adatbazis/batthyany-missilisek-p-1314>

Nagy Balázs Vince

Levéltár-pedagógiai program az MNL Veszprém Vármegyei Levéltárában

*Kapcsolati háló – kommunikáció – játék – vezetés
– élményalapú tudásátadás*

„A gyermek számára a játék nem pusztán időtöltés, hanem a tanulás és felfedezés eszköze.”

(Maria Montessori)

Tudásalapú társadalomban élünk. Az információ megszerzése, felhasználása és továbbadása jelentős hatalom a gazdaság, a politika, a kultúra, s az élet minden területén. A technológiai fejlesztések, a környezeti és társadalmi kihívások megoldása, az új kutatási eredmények, a versenyképesség növelése mind a folyamatos, élethosszig tartó tanuláson alapszik.¹ Ehhez az élethosszig tartó tanulási folyamathoz² szeretne a levéltár is hozzájárulni azzal a tudással és információbázissal, amelyet őriz.

A közgyűjtemények szerepe az oktatásban egyre jobban felértékelődik. A levéltárak és a közoktatási intézmények együttműködése új lehetőségeket kínál. A levéltár-pedagógia a tanórán kívüli, nem-formális oktatás terén élménypedagógiai eszközökkel olyan kompetenciákat fejleszthet a diákoknak, amelyekre az iskolai körülmények között nem lenne mód.³

A levéltár-pedagógia egyik legnagyobb kihívása az önazonosság megtalálása.⁴ A múzeum- és a könyvtár-pedagógia is előttünk jár mind években, mind tapasztalatban, de ez nem hátrány, mert az általuk összegyűjtött sok értékes tapasztalatot, tudást fel tudjuk használni a levéltár-pedagógia területén.

A legfontosabb mindig a cél meghatározása, a miért, kinek és hogyan kérdőszavakra adott válasz. A levéltár-pedagógia céljai között szerepel a tudásmegosztás, a kompetenciafejlesztés,⁵ a komplex látásmód kialakítása, az eredeti források megismertetése, térben és időben való elhelyezése, a kutatási módszertan bemutatása és a helyi, közösségi identitás erősítése.⁶

¹ Vágola, 2013: 61–62.

² Ua.: 62.

³ Rácz–Mautner: 2019.

⁴ A levéltár-pedagógia fogalmának meghatározására többen tettek már kísérletet. Lásd: Simonkay, 2017: 50–51.; Pál, 2019: 57.; Levéltári fogalomtár.

⁵ Szövegértési, szövegalkotási, szociális és állampolgársági, kulturális tudatosság és kifejezőképesség, digitális kompetenciák. Lásd: Vágola, 2013: 63.

⁶ Pál, 2019: 57.

Nyitás a levéltár-pedagógia irányába

Levéltárunkban a levéltár-pedagógia irányába történő nyitás a 2010-es évek elején kezdődött. Az Új Széchenyi Terv Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (TIOP) keretén belül „Múzeumok és levéltárak iskolabarát fejlesztése és oktatási-képzési szerepének infrastrukturális erősítése” tárgyú pályázatra 2012-ben beadott levéltár-pedagógiai programunk támogatásban részesült. A projekt keretében oktatótér kialakítását és levéltár-pedagógiai foglalkozások módszertani hátterének kidolgozását valósíthattuk meg. Ez a pályázat hatalmas lökést adott a levéltár-pedagógia infrastrukturális és módszertani fejlesztésének. Az intézmény vezetése erre a területre referenst nevezett ki, aki koordinálja a feladatokat, s akinek egy levéltárosokból álló kisebb csapat pedig segíti a munkáját. Hat veszprémi közoktatási intézménnyel – három általános iskolával (Veszprémi Báthory István Sportiskolai Általános Iskola, Hriszto Botev Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola, Deák Ferenc Általános Iskola) és három középiskolával (Veszprémi Szakképzési Centrum Ipari Technikum, Lovassy László Gimnázium, Padányi Katolikus Iskola) – kötöttünk együttműködési megállapodást a 2013. december 1. és 2018. december 1. közötti időszakra. A megállapodások több vállalást is rögzítettek a felek részéről, ami a tervezhetőséget biztosította.

Az iskolák vállalták, hogy meghatározott számú csoporttal és létszámmal vesznek részt levéltári óráinkon és foglalkozásainkon,⁷ s a keret- és a helyi tantervükbe is szervesen beépítik a levéltár nyújtotta lehetőségeket. A közoktatási intézmények a program keretében vállalták továbbá, hogy közreműködnek közös levéltári órák és programok szakmai-módszertani kidolgozásában és megvalósításában, s a levéltárat mint együttműködő partnert a hivatalos honlapjukon kiemelt helyen feltüntetik, a levéltári programokat és rendezvényeket népszerűsítik.

A levéltár vállalta, hogy levéltár-pedagógiai programjai kialakításánál figyelembe veszi az együttműködő intézmények szakmai igényeit és véleményét. A partnerintézmények szakmai igényeit minden évben felmértük és az iskolák véleményét meghallgatva olyan tematikus levéltári órákat is készítettünk, amelyet kifejezetten ők kértek, valamint mi is ajánlottunk olyan programokat, tematikus levéltári órákat, amelyek központi levéltári projektekhez kapcsolódtak (Reformáció MNL, Hetedíziglen). Mindezek mellett állandó kapcsolattartó munkatársat jelöl meg, a levéltár-pedagógiai és közművelődési programokról, tanfolyamokról, továbbképzésekről, tanulmányi versenyekről, pályázatokról tájékoztatja az intézményeket, s a közoktatási intézmény iskolán kívüli tematikus napjaihoz helyszínt és foglalkozásokat biztosít.

A hat veszprémi közoktatási intézménnyel kötött együttműködés nagyon sikeres volt, a vállalások és kitűzött célok maradéktalanul megvalósultak, sőt a csoportok száma és a programban résztvevők létszáma is messze felülmúlta a megállapodásban vállaltat.

⁷ A programban intézményenként átlagosan 6–8 csoportot fogadtunk egy-egy tanévben. Az általános iskolák 100–150 fő/tanév, míg a középiskolák 50 fő/tanév körül vettek részt a projektben.

A levéltár szervezésében tematikus levéltári órákon, rendhagyó történelemórákon, projektnapokon, levéltár-látogatásokon, szakmai műhelymunkán, tanulmányi versenyekre való felkészítésen, várostörténeti vetélkedőkön vettek részt a diákok. A megállapodásban érintett iskolákon kívül más, megyeszékhelyi és vidéki közoktatási intézményekkel is sikerült jó kapcsolatot kialakítani.

A levéltár-pedagógiai foglalkozásokat – az eredményes TIOP pályázatnak köszönhetően – a levéltár jól felszerelt oktatótermében tartjuk, ahol modern, interaktív szemléltető-eszközök, okostábla, tablet és számítógépek segítik az oktatómunkánkat. Az intézmény megfelelő terekkel, helyiségekkel rendelkezik ahhoz, hogy akár nagyobb csoportot is fogadjunk, de több kisebb csoport egyidejű foglalkozását is meg tudjuk szervezni. Tapasztalataink alapján az ideális csoportlétszám 12-15 fő.

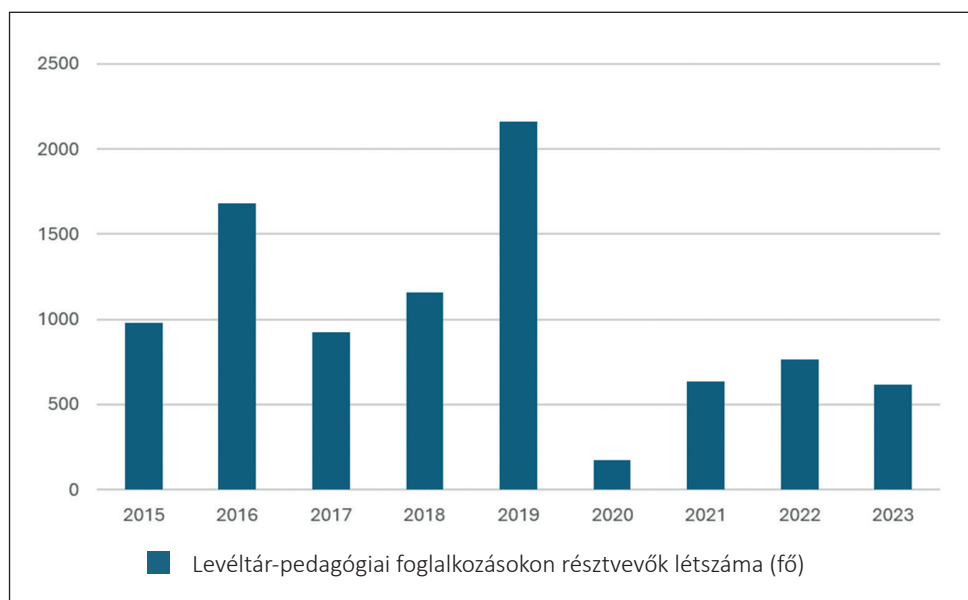
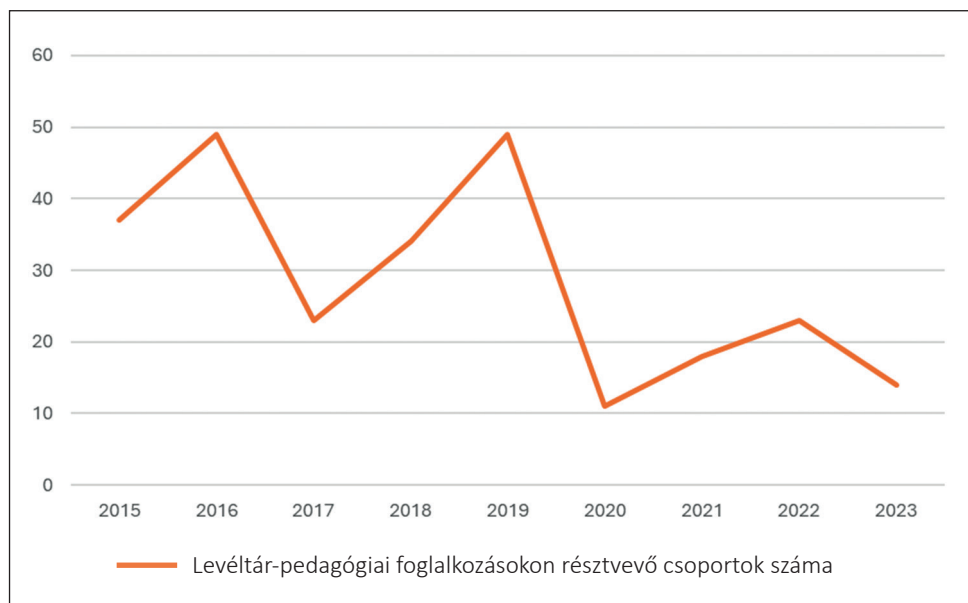
A kapcsolati háló kialakításához elengedhetetlen volt a személyes kapcsolatok kiépítése és fenntartása mind az intézmények vezetőivel, mind kapcsolattartóikkal. (A kapcsolatok építése érdekében többször elmentünk személyesen is az intézmények vezetőihez és tanáraihoz, hogy bemutassuk programunkat, meghallgassuk igényeiket.) Próbáltunk az iskolák egyéni kívánságainak is megfelelni, amikor tematikus foglalkozásokat kértek, akár ünnepekhez kapcsolódóan, akár az iskola sajátosságaihoz igazodva. Például a Hriszto Botev Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola és a Lovassy László Gimnázium német nemzetiségi tagozatos diákjai részére német nemzetiségi tematikájú levéltári órákat készítettünk, valamint az iskolák hasonló témájú projektnapokat is tartottak levéltárunkban.

Hátrányos helyzetű települések iskolai csoportjait is mindig szívesen fogadjuk. Intézményünk levéltár-pedagógiai foglalkozásokat, levéltár-látogatásokat fogytékkal élők csoportjainak is biztosít. Különleges élmény volt, amikor a Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége Veszprém Vármegyei Szervezetének tagjait láthattuk vendégül egy foglalkozásra, amelyen jelnyelvi tolmács segítette a kommunikációt.

A TIOP pályázat első megvalósítási évében, a 2014/2015-ös tanévben 21 csoportot fogadtunk 396 fővel, a következőben pedig 21 csoport járt nálunk (433 fő). A 2015-ös évben az összes levéltárba látogató, levéltári foglalkozásokon részt vevő csoport száma elérte a 37-et (977 fő).

A tárgyalt levéltári programokon résztvevők számát tekintve a rekordévünk a 2019-es, a koronavírus-járvány előtti év volt. A 2018/2019. tanévben a TIOP pályázat keretében 24 csoport (539 fő) látogatott el hozzánk, a 2019. év teljes látogatottsága pedig elérte a 49 csoportot (2160 fő). Egy éven belül még soha ennyien nem érkeztek a levéltárba. Ez a szám hatalmas eredmény volt, de emellett mégis a legbüszkébbek arra voltunk, hogy a levéltárhoz közeli, a veszprémi Jutasi úti lakótelepen található két általános iskolából nem került ki úgy nyolcadik osztályos diák, hogy ne járt volna a levéltárunkban, ne vett volna részt valamelyik foglalkozásunkon.

A TIOP pályázat legnagyobb tanulsága az volt, hogy ha keretet adunk egy jó elképzelésnek, az együttműködés alapjait hivatalosan, írásban is megerősítjük, az biztonságot, tervezhetőséget biztosít mindenki számára. A projekt öt éve alatt olyan erős kapcsolati háló épült ki az intézmények és a levéltár között, amelyre most és a jövőben is építhetünk.

A személyes és szakmai kapcsolatok nélkül nem lehetett volna eredményes a levélár-pedagógiai programunk. Az együttműködést, és a levélár-pedagógiai programunkat is folytatni, megújítani és kiterjeszteni akartuk, új intézmények bevonásával is. Sok terveünk volt, amit a világjárvány miatt újra kellett gondolnunk.

Levéltár-pedagógia a digitális térben

A 2020-as évben, a covid-járvány alatt egy teljesen új helyzettel kellett megbirkóznunk. Hatalmas kihívás volt, hogy a kemény munkával, szervezéssel felépített, jól koordinált és sikeresen megvalósított levéltár-pedagógiai programunkat megmentsük. Az új kihívásoknak megfelelően a digitális térbe helyeztük át azt, s digitális tartalmakat készítettünk: tematikus levéltári órákat, mindenki számára elérhető online feladatokat. Ebben a feladatban a helyi iskolák, tanárok is segítettek, így sikerült jól használható anyagokat összeállítani, amelyeket a történelem órákon is hasznosítani lehet.

Hiánypótló és színvonalas kezdeményezés volt a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) központi levéltár-pedagógiai projektje, az Oktatólapok. Az MNL-ben 2020-tól felgyorsult az a törekvés, hogy az intézmény szabadon elérhető, online tartalmak, alkalmazások létrehozásával és megosztásával támogassa az iskolai oktatást. A levéltári forrásokhoz, adatbázisokhoz kapcsolódó feladatok által a diákok megismerkedhetnek a levéltár gyűjteményével, valamint fejlődik szövegolvasási, szövegértési és digitális kompetenciájuk. Az Oktatólapok digitális felület (<https://oktatalogok.mnl.gov.hu/>) lehetővé teszi, hogy a levéltár-pedagógiai foglalkozásokat az IKT (információs és kommunikációs technológiák) eszközök bevonása révén digitális oktatási tartalmakkal színesítsük. 2020-ban egy sikeres pályázatnak köszönhetően intézményünknek lehetősége volt online levéltár-pedagógiai program megvalósítására. A projektben online feladatkészítő szoftverre fizettünk elő és több témában készítettünk online feladatokat az Oktatólapok felületre, ahol ingyenesen mindenki számára elérhető a Veszprém vármegyei levéltári forrásokra épülő 25 tematikus feladat.

A covid utáni éveket az újrakezds jellemezte. Ismét meg kellett személyesen szólítani az iskolákat, a csoportokat. Új, kreatív, digitális és modern tartalmakat, programokat kellett készítenünk. Meg kellett újulnunk szemléletben, kommunikációban és kínálatban is ahhoz, hogy a fiatalokat elérhessük. Ebben segített nekünk Veszprém város és a régió sikeres Európa Kulturális Fővárosa (EKF) pályázata.

A lehetőségek éve, a levéltár-pedagógia sokszínűsége

Veszprém és a Balaton-régió számára a 2023-as év a kultúra éve volt. Ebben az esztendőben Veszprém nyerte el az EKF címet, ami nagy lehetőséget biztosított a városnak és a régióknak, de természetesen a levéltárnak is, hogy megmutathassuk magunkat.

Két nagyon sikeres levéltár-pedagógiai pályázatunkat szeretném kiemelni, amelyet a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa projekt támogatásával sikerült megvalósítani, az egyik a Kincskereső várostörténeti vetélkedő, a másik pedig Az elveszett pecsét nyomában – nyomozós játék a levéltárban elnevezésű levéltári szabadulószober.

Mindkét programmal a játék, a kreativitás és a levéltári források bemutatása volt a cél, olyan eszközökkel, amelyek a fiatalok érdeklődését is felkeltik.

A Veszprémi Térképvándor⁸ mobil applikáció használatára épülő Kincskereső város-történeti vetélkedőt 2023. szeptember 28-án rendeztük meg Veszprém belvárosában. A vetélkedő, amelyre tíz csapat jelentkezett négy veszprémi általános iskolából, hét állomásán – Hősök kapuja, Városháza, Fekete Sas patika, Kapuváry-ház, Cholnoky-ház, Vármegyeháza, Múzeum – különböző típusú feladatokat kellett megoldaniuk a résztvevőknek, ahol a gyorsaság, a memória, a figyelem, a szerencse és a levéltári források értelmezése, illetve a szövegértés is számított.

A várostörténeti vetélkedő utolsó állomásán, a Laczkó Dezső Múzeum mellett felállított levéltári sátorban az MNL Állományvédelmi Osztályának munkatársai könyvkötéssel és restaurálással kapcsolatos bemutatót tartottak, valamint kézműves foglalkozással is készültek a gyerekek számára.

Másik projektünk, a levéltári szabadulószooba célja az, hogy játékos, interaktív formában, izgalmas, érdekes és ismeretterjesztő feladatok által megismertessük és közel hozzuk Veszprém város történetét az érdeklődőkhöz. A tervezés első lépésében tapasztalatszerzési és csapatépítő jelleggel kipróbáltunk (a projektet megvalósító csapat tagjai) egy veszprémi szabadulószobát, hogy az ott szerzett tapasztalatokat beépíthessük saját projektünkbe. A következő lépés a helyszín kiválasztása volt. A levéltár épületében olyan terekbe, szobákba helyeztük el a játékot, amelyek tárgyi berendezései is élményt nyújtanak, műemléki szekrényei történeti, egyedi légkört biztosítanak. A szabadulószooba helyszíneinek az intézmény dísztermét, az oktatótermet és a hiteleshelyi szobát jelöltük ki. A díszteremben az 1782. évi vármegyei levéltári műemlékszekrény, a hiteleshelyi szobában a 19. század elején készült hiteleshelyi szekrény sor kalligrafikus feliratokkal ellátott fiókjai, az oktatóteremben pedig egy digitális tábla segíti a játékosokat a feladatok megoldásában.

A szabadulószooba megvalósításában a legnehezebb az alaptörténet kitalálása volt, valamint az, hogy a feladatokat úgy készítsük el, hogy a nyomozós játékban résztvevők sikeresen tovább tudjanak lépni a soron következő feladatra, végül pedig megtalálják az elveszett pecsétet.

A feladatok levéltári forrásokra épülnek, amely lehetőséget biztosít arra, hogy a résztvevők a történeti értékű, eredeti levéltári dokumentumokat megismerhessék. A szabadulószooba kihívásai között megtalálható logikai, kereső, interaktív, szövegértő, digitális feladat egyaránt.

A pályázat eredményeként létrejött egy olyan interaktív tér, ahol Veszprém város történetével játékosan, de történelmi ismeretekre építve, levéltári források alapján ismerkedhetnek meg az érdeklődők. A levéltári szabadulószobával egy olyan nyomozós játékot sikerült megvalósítani, amely minőségi kapcsolódást biztosít minden korosztály számára, helytörténeti ismeretekkel és maradandó élménnyel gazdagítja a játékban résztvevőket.

⁸ A Veszprémi Térképvándor a Veszprém–Balaton 2023 Európa Kulturális Fővárosa és az MNL közös projektje. Az alkalmazás alapját Veszprém város történeti magjának 1857–1947 közötti utca- és házszervezete képezi. Az adatbázisra épülő applikációban a korabeli házjegyzékekből és házösszeírásokból származó információk, az utcák, házak és háztulajdonosok legfontosabb adatai és a képek a digitalizált történeti térképekhez kapcsolva jelennek meg.

Lévéltár-pedagógiai foglalkozás a Veszprémi Báthory István Sportiskolai Általános Iskola tanulói részére

Kincskereső várostörténeti vetélkedő Veszprém belvárosában

Gyakorlati tapasztalatok megosztása

A levéltár-pedagógia területén eltöltött több mint egy évtized alatt sok értékes és hasznos tapasztalatot gyűjtöttem kollégáimmal, ami formálta és segítette munkánkat. Minden levéltár-pedagógiai foglalkozás alapja a jó felkészültség, a megfelelő előkészület és a kreativitás.

A görög eredetű pedagógia szó jelentése: vezetés, kísérés, gyermekkísérés, gyermekvezetés.⁹ Az emberekkel való foglalkozás, vezetés, tanítás különleges képességeket kíván. Nem elég a szakmai tudás, készség is kell ahhoz, hogy megfelelő módon át tudjunk adni ismeretet. A foglalkozásokon résztvevők kora, tudásszintje, érdeklődési köre, aktivitása, kommunikációs készsége mind meghatározza azt az utat, amelyet egy adott foglalkozáson választanunk kell. A legfontosabb pedig az, hogy a foglalkozás alatt minden egyes helyzetre legyen megfelelő válaszuk. Ehhez sok tapasztalatra van szükség.

A csoporttal való kommunikációban a személyes kontaktus felvétele, a személyek megszólítása kiemelten fontos. A foglalkozás elején, ha megfelelő légkört sikerül kialakítanunk, az az egész alkalomra hatással van. Érdekes különböző érzékszervekre ható impulzusokat adni (szó, kép, mozgókép, hang). Nem egyszerű feladat, hogy sokszor szűk időkeretben kell úgy megvalósítani foglalkozásainkat, hogy az motiváló legyen akár későbbi kutatások elkezdéséhez, akár a történelem iránti érdeklődés elmélyítéséhez.

Nagyon fontos a levéltár-pedagógia területén is a visszacsatolás (*feedback*): átgondolni, áttekinteni, hogy a kitűzött célok és eszközök mennyire voltak hatásosak, elértük-e azt az eredményt, amelyet vártunk, hol lehet és kell változtatnunk, fejleszteniünk. Erre a visszacsatolásra érdemes azonnal a foglalkozás, esemény végén sort keríteni, mind a diákoktól, mind a tanároktól visszajelzést kérni, illetve a foglalkozás után egy-két héttel újra megtenni ezt. A feedback eredményeit természetesen ki kell értékelni ahhoz, hogy fejlődni tudjunk.

Nagyon jónak és hasznosnak tartom az országos szintű tudásmegosztást, tapasztalatcserét, a levéltár-pedagógia módszertani fejlesztését, ötletek és sikeres projektek bemutatását workshopokon, kerekasztal-beszélgetéseken. Nagy lehetőségnek gondolok minden olyan országos, központi projektet, amelybe vidéki levéltárak is bekapcsolódhatnak.

A levéltár-pedagógia jelene és jövője

A Nemzeti Művelődési Intézet 2023-ban indított Petőfi Kulturális Programjában az MNL Ma is tanultam valamit! elnevezésű levéltár-pedagógiai programot indított általános és középiskolás diákok részére, amelyben intézményünk is részt vesz.

⁹ A görög *paideia* – amelynek eredete a *paisz* (gyermek) szóra megy vissza – jelentése: testi, szellemi nevelés egysége. Jelentéstartalma igen gazdag: a gyermekgondozást, képzést, oktatást, nevelést épp úgy jelölte, mint a műveltséget, a kultúrát. Hangzása hasonló, mint a *paidia* (játék) kifejezésé – a görög bölcsek szívesen játszottak ezzel az egybecsengéssel. Lásd: Pukánszky–Németh, 1996.

A Petőfi Kulturális Program egyik kiemelt célja, hogy a vármegye legkisebb településeit is elérjük és a minőségi kultúrát helyben is meg tudjuk mutatni. Ez a program nagy lehetőség és kihívás számunkra. Lehetőség, mert sok vidéki iskolába, művelődési házba eljuthatunk, olyan fiatalokat szólíthatunk meg, akiknek nem lenne módjuk eljutni a levéltárba. Kihívás pedig azért, mert nem a megszokott környezetünkben, nem a komfortzónánkban dolgozunk. A csoportokhoz mértén kell kialakítanunk a foglalkozások tematikáját, módszertanát, sokkal több digitális eszközt, adatbázist kell használnunk. Meg kell találnunk azokat a kommunikációs csatornákat és eszközöket, amelyekkel elérhetjük a diákokat. Olyan feladatokat kell készítenünk, amelyek ösztönöznek a történelmi és kulturális értékek, emlékek megfigyelésére, a tankönyvön kívüli ismeretszerzésre, lehetőséget adnak az önálló és a kooperatív tanulásra, hozzájárulnak az identitástudat fejlesztéséhez. A foglalkozásokkal szeretnénk felkelteni az érdeklődést saját család, közösség, település története iránt, valamint elősegíteni a kutatással járó felfedezés örömének megtapasztalását. A levéltári kutatás támogatása kiemelt célunk, így erre fel is szeretnénk készíteni a diákokat (forrásolvasás, forráselemzés, forráskritika, kutatói kérdés megfogalmazása). Különös figyelmet szentelünk ezeken a foglalkozásokon az online levéltári adatbázisok bemutatásának.

A levéltár-pedagógia jövője a kapcsolati hálók egyre szorosabbá fűzésében, a kommunikáció tanulásában, az élményalapú tudásátadásban és az állandó megújulásban rejlik. Meg kell találnunk az egyensúlyt a hagyományos kommunikáció és az IKT eszközökre épülő digitális és virtuális kommunikáció között. A személyes, interakciókra épülő, írás- és papíralapú foglalkozások mellett fontosak az IKT eszközökre épülők is. Az állandó tanulás és megújulás elengedhetetlen.

Szakirodalom

- Levéltári fogalomtár = Levéltári fogalomtár. Gondozója a Magyar Levéltárosok Egyesülete. <https://fogalomtar.archivportal.hu/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 4.)
- Pál, 2019 = Pál Ferenc: „Játsszunk levéltárosost!” Levéltári Szemle, 2019. 4. sz. 57–65.
- Pukánszky–Németh, 1996 = Pukánszky Béla – Németh András: Neveléstörténet. Bp., 1996.
- Rác–Mautner, 2019 = Rác Attila – Mautner Zoltán: Budapest Főváros Levéltára levéltárpedagógiai foglalkozásai. <http://ujkor.hu/content/bfl-leveltar-pedagogia> (A letöltés ideje: 2024. augusztus 28.)
- Simonkay, 2017 = Simonkay Márton: Levéltár-pedagógia ma és holnap. Levéltári Szemle, 2017. 4. sz. 50–65.
- Vágola, 2013 = Vágola Éva: A tanórán kívüli oktatás és az élménypedagógia pszichológiai, pedagógiai szempontjai és előnyei. Levéltári Szemle, 2013. 4. sz. 61–71.

Székelv Iván – Michael Friedewald – Murat Karaboga

Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége I.

A jelenlegi helyzet

2022–2023 folyamán egy összeurópai vizsgálat zajlott a közlevéltárak hozzáférhetőségéről. Az Európa Tanács (ET) megbízásából végzett vizsgálat kiterjedt az ET mind a 46 tagállamára, és három célcsoportra irányult: a közlevéltárakra országos, regionális és helyi szinten, a professzionális levéltárhasználókra, valamint a civil szervezetek levéltárhasználóira. A vizsgálat gerincét egy igen részletes online kérdőíves felmérés alkotta, amelyet levéltári vonatkozású területeken jártas szakemberekkel készített interjúk egészítettek ki. A vizsgálatot a németországi Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research (Fraunhofer ISI) végezte a Blinken OSA Archivum közreműködésével. A vizsgálat közvetlen célja az volt, hogy felmérje, elemezze és értékelje az ET 2000-ben elfogadott, a levéltárak hozzáférhetőségének európai politikájáról szóló ajánlása megvalósulási szintjét a tagállamokban. Tágabb értelemben pedig feltárta a levéltári hozzáférés jelenlegi gyakorlatát, problémáit és kihívásait, különös tekintettel a technológiai fejlődésre és a változó felhasználói igényekre.

Tanulmányunk első részében bemutatjuk az európai közlevéltárak hozzáférhetőségének jelenlegi helyzetét és az Ajánlás elfogadása óta eltelt két évtized változásait. A második részben ismertetjük a vizsgálat alapján az új és feltörekvő technológiák által támasztott kihívásokat és a levéltárak azokra adott válaszait.

A vizsgálat előzményei

Az európai közlevéltárak hozzáférhetőségének kérdése Nyugaton már a II. világháború után hangsúlyossá vált, és a változó gyakorlat új paradigmát eredményezett a levéltárak történetében: a bürokratákat és a tudósokat kiszolgáló nemzeti levéltári paradigmát követően sorra nyíltak a nagyközönség számára vonzóvá tett kutatótermek, felhasználóbarát segédletek születtek, a levéltárhasználók között megjelentek az amatőr családfakutatók, a civil szervezetek, a szűkebb-tágabb környezetük iránt érdeklődő magánszemélyek. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy megszűnt a dokumentumok időnként vitatható mértékű elzárása, titkosítása, egyes esetekben a pozitív és negatív diszkrimináció a levéltárhasználók között, de ez összességében mégis a közlevéltárak hozzáférhetőségének új korszakát jelezte.

Összeurópai szinten az 1989 körül és azt követően zajlott radikális politikai és társadalmi átalakulások, bársonyos és véres forradalmak, a „rendszerátalakítás” eseményei emeltek reflektorfénybe a levéltárak, tágabb értelemben a dokumentumok és a bennük foglalt

információk hozzáférhetőségének kérdéseit. Európa keleti felén, a szovjet befolyási övezet kommunista/államszocialista kormányzati rendszereinek jogi és közigazgatási hagyományai eltérőek voltak a szovjet korszak előtt, így levéltári gyakorlatuk is. Erre az eltérő alapra épült a központosított szovjet típusú rendszer, és sok rétegen keresztül a levéltári adminisztráció. A szovjet rendszer egységesítette ezen országok korábbi gyakorlatának nagy részét, de nem törölte el teljesen kulturális és társadalmi hagyományait.

E kommunista vagy államszocialista rendszerek fontos jellemzője volt a közigazgatási titoktartás, valamint a kurrens, félkurrens és történelmi információkhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés korlátozása, a hozzáférés kiváltságként való kezelése – ez egyidejűleg az egyének személyes adataik feletti önrendelkezési jogának korlátozását is jelentette. A rendszerváltó mozgalmak és forradalmi akciók békés és erőszakos résztvevői, valamint a civil lakosság nagy része számára az információk átláthatóságának igénye az egyik legfontosabb szimbolikus és gyakorlati követeléssé vált. Majtényi László, az első magyar adatvédelmi és információszabadságért felelős országgyűlési biztos könyvének bevezetőjében így írt: „1989-ben az információszabadság követelése volt az egyik tengely, amelyen átfordult itt a világ”.¹

Magyarország ebben az időszakban a demokratikus jogrendszer és gyakorlat kiépítésének mintaországa volt a régióban, követendő példaként szolgált számos állam számára. Ekkor születtek meg a legfontosabb információs vonatkozású törvények: az adatvédelmi,² a levéltári,³ a titoktörvény⁴, az újonnan felállított Alkotmánybíróság pedig számos sarkalatos határozatot hozott⁵ a közérdekű adatokhoz való hozzáférés követelményeiről és korlátairól, a nyilvánosság és a titkosság határvonaláról.

Az 1990-es évek elejének viharos időszakában, a hidegháború lezárultával és az egyesült Európa víziójának kialakulásakor a Nemzetközi Levéltári Tanács (ICA), Kecskeméti Károly főtitkár⁶ elkötelezettségének és szervezőkészségének köszönhetően, sikeresen meggyőzött számos nemzeti levéltári adminisztrációt keleten és nyugaton egyaránt, valamint az Európa Tanács illetékes szerveit is arról, hogy az ET missziójával összhangban⁷

¹ Majtényi et al., 2005: 9.

² 1992. évi LXIII. törvény a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról (2011-ben hatályon kívül helyezve, helyébe lépett a 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról).

³ 1995. évi LXVI. törvény a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről (számos módosítással ma is hatályban van).

⁴ 1995. évi LXV. törvény az államtitokról és a szolgálati titokról (2010-ben hatályon kívül helyezve, helyébe lépett a 2009. évi CLV. törvény a minősített adat védelméről).

⁵ Legismertebb közülük a „személyi számos” 15/1991. (IV. 13.) AB határozat.

⁶ Kecskeméti Károly (Charles Kecskemeti): Franciaországban élő történész, levéltáros, az ICA főtitkára (1933–2021).

⁷ Az Európa Tanács fő küldetése az emberi jogok, a plurális demokrácia és a jogállamiság védelme, valamint Európa kulturális identitásának és sokszínűségének fejlesztése. A levéltárak, amelyek más intézmények mellett a társadalom kollektív emlékezetét képviselik, e küldetés mindkét aspektusához hozzájárulnak azáltal, hogy egyfelől fenntartják a működő jogállamisághoz szükséges bizonyító erejű nyilvántartásokat az állami intézmények elszámoltathatóságához szükséges nyilvánosság biztosításával, másfelől fontos dokumentumokat és tárgyi emlékeket őriznek, amelyek kulturális

nemzetközi szinten kodifikálni kell a levéltári hozzáférés általános elveit. A nyugat- és kelet-európai államok levéltári szakértői és jogászai közötti kétoldalú találkozók sorozatát követően, amelyek különböző kodifikációs körökhöz és plenáris ülésekhez vezettek, az ET 2000-ben hivatalosan elfogadta a levéltárak hozzáférhetőségének európai politikájáról szóló R(2000)13 ajánlást.⁸

Az Ajánlás volt az első nemzetközi sztenderd a levéltári hozzáférés területén. Nem követelt uniformitást a tagállamoktól, figyelembe vette az eltérő társadalmi, levéltári és közigazgatási hagyományokat, azonban világosan megfogalmazta azokat a közös elveket, amelyek betartását minden tagállamtól elvárta. Bár nem volt kötelező érvényű jogi dokumentum, erkölcsi és politikai jelentősége megmutatta, hogy az európai közösség mit vár el tagjaitól a levéltárak hozzáférhetősége terén.

Az Ajánlás elfogadását követően Kecskeméti Károly átfogó monitoring projektet kezdeményezett az ET-vel és a Nyílt Társadalom Archívummal (OSA) együttműködésben. A Kecskeméti és Székely Iván által vezetett projekt célja annak vizsgálata volt, hogy a tagállamok gyakorlata mennyiben felel meg az Ajánlásban megfogalmazott elveknek és követelményeknek. A vizsgálat az Európa Tanács valamennyi tagállamára kiterjedt és három fő célcsoportra irányult: a közlevéltárakra, a professzionális, illetve a laikus felhasználókra. A felmérés eredményei azt mutatták, hogy nemcsak az új demokráciák gyakorlata maradt el az Ajánlásban felvázolt etikai, eljárási és technikai alapelvek követelményeitől, hanem még a nyugati demokratikus országokban működő levéltári intézmények sem feleltek meg teljes mértékben ezeknek az előírásoknak. Ezen túlmenően a vizsgálat feltárta a hozzáférés sajátos mintáit és korlátait, amelyek a poszt szocialista országok levéltáira voltak jellemzőek. A felmérés eredményei az ET kézikönyvében olvashatók.⁹

Húsz évvel az első összeurópai vizsgálat után az ET megbízta kulturális főigazgatóságát (*Division of Culture and Cultural Heritage*), hogy ismét vizsgálja meg a közlevéltárak hozzáférhetőségét az ET tagállamaiban,¹⁰ értékelje a bekövetkezett változásokat, és vegye számba azokat a kihívásokat, amelyekkel a levéltáraknak ma kell szembenézniük,

örökségünk részét képezik és önértelmezésünket alakítják. Továbbá az alapvető emberi jogok csatládja magában foglalja az információs jogokat is, beleértve az információs szabadságot és a levéltárak hozzáférhetőségét.

⁸ Az Ajánlás hivatalos szövege angolul elérhető a <https://rm.coe.int/16804cea4f> oldalon, magyarázata a <https://rm.coe.int/16804cf8f4> oldalon, nyomtatott formában pedig angolul és franciául az ET kézikönyvének két kiadásában (Kecskeméti–Székely, 2005 és 2007), valamint számos nemzeti nyelvű fordításban.

⁹ Kecskeméti–Székely, 2005 és 2007.

¹⁰ Oroszország 2022-es kilépése után az ET-nek 46 tagállama van: Albánia, Andorra, Ausztria, Azerbajdzsán, Belgium, Bosznia és Hercegovina, Bulgária, Ciprus, Csehország, Dánia, Egyesült Királyság, Észak-Macedónia, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Grúzia, Hollandia, Horvátország, Írország, Izland, Lengyelország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxemburg, Magyarország, Málta, Moldova, Monaco, Montenegró, Németország, Norvégia, Olaszország, Örményország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Törökország, Ukrajna. Emellett két további ország várja felvételét és hat, főként Európán kívüli ország van megfigyelői státuszban, valamint egyes ET egyezményekhez Európán kívüli országok is csatlakozhatnak.

mind a technológiai fejlődés, mind a jogszabályi keretek, mind a változó felhasználói elvárások terén. Jelen tanulmány az új vizsgálat eredményeit mutatja be, amelyet a szerzők vezetésével a németországi *Fraunhofer Institute for Systems and Innovation Research (Fraunhofer ISI)* végzett a *Blinken OSA Archivum* közreműködésével.¹¹

A vizsgálat módszertana

Az empirikus vizsgálat koncepciója az eredeti, 2003–2004-es felmérésen alapult (amelyet még 2000-ben egy 13 országra kiterjedő részletes pilot vizsgálat előzött meg a koncepció tesztelése céljából) – elsősorban azért, hogy az eredmények összehasonlíthatók legyenek két évtized távlatában. Az új vizsgálat azonban nem a korábbi felmérés pusztá megismétlése: a kérdések tükrözték a levéltári jogban és gyakorlatban azóta történt változásokat és új kérdéscsoportok irányultak a levéltárakat érintő technológiai fejleményekre, illetve új kihívásokra, továbbá az empirikus felmérést és elemzést hat kvalitatív szakértői interjú egészítette ki az empirikus eredmények és a levont következtetések validálása céljából.

A vizsgálat gerincét ezúttal is egy igen részletes kérdőív képezte, amelyet a résztvevők maguk töltöttek ki. Az önbevalláson alapuló adatfelvételnek lehetnek torzításai, ezért a legobjektívebb vizsgálati módszer a levéltárak és használók tevékenységének közvetlen megfigyelése lenne, de ez módszertanilag és erőforrásigényét tekintve is kívül esett a lehetőségeken. A három célcsoport azonos maradt: a közlevéltárak, a professzionális, illetve civil felhasználók csoportjai. A vizsgálatban részvételre meghívást kapott az ET 46 tagállamának összes nemzeti levéltára, továbbá 8 ország 20 regionális levéltára és 16 ország 20 önkormányzati levéltára, valamint 77 tudományos felhasználói szakmai és 103 civil társadalmi szervezet képviselői az ET valamennyi tagállamából. A vizsgálat nem terjedt ki a magán-, az egyházi és más, speciális levéltárakra.

A kérdőívnek különböző változatai készültek a három válaszadói csoport számára, figyelembe véve az eltérő feladatokat, igényeket és ismereteket. A kérdőív 57 kérdést tartalmazott a levéltárak számára, 38-at a szakmai felhasználóknak és 41-et a civil szervezeteknek címezve (a kérdéscsoportok megoszlását lásd az I. táblázatban). A célcsoporttól függően 15 vagy 16 kérdéscsoportból 13 az Ajánlás struktúráján alapult, 2 további kérdéscsoport pedig a digitalizációval és a távoli hozzáféréssel foglalkozott.

Az eredeti kérdőív angol nyelven készült, majd lefordítottuk franciára, németre és oroszra, annak érdekében, hogy az ET valamennyi tagállamában legalább a legelterjedtebb idegen nyelveken rendelkezésre álljon.¹² A kérdőíveket előzetesen teszteltettük elméleti és gyakorlati levéltári szakemberekkel.

A vizsgálatot online végeztük egy professzionális közvéleménykutatási eszközzel (*EFS Survey by Tivian*),¹³ nyelvválasztási lehetőséggel. Az adatfelvétel 2022. október 10.

¹¹ A teljes angol nyelvű tanulmány olvasható az ET által nyomtatott és digitális formátumban kiadott jelentésben (Friedewald et al., 2024a és Friedewald et al., 2024b).

¹² Az angol nyelvű kérdőívek elérhetők a <https://doi.org/10.5281/zenodo.7676589> címen.

¹³ A választás egyik oka az volt, hogy az Enterprise Feedback Suite (EFS) szigorúan betartja az Európai

I. A kérdőívek felépítése

(zárójelben a kérdéscsoportokban feltett kérdések száma)

Levéltárak	Professzionális felhasználók	Civil felhasználók
Bevezetés (3)	Bevezetés (1)	Bevezetés (3)
Levéltári és kapcsolódó törvények (2)	Levéltári és kapcsolódó törvények (2)	Levéltári és kapcsolódó törvények (1)
Levéltári szabályzatok (3)	Szabályzatok, kutatási feltételek (1)	Szabályzatok, kutatási feltételek (3)
Országos hatály (6)	Országos hatály (2)	Országos hatály (1)
Hozzáférési feltételek (4)	Hozzáférési feltételek nem védett iratokhoz (3)	Hozzáférési feltételek nem védett iratokhoz (2)
Díjak (4)	Díjak (2)	Díjak (3)
Általános védelmi idő (3)	Általános védelmi idő (2)	Általános védelmi idő (2)
Védelem és hozzáférés (11)	Hozzáférés védett iratokhoz (6)	Hozzáférés védett iratokhoz (5)
Segédletek (2)	Segédletek (3)	Segédletek (4)
Speciális engedélyek (2)	Speciális engedélyek (3)	Speciális engedélyek (3)
Részleges hozzáférés (1)	Részleges hozzáférés (1)	Részleges hozzáférés (2)
Elutasítás és fellebbezés (5)	Elutasítás és fellebbezés (3)	Elutasítás és fellebbezés (3)
Magánlevéltárak (2)	Magánlevéltárak (1)	Magánlevéltárak (1)
–	Kutatás külföldön (1)	Kutatás külföldön (2)
–	Kutatás nemzetközi szervezeteknél (2)	Kutatás nemzetközi szervezeteknél (1)
Digitalizáció, elektronikus iratok (5)	Digitális technológia (5)	Digitális technológia (5)
Távoli hozzáférés (4)	–	–
(összesen 57 kérdés, továbbá alkérdések és feltételes kérdések)	(összesen 38 kérdés, továbbá alkérdések és feltételes kérdések)	(összesen 41 kérdés, továbbá alkérdések és feltételes kérdések)

és november 4. között zajlott. Bár a válaszadási arány magas volt a nemzeti levéltárak körében (85%), a minta statisztikai értelemben kicsi a populáció kis mérete miatt. A beérkezett kérdőívek közül 31 volt alkalmas teljes körű elemzésre. A nemzeti levéltárakon kívül 21 helyi és regionális levéltár töltötte ki a kérdőívet 14 országból. A felhasználók

Unió általános adatvédelmi rendeletének (GDPR) követelményeit; a szoftvert és az összes adatot egy Németországban található tanúsított adatközpontban tárolják, és a szoftver megfelel a Nemzetközi Szabványügyi Szervezet ISO 27001 szabványa által támasztott szigorú követelményeknek.

esetében a válaszadási arány sokkal alacsonyabb volt (mintegy 20%), és nem volt statisztikailag reprezentatívnak tekinthető. Összesen 20 válasz érkezett a professzionális felhasználótól (főként történészekről) és 17 a laikusoktól (akiket civil szervezeteknél kerestünk meg), ezért szofisztikált statisztikai elemzésekre nem volt lehetőség; ehelyett leíró elemzéseket végeztünk, kiegészítve a szakértői interjúk megállapításaival.

II. A minta összetétele és a válaszadók száma

	MEGKERESETT		VÁLASZOLT		Válaszarány (levéltárak)
	levéltár	ország	levéltár	ország	
Országos levéltárak	46	46	39	39	39/46=85%
Regionális levéltárak	18	8	12	7	12/18=67%
Helyi/ önkormányzati levéltárak	20	17	11	10	11/20=55%

	MEGKERESETT		VÁLASZOLT		Válaszarány (felhasználók)
	felhasználó	ország	felhasználó	ország	
Professzionális felhasználók	77	46	17	13	17/77=22%
Civil felhasználók	103	46	21	15	21/103=15%

Az interjúkat 2023. január és február folyamán készítettük videókonferencia segítségével hat elismert szakemberrel az Európa Tanács öt tagállamából, akik között volt gyakorló levéltáros, levéltárvezető, levéltártudományi szakember, tudományos kutató, civil levéltárhhasználó és adatvédelmi biztos egyaránt.¹⁴ A beszélgetéseket rögzítettük, kivonatoltuk és elemeztük, de – előzetes tájékoztatásunknak megfelelően – nem őriztük meg. Az interjúk célja kettős volt: egyfelől validálni a vizsgálat eredményeit és következtetéseinket, másfelől azonosítani és rangsorolni a hozzáférhetőséggel kapcsolatos legfontosabb jelenlegi és jövőbeli kihívásokat – így azok interjúk hozzáadott értéket jelentettek következtetéseinkhez és ajánlásainkhoz.

¹⁴ Valamennyi megkérdezett hozzájárult álláspontjának névvel együtt való publikálásához: dr. Andreas Fickers professzor, a Luxemburgi Egyetem Kortárs és Digitális Történeli Központja és Kortárs Történeli Intézete igazgatója, dr. Andrea Hänger, a Német Szövetségi Levéltár alelnöke, Marit Hansen, a németországi Schleswig-Holstein tartomány adatvédelmi biztosa, dr. K.J.P.F.M. (Charles) Jeurgens, a levéltártudományok professzora, Amszterdami Egyetem, Alexander Kashumov, az Access to Information Program (AIP) ügyvezető igazgatója, Szófia, és dr. Sipos András főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltára.

A levéltári hozzáférés helyzete Európában

Elöljáróban hangsúlyoznunk kell, hogy vizsgálatunk – az ET kifejezett elvárásával összhangban – nem irányult egyes országok (és főként egyes levéltárak) kritikus összehasonlítására, sokkal inkább az általános trendek, problémák exponálására, az eredmények interpretálására, vélhető okaik feltárására, a legjobb gyakorlatok bemutatására. Készítettünk azonban egy részletes megfelelőségi indexet országszinten a válaszadó levéltárak összesített válaszai alapján, amely az Ajánlás legfontosabb rendelkezéseinek való megfelelést tükrözi, és ezek összegzéséből megítélhető az adott ország általános megfelelősége. (A részletes megfelelőségi index tanulmányunk végén található.)

Az ET illetékesei nemcsak a levéltári hozzáférés általános helyzetére voltak kíváncsiak, hanem az Ajánlás ismertségére és végrehajtásának szintjére is, ezért az eredeti és az új vizsgálat is több kérdést tett fel erről. Az új vizsgálat szerint az Ajánlást 17 ország publikálta nemzeti nyelven (Magyarország nincs köztük), szemben a 2003. évi 10 országgal, Oroszországot is beleértve. (1. ábra)¹⁵

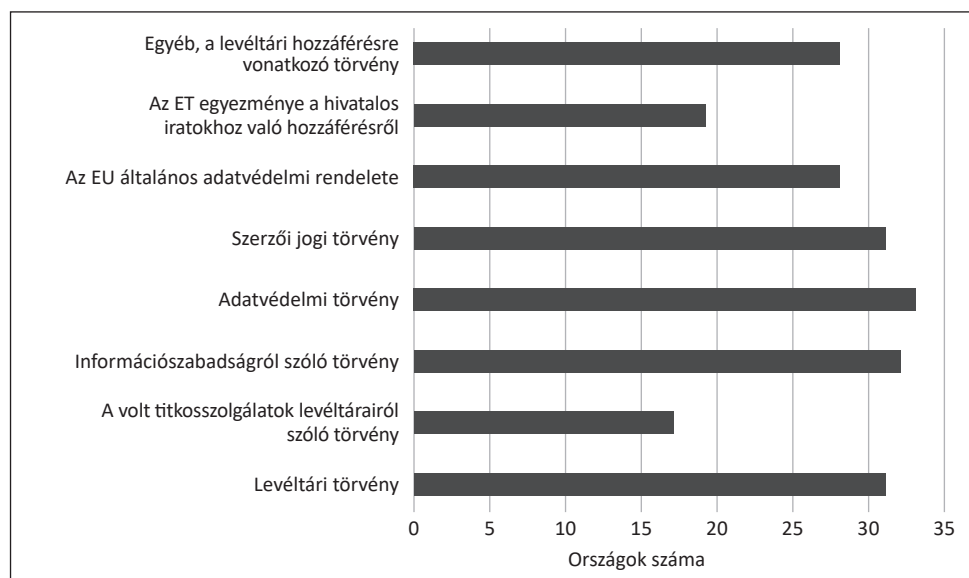
A civil felhasználók 60 és a professzionális felhasználók 63%-a nyilatkozott úgy, hogy legalább néhány szervezet vagy kutató hallott az Ajánlásról, a tudományos felhasználók kis csoportja (13%) pedig állítása szerint jól ismeri. Ez nem jelent széles körű ismertséget, de megítélésünk szerint ennek nem az az oka, hogy az Ajánlás jelentősége csökkent a levéltárak és a levéltárhasználók tevékenységében, hanem az, hogy annak rendelkezései az évek során beépültek az európai államok jogrendszerébe, és így az elvek most már sok országban a törvény erejénél fogva érvényesülnek, nem csupán önkéntes követés révén. Így sok esetben elegendő az Ajánlás elveit kodifikáló jogszabályi rendelkezésekre hivatkozni, nem szükséges annak eredeti rendelkezéseit idézni.

Ez tükröződik az Ajánlás rendelkezéseinek implementálási (megvalósítási) szintjében: a válaszadó európai közlevéltárak 72%-ának állítása szerint az országukban hatályos törvények és rendeletek teljesen vagy néhány kisebb kivétellel megfelelnek az Ajánlás rendelkezéseinek, és egyetlen ország sem minősítette nemzeti jogát inkompatibilisnek azzal szemben. Az Ajánlásban foglaltak követése azonban hat ország levéltárainak gondot okozott: az említett okok között szerepelt a hiányos ismertség, a jogszabályok elégtelen harmonizálása, az emberi és pénzügyi erőforrások elégtelensége, valamint – régiókban – a korábbi titkosszolgálatok levéltáraihoz való hozzáférés nehézségei.

A levéltári hozzáférést befolyásoló hatályos törvények, illetve törvényként kihirdetett nemzetközi jogi dokumentumok európai elterjedtségét a 2. ábra mutatja. Látható, hogy az adatvédelmi és az információszabadságról szóló, valamint a levéltári törvények elterjedtsége szélesebb körű, mint például az Európai Unió Általános Adatvédelmi Rendeletéé (GDPR), amely értelemszerűen csak az EU tagállamaiban hatályos. A levéltári törvények végrehajtási rendeletei 31 országban, levéltári vonatkozású miniszteri rendeletek 23 országban hatályosak, szakmai kódexek 26 országban léteznek. A levéltárak

¹⁵ A tanulmányhoz tartozó színes ábrák (1., 3., 4. és 6. számú) a 77–78. oldalon találhatók.

2. Levéltári vonatkozású törvények az ET tagállamaiban

belső szabályzatai között a kutatótermi és a korlátozott hozzáférésű dokumentumok kutathatóságára vonatkozó szabályzatok a legelterjedtebbek.

Az országok egyharmadában (39%) találhatóak olyan közlevéltárak, amelyek hozzáférési szabályai eltérnek a – jellemzően a levéltári törvények által meghatározott – általánosan elfogadottaktól (3. ábra). Ezen intézmények köre tág: a központi állami szervek közül jellemzően a parlamenti, a bírósági, a honvédelmi minisztériumi, a rendőrségi és a titkosszolgálati levéltárak tartoznak ide. Az általánostól eltérő hozzáférési szabályok alapján működő specializált archívumok között a leggyakrabban a statisztikai hivatalok levéltárait, valamint a népességnyilvántartási és földhivatali, továbbá – felkínált válaszhetőség nélkül, spontán említéssel – az egészségügyi iratokat őrző levéltárakat említették.

A kutatás feltételei

Összeurópai szinten a professzionális kutatók általában elégedettek a levéltári kutatás jogi feltételeivel. Mindazonáltal e kutatók 40%-a panaszkodott az 1989 előtti dokumentumok kutathatóságának jogi korlátaira, 60%-uk pedig az 1989 utániakéra, és ezért a kutatók közel fele a jogszabályi rendelkezések szűk értelmezését okolta. A civil felhasználók véleménye negatívabb a történészek és más professzionális kutatók megítélésénél: többségük szerint a jogszabályok nem adnak adekvát keretet a levéltári kutatások folytatásához. Elsősorban a levéltári, valamint az államtitokról szóló törvényt, továbbá az adatvédelmi jogszabályokat említették ebben a vonatkozásban.

A levéltári kutatás gyakorlati körülményeinek megítélése tekintetében hasonló eltérést tapasztaltunk: az európai professzionális levéltárhasználók kétharmada elégedett volt,

míg a civil felhasználóknak csak kevesebb mint a fele. Az előző csoport elsősorban a kutatás hatékonyságával szemben fogalmazott meg kritikát: a nem elég hosszú nyitvatartási időt, a túl hosszú előkészítési időt, illetve a kikerhető dokumentumok korlátozott számát, az utóbbi csoport tagjai a korlátozott hozzáférésű dokumentumok megismerhetőségére vonatkozó belső szabályokat (41%) és különösen a kutatási engedélyek megszerzésének hosszadalmas eljárását (47%) említették. Ez utóbbi csoport több gyakorlati segítséget szeretne a katalógusok és más segédletek használatában és a hozzáférési kérések megfogalmazásában, valamint több online szolgáltatást igényelne.

Az Ajánlás rendelkezései szerint a nem korlátozott hozzáférésű dokumentumokhoz bárki számára szabad és ingyenes hozzáférést kell biztosítani. Ezzel szemben 12 országban még az ilyen levéltári dokumentumok kutatásához is engedély szükséges,¹⁶ és ezen államok száma a húsz évvel ezelőtti vizsgálathoz képest gyakorlatilag változatlan maradt. A professzionális kutatók 80%-a és a civil levéltárhasználók 85%-a számolt be ilyen gyakorlatról. A civil kutatók 70%-a állította, hogy egyes esetekben a kutatási engedély megszerzéséhez közhatalmi szerv vagy kutatóintézet támogatása szükséges.

Gyakorlatilag nem változott azon országok száma (2003-ban tíz, az új vizsgálat szerint kilenc) sem, amelyek levéltáraiban a kért dokumentumok kiadása megtagadható arra hivatkozással, hogy a kutató nem rendelkezik megfelelő tudományos fokozattal vagy hogy a kért dokumentumok nem relevánsak a megjelölt kutatási téma szempontjából. Mindkét gyakorlat alapvetően ellentétes az Ajánlás szellemével és rendelkezéseivel. Ezek gyökereinek és megszüntetésük lehetőségének feltárása túlmutat jelen vizsgálat keretein, de mindenképpen további elemzést igényel.

Az Ajánlás 5. cikke szerint – ami egyúttal annak egyik legfontosabb elve – a levéltári hozzáférési jog nemzetiségétől, végzettségétől és beosztásától függetlenül mindenkit egyformán megillet. Ebből a jogból számos további követelmény következik, például, hogy a levéltárak létének nyilvánosnak kell lennie, titkos levéltárak – amelyeknek a pusztá léte sem ismert a társadalom tagjai számára – nem tarthatók fenn, hiszen így a felhasználó nem tud élni a hozzáférés jogával, illetve nem tudja vitatni a hozzáférés megtagadását. A titkos levéltárak fenntartásának tilalma 6 országban kifejezett törvényi, további 13-ban más rendelkezésekből következő implicit előírás, azonban 12-ben nincs ilyen tilalom.

Különbségek a levéltári hozzáférésben azonban nemcsak egyes országok vagy egyes levéltárak között fordulhatnak elő, hanem a ET tagállamainak különböző közigazgatási szintjei és egységei között is. Húsz évvel ezelőtt a tagállamok egynegyedében fordulhatott elő, hogy a kutató az adott ország egyik régiójában más hozzáférési és hozzáférést korlátozó szabályokkal találkozhatott, mint egy másik régióban vagy a közigazgatás más szintjén. Különösen jellemző volt ez a szövetségi államokban, ahol az autonóm területek, kantonok parlamentjei önállóan határozták meg a levéltári hozzáférést gyakorlatban meghatározó szabályokat. Mára ez a gyakorlat csak elvétve maradt fenn, a hozzáférési szabályok jelentősen egységesedtek.

¹⁶ Egyes esetekben az engedélykérés pusztá formalitás és az engedélyt szinte mindig megadják, de a procedúra fennmaradása azt jelzi, hogy a levéltári hozzáférés privilégium, nem jog.

Költségek

A potenciális levéltárhasználók egyenlő jogait és hozzáférési lehetőségeit nemcsak a jogszabályi rendelkezések vagy az egyes levéltárak önkényes gyakorlata korlátozhatja, hanem a hozzáférés költségei is. Az Ajánlás szerint a hozzáférés a levéltári közszolgáltatások része, és mint ilyen, díj nem számítható fel érte (6. cikk). Vizsgálatunk megállapításai szerint a levéltár használatához szükséges kutatói kártya vagy az annak megfelelő digitális azonosító a legtöbb országban (a tagállamok 90%-ában) ingyenes vagy a kutatók szerint alacsony összegű (többnyire évi 15 euró alatti). Az ingyenes vagy kis összegű kártya vagy azonosító ezekben az országokban feljogosítja a levéltárhasználót a papíralapú, mikrofilmen tárolt és digitalizált iratokhoz való ingyenes hozzáférésre, az Ajánlás elveivel összhangban. Azonban a levéltárak számos szolgáltatásért (fénymásolás, szkennelés, hiteles másolatok kiadása, sőt egyes esetekben az elektronikus iratokhoz való hozzáférés) számolnak fel a szolgáltatás előállításának költségeit meghaladó díjat. Ezek a szolgáltatások így kiegészítő bevételt jelentenek a levéltáraknak. A megkérdezett felhasználók több mint háromnegyede mindkét csoportban azonban így is reálisnak és elfogadhatónak tartotta ezeket a díjakat.

Az általános védelmi idő

Az Ajánlás szerint a jognak elő kell írnia (a) a közlevéltárakban őrzött iratok hozzáférhetőségét különös korlátozások nélkül vagy (b) egy általános védelmi időt (7. cikk). Az általános védelmi időt alkalmazó országok esetében a levéltárba érkező irat alapesetben a beérkezéstől számított védelmi idő leteltével válik kutathatóvá. Ez az időtartam a húsz évvel ezelőtti állapot szerint 10 és 100 év között váltakozott, mára azonban jelentősen harmonizálódott és többnyire 30 év tartamú. Számos ország levéltári jogában azonban nincs általános védelmi idő, így – elvben – a levéltárba érkező iratok a beérkezésük pillanatától kezdve hozzáférhetők. (4. ábra)

A védelmi idő indoklására a személyes és a bizalmas közigazgatási adatok védelmét szokás felhozni, de azokban az országokban, ahol nincs ilyen, számos más ok miatt is késhet az iratok hozzáférhetővé tétele, például a feldolgozás vagy a segédletek hiánya miatt. Jogi értelemben pedig az általános védelmi idő alig alkalmazható, mivel az az irat, amely a közérdekű adatok nyilvánosságáról (információs szabadságról) szóló törvények alapján megismerhető volt a levéltárba adás előtt, jogilag nem válhat korlátozott hozzáférhetőségűvé a levéltárba adás miatt. Ha pedig az irat személyes adatokat tartalmaz, akkor kezelésére speciális szabályok vonatkoznak, amelyek felülírják az általános védelmi idő alkalmazási szabályait. Eredeti funkcióját tekintve a védelmi idő elsősorban a levéltárosok munkáját könnyítette meg, hogy a nagy tömegű beérkezett és feldolgozatlan irat hozzáférhetőségét a levéltárhasználók ne igényeljék a védelmi idő lejárta előtt.

Jelentős fejlemény az első összeurópai vizsgálat óta, hogy már 19 ország rendszeresen ellenőrzi, mely iratok esetében telt le az általános védelmi idő és ezeket az iratokat automatikusan hozzáférhetővé teszi (ez húsz évvel ezelőtt csak hat országban történt meg). A hozzáférhetőség ténye azonban többnyire csak kutatói kérés esetén derül ki.

Természetesen nem az általános védelmi idő az egyetlen mód az iratok hozzáférhetőségének korlátozására. Az Ajánlás két fő okot jelöl meg erre: (a) jelentős közérdek, például nemzetbiztonság, (b) egyének magánéletének védelme (7.1 cikk). Mind a kettőnek elterjedt szabályozási gyakorlata van a levéltári jogban és azon kívül is. A személyes adatok esetében egyfelől az azonosíthatóság, másfelől az alany esetleges elhunytának igazolása, avagy az iratátadó kikötései nehezítik a levéltár korrekt eljárását. A közérdekből korlátozott hozzáférhetőségű iratok esetében pedig a minősítés lejártának ellenőrzése és az irat automatikus vagy kérésre történő visszaminősítettése ad munkát a levéltárosoknak. Az Ajánlás kifejezetten kiköti, hogy az iratok nyilvános hozzáférhetőség alóli kivonása („titkosítása”) csak előzetesen meghatározott időtartamig történhet (7.2 cikk). Ennek ellenére hét európai országban időhatár nélkül lehet titkosítani iratokat (bár ezek általában a keletkeztető intézménynél maradnak) és 13 országban lehetséges a minősítésüket veszített iratok későbbi újratitkosítása.

Segédletek

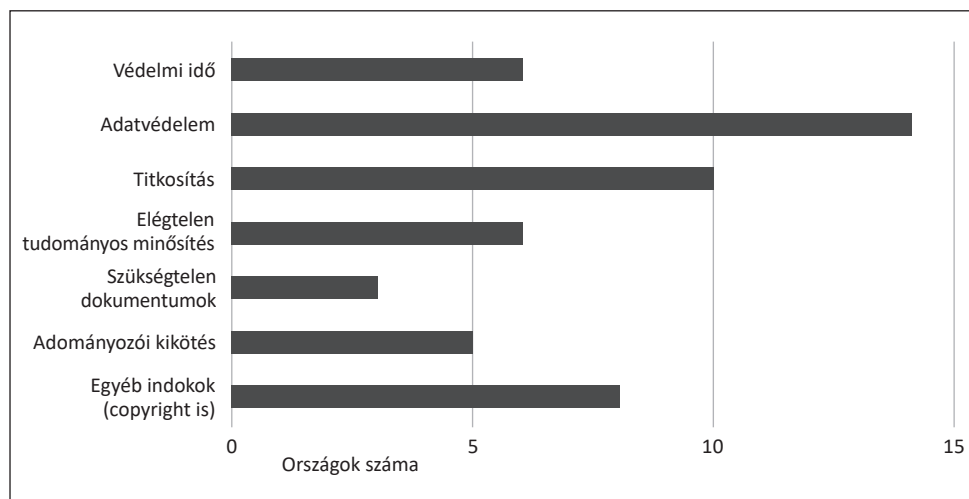
A levéltárak gyakorlati hozzáférhetősége nagyban függ a katalógusok és más segédletek, például névmutatók minőségétől és használhatóságától. Az Ajánlás leszögezi, hogy a segédleteknek a levéltári állomány egészére ki kell terjedniük, beleértve a korlátozott hozzáférésű iratokat is, amelyek létezéséről a kutató tudomást szerezhet és ennek alapján folyamodhat speciális megismerési engedélyhez. Értelemszerűen ha a kutató nem szerezhet tudomást az ilyen iratok létéről, akkor engedélyért sem tud folyamodni. Az országok 80%-ában a segédletek korlátozás nélkül használhatók. Három országban azonban az összes segédlet, további háromban pedig egyes segédletek megismerése engedélyköteles.

Csak 5 olyan európai ország van – mind posztszocialista országok –, ahol a korlátozott hozzáférésű levéltári iratokról egyáltalán nem készítenek segédleteket; további 9-ben csak egyes esetekben készítenek, a maradék 17 pedig csekély többséget alkot a korlátozott hozzáférésű iratok létét bizonyító segédletek rendszeres készítésével. Ezeket a segédleteket az országok többségében korlátozás nélkül megismerhetik a kutatók. Négy országban azonban hiába készülnek segédletek a korlátozott hozzáférésű levéltári iratokról, ezeket a kutatók csak külön engedéllyel ismerhetik meg.

Külön engedélyek, visszautasítás

Amennyiben a kutató tudomást szerez a korlátozott hozzáférésű levéltári iratok létéről, igényelheti ezek megismerését speciális engedély alapján. Az engedélyt általában a levéltár adhatja meg, de egyes esetekben a keletkeztetőhöz vagy annak felettes szervéhez kell

5. Az irathozzáférés megtagadásának indokai

fordulni. A kérelem elfogadásának esélyei nem azonosak a két felhasználói csoportban: a professzionális kutatók – saját bevallásuk szerint – többségükben (70%) megkapják az engedélyt, a civilek viszont 78%-ban elutasítással szembesülnek.

Az iratokhoz való hozzáférés megtagadásának indokait az 5. ábra mutatja: vezet az adatvédelmi indok, de gyakori az általános védelmi időre hivatkozás, a formális titkosítás és itt is látható az elégtelen tudományos minősítés és a kutatás szempontjából irreleváns téma a hozzáférés megtagadásának indokaként.

Pozitív fejlemény, hogy az első összeurópai vizsgálat óta jelentősen megnőtt azon közlevéltárak száma, ahol ismerik a részleges iratkiadás lehetőségeit és ezt képesek is a gyakorlatban alkalmazni. Technikailag ez egyes dokumentumok vagy lapok kiemelését vagy szanitizálását¹⁷ jelenti mind a papíralapú, mind az elektronikus és audiovizuális dokumentumok esetében (természetesen a hiány vagy a szanitizálás tényének és jogalapjának megjelölésével). Az Ajánlás 10. cikke a részleges hozzáférés eseteként említi a kivonatok készítését vagy a dokumentumok „kifestését”. A mostani vizsgálatban a levéltárak 52%-a nyilatkozott úgy, hogy van megfelelő szakértelme és személyzete a részleges hozzáférés gyakorlati megvalósításához; az országok 20%-ában ez a lehetőség csak egyes levéltárakban, 12%-ában pedig csak speciális esetekben áll rendelkezésre. Az ismereteket, időt és emberi erőforrásokat igénylő részleges iratkiadás gyakorlata – érthető módon – elterjedtebb a nemzeti levéltári intézményekben, mint a megkérdezett regionális vagy önkormányzati levéltárakban. Csupán négy országban nem alkalmazzák a részleges hozzáférés gyakorlatát.

¹⁷ A szanitizálás az információnak a forrásától való elválasztását jelenti, ami kizárja, hogy az információ forrására vagy annak különböző paramétereire vonatkozó következtetéseket lehessen levonni.

Országcsoportok, mintázatok

A jelentős mennyiségű adat birtokában (a változók száma 422) kíváncsiak voltunk arra, hogy vajon a levéltári hozzáférés vizsgált aspektusai szerint elkülöníthetők-e jellemző országcsoportok, hozzáférési mintázatok. Feltételeztük, hogy a levéltárak hozzáférhetősége kapcsolatban áll az adott ország politikai, társadalmi és igazgatási hagyományaival, kulturális értékeivel. Több elemzést végeztünk, részben az Ajánlás legfontosabb elveit érintő változók klaszteranalízisével, részben országcsoportok hipotetikus felállításával és hozzáférési mintázataik összehasonlításával.

Az első, legegyszerűbb hipotézisünk a volt szocialista/kommunista országok és Európa többi része közötti eltérés kimutathatósága volt. Ez a felosztás nem hozott eredményt, feltehetőleg azért sem, mert ezek az országok a levéltári – tágabb értelemben információs – jogalkotásukat és gyakorlatukat a rendszerváltást követően gyors ütemben harmonizálták a nyugati sztenderdekkel és elvárásokkal, számos elemet készen importálva ezekről az országokról és nemzetközi szervezetektől.

A következő, némiképp finomított hipotézisünk a volt diktatúrák és demokráciák felosztásán alapult – itt azonban rögtön a felosztás megteremtésében módszertani dilemmákba ütköztünk: milyen történelmi korszakban számíthatjuk az egyes országok politika rendszereit diktatúrának? Spanyolország, Portugália és Görögország az 1970-es évekig fennálló rendszerei miatt volt diktatúrának számítson-e, avagy a II. világháború harcoló felei, például Hitler Németországa és Mussolini Olaszországa ilyen országok-e? Sőt átvitt értelemben minden olyan háborús ország (és Európában nagyon kevés ország maradt ki formálisan a háborúból) ide sorolandó-e, ahol a rendkívüli körülmények miatt a szabadságjogok érvényesülését felfüggesztették és a közigazgatás nem szolgáltató, hanem utasító jellegűvé vált? További kérdés, hogy ez utóbbi hagyott-e olyan nyomot az adott állam levéltári jogalkotásán és gyakorlatán, ami megkülönböztethető mintázatot eredményez ma is, és ha igen, mikortól számítsuk a demokratikus politikai és társadalmi rendszer érvényességét? Számos hasonló, nehezen megválaszolható kérdéssel szembesültünk.

Ezért politikai rendszerektől függetlenül, a kulturális és igazgatási hagyományokra alapozva északi/skandináv, nyugat-európai/angolszász, kelet-európai és mediterrán felosztásban vizsgáltuk az országcsoportokat, de azt tapasztaltuk, hogy az egyes országcsoportokon belül is jelentős különbségek vannak a levéltári hozzáférés jogszabályi feltételeiben és gyakorlatában. Következő lépésben bevontuk elemzésünkbe a *European Social Survey*,¹⁸ majd a *World Values Survey*¹⁹ társadalmi és kulturális jellemzőkön alapuló felosztásait, de még e széleskörűen alkalmazott (és részben kritizált) módszertanok sem adtak meggyőző alapot az egyes országok levéltári hozzáférési helyzetének

¹⁸ ESS

¹⁹ WVS

szegmentálására és elemzésére. Hasonlóképpen jártunk Hofstede kulturális dimenziók elméletének²⁰ alkalmazásával.

Végül a legcélravezetőbbnek egy országonkénti megfeleléségi index kidolgozását találtuk az Ajánlás rendelkezései, illetve az azokon alapuló kérdésekre adott válaszok összevetése alapján.

Megfeleléségi index

Az index kidolgozásához a vizsgálatunkban alkalmazott kérdőív azon kérdéseire adott válaszokat vettük alapul, amelyek az Ajánlás legfontosabb elveit tartalmazó 4–11. cikkeiben megfogalmazott elvárások teljesítésére vonatkoztak.²¹ Néhány ország, például Észak-Macedónia azért nem szerepel az indexben, mert túl kevés olyan kérdésre adtak választ, amelyek fontosak az index szempontjából, így végül 32 országról készítettük el az elemzést.

Az Ajánlás egyes cikkein belül akár négy alkövetelmény is szerepel, így összesen tizenkilenc kritérium került be a mutatóba. A követelmény kifejezett teljesítése „+1” pontot, míg kifejezett nem teljesítése „-1” pontot kapott. Mivel az adatok nagyrészt a levéltárak önbevallásán, kisebb részben pedig az egyes felhasználói csoportok tapasztalatain alapultak, a felmérés alapján nem lehetett bizonyíthatóan megállapítani, hogy egy követelmény teljesülése csak elvileg (jogszabályi rendelkezés formájában) létezik-e vagy van-e ennek megfelelő gyakorlati megvalósítása is nagy léptékben. Az ilyen bizonytalanságok miatt nem súlyoztuk az egyes követelményeket. Végül az összes egyedi értéket összeadtuk és normalizáltuk – az érvényes válaszok számával elosztva – így az indexértékek +1 (teljes megfelelés) és -1 (teljes meg nem felelés) között mozognak.

Az ajánlásnak való megfelelés átlagértéke a 32 elemezhető ET-országban 0,53; a legkisebb érték -0,06 (Liechtenstein), a legnagyobb érték 0,89 (Andorra, Svájc). A 6. ábra az indexértékeket térképen ábrázolja, több érdekes földrajzi mintát mutatva.

A volt szocialista országok között két igen eltérő csoportot különböztethetünk meg. Az első csoport (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szlovénia, Ukrajna és Észtország) kihasználta a rendszerváltás jogi és igazgatási lehetőségeit, reagált a nagyobb átláthatóság iránti igényre és jelentősen javította levéltárai hozzáférhetőségét. Ezen országok közül több jelentősen lerövidítette a védelmi időt és automatikussá tette a dokumentumok kutathatóságát vagy titkosításának feloldását. Horvátország és Észtország 0,88-as indexértékkel a rangsorunkban az egyik legjobb „helyezést” érte el.

A második csoport országainak (Moldova, Románia, Bulgária, Szerbia, Montenegró, Litvánia) gyakorlata folytonosságot mutat az Ajánlás elfogadása előtti időszakhoz képest. Ezek azok az államok, amelyek továbbra is engedélyezik a titkos levéltárak működését, nem készítenek segédleteket a korlátozott hozzáférésű állományokról és vitatható okokból

²⁰ Hofstede et al., 2010.

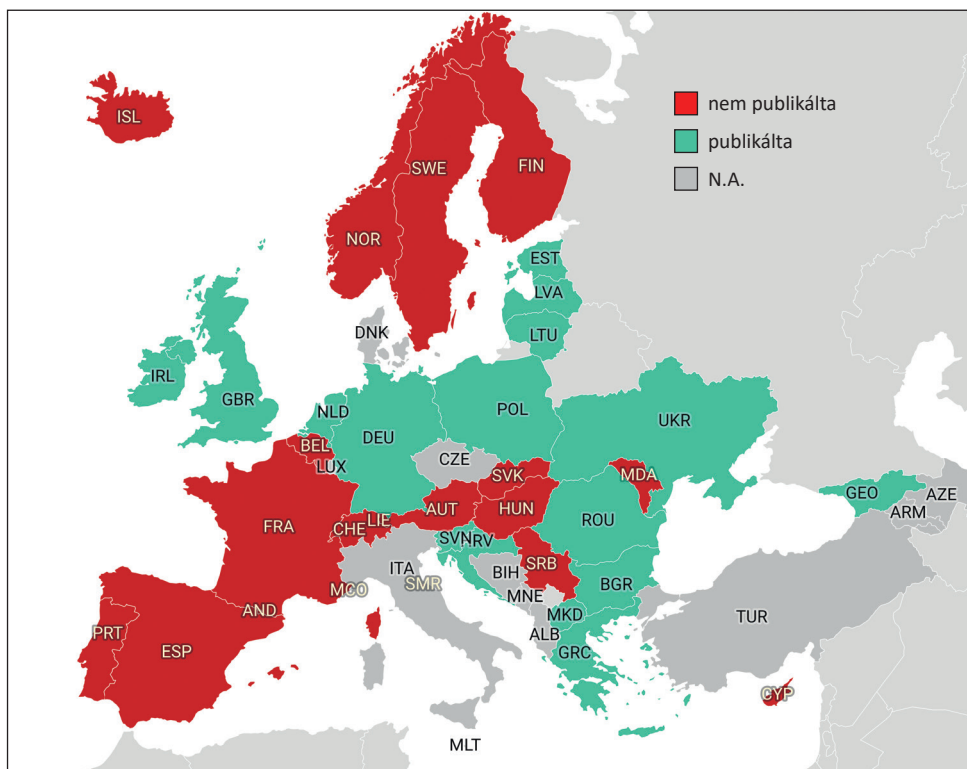
²¹ Az elveknek a vizsgálatunk szempontjából történt operacionalizálását, kérdésekre fordítását lásd Friedewald et al., 2024b tanulmányában.

III. Az Ajánlás cikkeinek implementálása

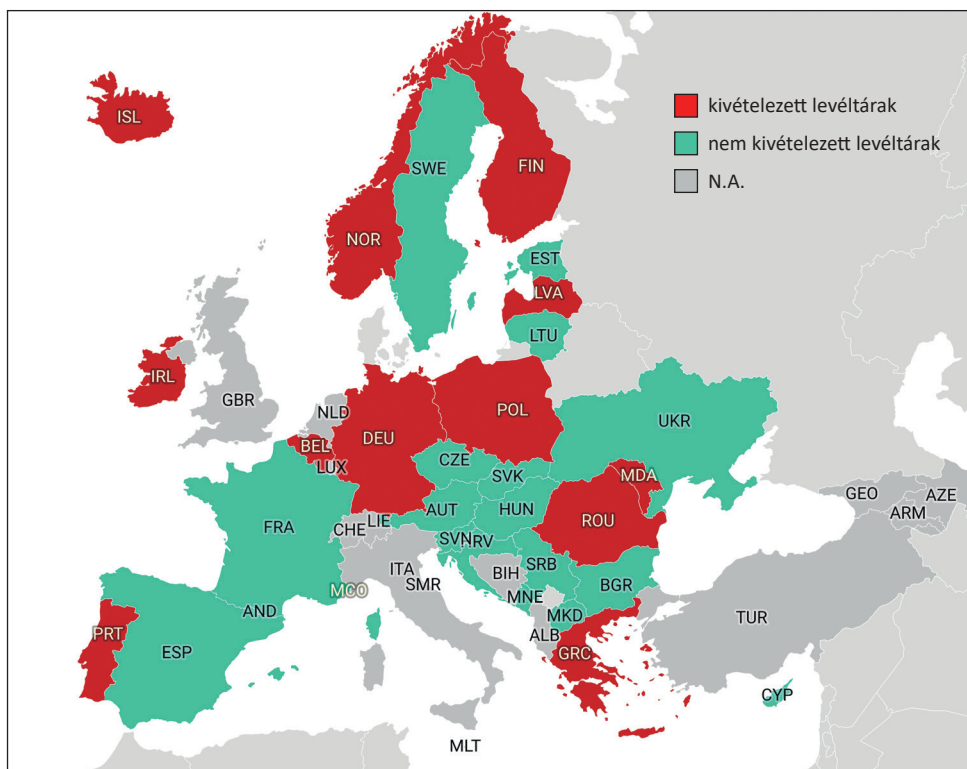
Az Ajánlás cikke	4.		5.				6.	7.				8.		9.	10.	11.			Index érték
A kérdőív kérdése	3.1	3.6	4.1	4.2	4.3	4.4	5.1	6.1	6.2	7.7	7.9	8.2	8.2(a)	9.1	10.1	11.1	11.2	11.3	
Andorra/AND	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.89
Ausztria/AUT	1	1	**	-1	-1	1	-1	1	-1	-1	**	1	**	1	**	**	1	1	0.23
Belgium/BEL	-1	1	1	1	1	-1	1	1	1	-1	1	-1	—	1	-1	1	1	1	0.41
Bulgária/BGR	1	-1	1	-1	-1	-1	-1	1	1	-1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	0.11
Cyprus/CYP	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	1	-1	1	-1	1	1	1	1	1	0.67
Észtország/EST	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	**	1	1	1	1	1	0.88
Finnország/FIN	-1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.78
Franciaország/FRA	1	-1	1	1	1	1	-1	1	-1	1	-1	1	1		1	1	1	1	0.53
Görögország/GRC	-1	-1	**	1	**	1	1	-1	**	1	**	**	—	1	1	**	**	**	0.33
Horvátország/HRV	1	1	1	1	1	1	1	1	**	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	0.88
Írország/IRL	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	—	1	1	-1	1	1	0.65
Izland/ISL	-1	-1	1	1	1	-1	-1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.33
Lengyelország/POL	-1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.67
Lettország/LVA	1	-1	1	1	1	-1	1	-1		1	1	-1	—	1	1	1	1	1	0.50
Liechtenstein/LIE	1	1	-1	-1	-1	-1	1	1	-1	-1	-1	-1	—	1	1	1	1	-1	-0.06
Litvánia/LTU	1	-1	1	1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	**	-1	-1	1	1	1	0.41
Magyarország/HUN	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	—	-1	1	1	1	1	0.76
Moldova/MDA	-1	-1	1	1	-1	-1	1	-1	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	0.33
Monaco/MCO	-1	-1	1	-1	-1	1	**	1	-1	-1	-1	1	-1	1	1	1	1	1	0.06
Montenegró/MNE	1	-1	1	-1	-1	1	1	1	1	1	1	-1	—	1	-1	1	1	1	0.41
Németország/DEU	-1	**	1	-1	**	-1	1	1	1	1	**	1	**	1	1	**	1	1	0.54
Norvégia/NOR	-1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	0.67
Portugália/PRT	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	0.78
Románia/ROU	-1	-1	1	1	1	1		1	1	1	1	-1	—	-1	1	-1	-1	1	0.25
San Marino/SMR	1		1	-1	1	**	1	1	-1	1		-1	—	1	1	1	1	1	0.57
Spanyolország/ESP	1	-1	1	1	-1	-1	-1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	0.44
Svájc/CHE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	1	1	1	0.89
Svédország/SWE	1	-1	1	-1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	—	1	1	1	1	1	0.53
Szerbia/SRB	1	-1	1	-1	1	-1	1	1	-1	-1	1	1	-1	1	1	1	1	1	0.33
Szlovákia/SVK	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	1	**	1	**	-1	1	1	1	1	0.75
Szlovénia/SVN	1	1	1	1	1	1	1	1	-1	-1	1	1	**	1	1	1	1	1	0.76
Ukrajna/UKR	1	1	1	1	1	-1	1	1	1	1	1	-1	—	1	1	1	1	1	0.76

„1” megfelel az Ajánlásnak, „-1” nem felel meg az Ajánlásnak, ** nincs válasz, „—” nem vonatkozik rá

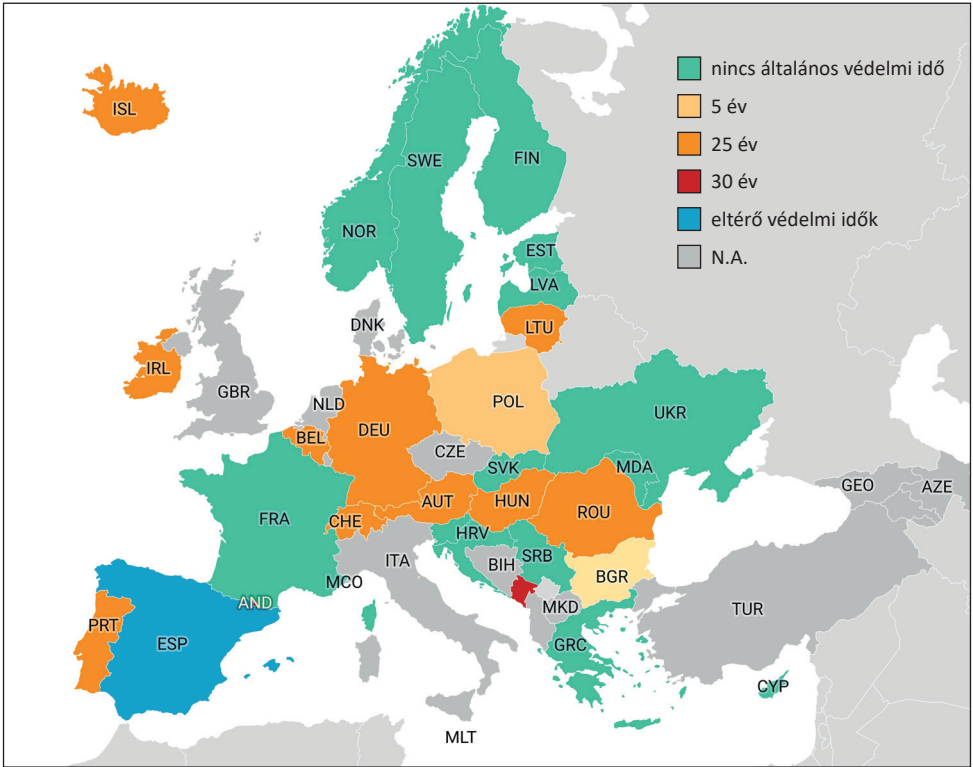
1. Az Ajánlás publikálása az ET tagállamaiban

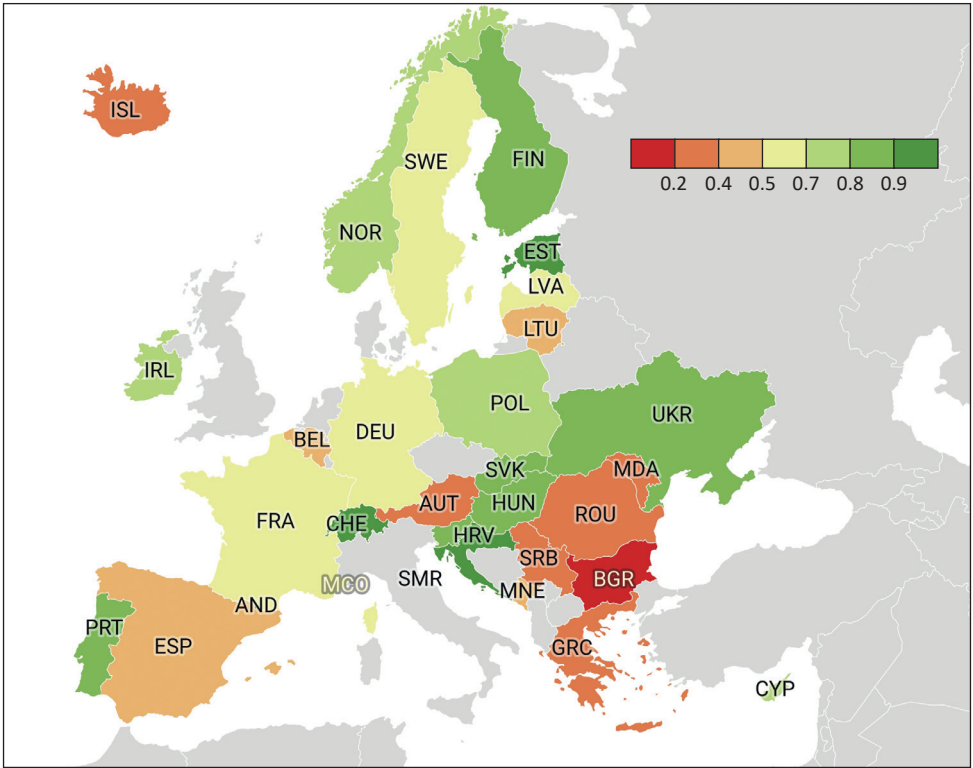
3. Közeleltárak az általánostól eltérő hozzáférési szabályokkal

4. Az általános védelmi idő az ET tagállamaiban

6. Megfelelés az Ajánlás elvárásainak

megtagadják a dokumentumokhoz való hozzáférést. Erre ékes példa Bulgária (indexértéke 0,11), ahol az állambiztonsági levéltár például 2011 óta *de jure* hozzáférhető, de a feldolgozás állapota, valamint a kutatási és szolgáltatási lehetőségek *de facto* korlátozzák a hozzáférhetőséget.

A nyugat- és dél-európai országokban az Ajánlás megvalósításának szintje sokkal kiegyenlítettebb. Itt azoknak az általános kulturális mintázatoknak az áttételes hatása feltételezhető, amelyeket állam és állampolgár viszonyában sokan elemeztek. A skandináv országok, hagyományosan nyitott társadalmukkal és a kormányzat iránti bizalmukkal, az Ajánlásban foglaltak megvalósításában és a levéltárak hozzáférhetőségének mértékében is a rangsor elején állnak. Feltűnő viszont, hogy egyes kis államok, mint Liechtenstein, Monaco és Izland, eddig csak nagyon hiányosan valósították meg az Ajánlást.

Néhány ország, például Ausztria és Görögország alacsony indexértéke váratlan eredmény, és a vizsgálat adatai alapján nem is tudunk rá magyarázatot adni. Esetükben részletesebb vizsgálatra van szükség az okok meghatározásához.

Átmeneti zárszó

Írásunkban, amely egy kétrészes tanulmány első része, a levéltári hozzáférés általános körülményeit, helyzetét mutattuk be az ET tagállamaiban. Megállapítottuk, hogy a levéltári hozzáférés általános helyzete az első összeurópai vizsgálat óta eltelt húsz évben jelentősen javult Európában, ugyanakkor makacsul tartja magát néhány kedvezőtlen gyakorlat, amelyek nemcsak az Ajánlás rendelkezéseivel ellentétesek, de annak szellemével, a demokratikus országok közösségének elvárásaival is.

Tanulmányunk második részében, a levéltárakat érő jelenlegi és jövőbeli kihívásokat, kiemelten a technológiai fejlődés által támasztott igényeket és elvárásokat ismertetjük vizsgálatunk alapján.

Hivatkozások

Council of Europe = Recommendation No. R(2000)13 of the Committee of Ministers to Member States on a European Policy on Access to Archives. Strasbourg, 2000. <https://rm.coe.int/16804cea4f> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

ESS = European Social Survey, <https://www.europeansocialsurvey.org/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

Friedewald et al., 2024a = Friedewald, Michael – Székely, Iván – Karaboga, Murat: Access to Archives in the Digital Age: Implementation of the Committee of Ministers of the Council of Europe Recommendation No. R(2000)13 on a European Policy on Access to Archives. Strasbourg, 2024. <https://rm.coe.int/access-to-archives-in-the-digital-age-2024-implementation-of-the-commi/1680af94dd> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

- Friedewald et al., 2024b = Friedewald, Michael – Székely, Iván – Karaboga, Murat: How Accessible are European Public Archives? An Assessment of the Compliance with the Council of Europe Recommendation R(2000)13 on a European Policy on Access to Archives. *Journal of Contemporary Archival Studies*, 2024.
<https://elischolar.library.yale.edu/jcas/vol10/iss1/21/> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)
- Hofstede et al., 2010 = Hofstede, Geert H. – Hofstede, Gert Jan – Minkov, Michael: *Cultures and Organizations: Software of the Mind: Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival*. New York, 2010.
- Kecskeméti–Székely, 2005 és 2007 = Kecskeméti, Charles – Székely, Iván: *Access to Archives: A Handbook of Guidelines for the Implementation of Recommendation R(2000)13 on a European Policy on Access to Archives*. Strasbourg, 2005 és 2007.
- Majtényi et al., 2005 = *Az Elektronikus Információszabadság*. Szerk.: Majtényi, László – Molnár, Péter – Petri, Lukács Ádám – Szabó, Máté Dániel; Bp., 2005.
- WVS = The Inglehart–Welzel World Cultural Map – World Values Survey 7 (2022), www.worldvaluessurvey.org (A letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)

Kiss Gábor

A Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltségének tevékenysége a közelmúltban és napjainkban

A Hadtörténelmi Levéltár és Térképtár szervezetéhez tartozó levéltári kirendeltség¹ munkáját – immár évtizedek óta – nagyrészt az határozza meg, hogy az I. világháború során szolgált, hősi halált halt, hadifogságba esett, illetve kitüntetett katonák hozzátartozóit segítse a keresés, illetve a kutatás folyamatában. Az I. világháború centenáriuma-hoz kapcsolódóan ehhez nagyszabású digitalizálási és adatfeldolgozási munka is társult, aminek eredményeképpen 2020-ban az interneten elérhetővé vált az I. világháborús veszteségi adatbázis², valamint 2022-ben a Hadtörténelmi Levéltár I. világháborús legénységi kitüntetési javaslatának cédulakatalógusa.³ Jogos kérdésként merülhet fel, hogy vajon miért is ekkora még mindig a magyarországi érdeklődés a bécsi Hadilevéltár veszteségi, illetve kitüntetési anyaga iránt?

Veszteségi iratok

A 2010-es évek elején, közeledve az I. világháború kitörésének 100. évfordulójához, a közvélemény érdeklődése egyre inkább a már-már elfeledett „Nagy Háború” történései felé fordult. Az eltelt évszázad azonban a generációkon átívelő emlékeket és történeteket mára többnyire oly mértékben elhomályosította, hogy a kései utódokra csak a déd- vagy üknagypapa neve, valamint az a pusztá tény maradt, hogy valamikor, valahol a háború sodrában odaveszett, hadifogságba került (ahonnét szerencsés esetben évek múlva hazatérhetett), illetve sebesülést szenvedett. Érthető módon a mai hozzátartozók minél több adatot szeretnének megtudni a keresett rokon I. világháborús sorsára vonatkozóan. A kutatás persze lehetséges, de nagyon nehéz, mert a háború során szolgálatot teljesített magyarországi születésű, legénységi állományú katonák katonai anyakönyvi lapjait – vélhetően hadkötelezettségi koruk lejárta után – megsemmisítették. Kérdésként merül fel, hogy ennek ellenére a ma elérhető internetes adatbázisok mellett milyen levéltári forrásbázis áll rendelkezésünkre a kutatáshoz?

¹ Teljes nevén: HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár Bécsi Kirendeltsége. A tanulmányban az egyszerűség okán az intézményt rövidített nevén említjük.

² Az I. világháborús veszteségi adatbázis két honlapon is hozzáférhető: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-magyar-katona-aldozatvallalasa-a-nagy-haboruban> és <https://katonahoseink.militaria.hu/> (A letöltés ideje: 2024.szeptember 10.)

³ A katalógus elérhető: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/elso-vilaghaborus-kituntetesek> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 10.)

Ma már széles körben ismert tény, hogy a 2012 és 2020 között több magyarországi levéltár (a Magyar Nemzeti Levéltár tagintézményei és Budapest Főváros Levéltára) összefogásával elvégzett veszteségi adatfeldolgozási munka ellenére Magyarország I. világháborús veszteségéről csupán megközelítő adatokkal rendelkezünk. A statisztikák, így az online elérhető veszteségi adatbázis bizonytalanságának egyik alapvető oka rögtön a veszteségi adatok kezelésében keresendő. Bár a nyilvántartás szempontjából elsőre okos döntésnek bizonyult a központi nyilvántartás megszervezése, vagyis, hogy veszteségi nyilvántartással csak a bécsi cs. és kir. Hadügyminisztérium (*k.u.k. Kriegsministerium*) foglalkozott. A m. kir. Honvédelmi Minisztérium, illetve az osztrák cs. kir. Védelmi Minisztérium (*k.k. Verteidigungsministerium/Ministerium für Landesverteidigung*) veszteségi adatgyűjtést nem végzett. Ezért a legnagyobb, papíralapon létező veszteségi adatbázist, amely az online adatbázis kiegészítéseként használható, a *Kriegsarchiv*-ban (a továbbiakban: Hadilevéltár) őrzött veszteségi iratanyag jelenti, amely manapság a levéltár leginkább keresett, egyben a legösszetettebb és legnehezebben kutatható irategyűjtése. Ennek digitalizálása, adatbázisban történő feldolgozása ma még lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Az eddigi tapasztalatok szerint – alapul véve a megkeresések számát – a fennmaradt nagy mennyiségű veszteségi iratanyag és a szabadon kutatható internetes veszteségi adatbázis együttvéve is csak a személyi veszteség mintegy 60%-át tartalmazza, ami azt jelenti, hogy minden 10, az I. világháború során hősi halált halt katonából csupán 6 katonára vonatkozóan tudunk adatokkal szolgálni.

A bécsi Hadilevéltár I. világháborús veszteségi anyagának jelentősebb, a becslések szerint 40 millió különféle veszteségi feljegyzést őrző fondjai az 1920-as és 1930-as években kerültek az intézmény őrizetébe.⁴ A legnagyobb terjedelmű fond az úgynevezett „Fonetikus gyűjtemény” (*Phonetische Kartei*), amelyet a „fogytékba jutott”, elsősorban sebesült, beteg, hadifogságra jutott, illetve hősi halált halt és eltűnt katonák családneveit alapul véve – amelyek kiejtés szerint feljegyzettek – próbálták meg több-kevesebb sikerrel összeállítani. A feldolgozó munka eredetileg a Vöröskereszt bécsi Közös Központi Tudakozó Irodájában, illetve ugyanezen szervezet információs irodájában (*Auskunftsbüro*) folyt.⁵ A hatalmas mennyiségű, különböző formátumú, de nagyjából azonos alakú, általában kézzel írt gót betűs feljegyzések összesen 6486 dobozt töltenek meg. A dobozok egyenként 1500-2000 darab feljegyzést, cédulát tartalmaznak. A kutatás az említett fonetikus rendszer bonyolultsága miatt igencsak nehézkes, sokszor a keresett nevet szinte lehetetlen fellelni. Az eredményes kutatómunka tehát feltétlenül sok tapasztalatot és kitartást igényel. (Például a Bíró vezetéknév a Bizer feliratú dobozban keresendő, a Csizmadia pedig a Cinalir feliratúban.)

A következő fond az úgynevezett *Matrikenkarten* (anyakönyvi kartoték) gyűjtemény, amely többségében a levéltár őrizetében lévő, I. világháborús halotti anyakönyvekből kigyűjtött hősi halotti adatokat – név, születési és katonai alapadatok – tartalmazza. A kiállított katonai anyakönyv folyószámának, valamint az adott oldal számának

⁴ Tepperberg, 2006: 10.

⁵ A magyarországi iroda Budapesten a IV. kerület Váci út 38. szám alatt működött.

a jelzetét is feltünteti. Így az anyakönyvet a megadott oldalszámnál felütre hozzájuthatunk a teljes, bejegyzett adatsorhoz, vagyis szerencsés esetben megtudhatjuk a halál idejét, okát és az eltemetés helyét is. Az 1230 darab dobozt felölelő gyűjtemény dobozonként megközelítőleg 1000 kartont foglal magában. A kartotékrendszer felépítését vélhetően a 10. veszteségi lista osztály végezte, szintén fonetikus módszerrel. A kutatás azonban ebben a fondban a fonetikus gyűjtemény esetében ismertetettől jóval egyszerűbb. Elsősorban azért, mert a kialakított szabályokat következetesen betartották.

A *Totenkarten* (halotti kartoték) nevű gyűjtemény alapján véve az alakulatoktól beérkezett veszteségi listák feldolgozása során keletkezett, de a hadifogságban elhunytakra vonatkozóan is szép számmal tartalmaz adatokat. Az 1095 doboznyi, azonos méretű és nagyrészt azonos formátumú, név szerint összeállított kartonokból álló fond dobozonként 1000-1200 hősi halott nevét, születési és halálozási adatait őrzi. A kartonok sok esetben utalnak a csapattesttől beérkezett, majd a 10. osztállynál irattározott veszteségi lista iktatószámára is. Amennyiben tehát a hivatkozott veszteségi lista fennmaradt, könnyen ellenőrizhetjük a kartonon szereplő adatokat, így olvasási bizonytalanság esetén hasznos segítséget nyújthat, ami bizony az elmúlt évszázad során megfakult, ceruzás, gót betűs íráskép miatt gyakran szükséges lehet. Ráadásul a feljegyzések gyakorta olyan egykor használt rövidítéseket is tartalmaznak, amelyek feloldása sokszor a hozzáértőket is gondolkodóba ejti. Ezért az anyagban történő kutatás szakértelem nélkül szinte lehetetlen vállalkozás.

A hadifoglyokra vonatkozó fond több állagból tevődik össze. Az alapvetően név szerint, szintén a fonetikus rendszert alkalmazva összeállított cédulakatalógust jelentő gyűjtemény több mint 1500 dobozt, dobozonként legalább 2000 névkartont tartalmaz. Az anyag alapvetően a Vöröskereszthez beérkező hadifogolylisták feldolgozásával keletkezett, az eredeti szándék szerint országonkénti bontásban. Mára azonban igencsak összekeveredett. A legnagyobb három állagban, amely eredetileg az orosz hadifogságba jutottak adatait őrizte volna, szép számmal találhatunk olasz, szerb vagy akár angol hadifogságba kerülteket is. A kartonok adatai sajnos sok esetben hiányosak, sőt gyakorta a feltüntetett nevek is pontatlanok, ami nem meglepő, hiszen a névlistákat készítő orosz, szerb vagy olasz írnok számára a magyar családnevek leírása nehéz feladat volt. A kartonokon elvileg feljegyezték a személyi adatokat és katonai alapadatokat (csapattest és alegység száma), valamint a rendfokozatot, a fogságba esés helyét és idejét, illetve a hadifogolytábor nevét. A kartonok hátoldalán néha még a hozzátartozók neveit és címeit is megtalálhatjuk, de sajnos ezeknek egy része hiányos. A hadifogságból történt elbocsátás idejét információ hiányában nem rögzítették.⁶ A gyűjtemény egy személyre vonatkozóan akár több kartont is őrizhet, attól függően, hogy hány hadifogolytáborban raboskodott. A cédulakatalógus alapját képező listák közül csak az Oroszországból származóak maradtak fent. Az 1914 és 1917 közötti időszakban keletkezett iratanyag 85 doboznyi legénységi és 5 doboz tiszti állományú személy névlistáját tartalmazza.

⁶ Az Ausztria területéről származókról, pontosabban az Ausztriába hazatértekről külön cédulakatalógus áll rendelkezésre (*Heimkehrkarten*).

Ugyancsak a hadifogságba jutottakra, pontosabban a francia, olasz, orosz, román és szerb hadifogságban elhunytakra vonatkozóan tartalmaz dokumentumokat az úgynevezett *Totenscheine* (halotti bizonyítványok) elnevezésű gyűjtemény. Az iratokat a fogva tartó ország, illetve családnév alapján rendezték, és alapvetően az adott ország nyelven keletkeztek, ami igazából az orosz, illetve a szerb dokumentumok esetében jelenthet kutatási nehézséget. Ezekben az illető fogoly személyi adatai mellett a halál körülményeire, valamint az eltemetés idejére, helyére is szerepelhet információ. A gyűjtemény legnagyobb állagai az orosz (108 doboz) és az olasz (43 doboz), majd a román (8 doboz), végül pedig a francia (3 doboz) és a szerb anyag (3 doboz).

Az eltűntekről összeállított cédulakatalógus alapját a csapattestek veszteségi jelentései adják. A bécsi Hadilevéltár a jelentésekből kigyűjtött, eltűnt katonák adatait tartalmazó cédulákat csapattestenkénti bontásban, azon belül név szerint betűrendbe sorolva őrzi. A dobozonként legalább 1500 kartont rejtő anyag összességében 166 dobozból áll. A kartonok szerencsés esetben a személyi adatokat, valamint az eltűnés helyét és idejét is közlik.

A katonai egészségügyi intézményekben ápoltakról kiállított, úgynevezett előjegyzési lapokat (*Vormerkblätter*) – amelyek tulajdonképpen a személyi adatok feltüntetése mellett a betegségre, illetve a sebesülésre vonatkozóan adnak tájékoztatást – vélhetően a háborút követő időszakban megpróbálták név alapján betűrendbe sorolva egyetlen fondban egyesíteni. A feladat azonban kivitelezhetetlen vállalkozásnak bizonyult, sohasem készült el. Az így rendezett gyűjtemény csupán 755 doboznyi, dobozonként megközelítőleg 1500 lapot tartalmaz, s legalább kutatható. Az anyag egy személyre vonatkozóan itt is több feljegyzést tartalmazhat, attól függően, hogy az illető katona hányszor állt kórházi kezelés alatt. A fennmaradó, egészségügyi intézményenként őrzött, több ezernyi dobozt magában foglaló iratanyag gyakorlatilag kutathatatlan. Hiszen ki emlékszik ma már arra, hogy a keresett hozzátartozót melyik egészségügyi intézményben kezelték?

A bécsi Hadilevéltárban lévő halotti anyakönyveket három sorozat őrzi, de ezek korántsem teljes körűek. A csapattestektől és a különféle egészségügyi intézményektől származó halotti anyakönyvek közül mintegy 140 kötet tartalmaz magyar állampolgárokra vonatkozó adatokat is.⁷ E sorozathoz nem készült külön cédulakatalógus. A csapattestenként rendezett kötetekben névmutatók segítségével lehet kutatni, amelyek azonban több évfolyamot is magukban foglalnak, így előfordulhat, hogy egy kötetben nem összevont, hanem évente készített, ezért több névmutatót is találunk. Sajnos a sorozat anyakönyveinek 90%-ában csupán az 1916. esztendő végéig találhatóak bejegyzések. A m. kir. honvédség csapattestei esetében pedig csupán egyetlen anyakönyv maradt fenn, amely néhány, a trianoni határon kívül eső békehelyőrséggel rendelkező gyalogezred hősi halottairól nyújt töredékes adatokat.

A hadisírok nyilvántartását kezdetben decentralizáltan a hadtestparancsnokságok és a katonai parancsnokságok szervezeteiben létrehozott hadisírokkal foglalkozó osztályok, felügyelőségek (*Kriegsgräberabteilungen*, *Kriegsgräberinspektorate*) végezték,

⁷ Az összesen 5301 kötetből álló sorozatban a 17. század elejétől találhatunk születési, keresztelési, házassági és halotti anyakönyveket.

majd szintén központilag próbálták kezelni a kérdéskört, vagyis ebben az esetben is csak a cs. és kir. haderő kötelékében folytattak ilyen jellegű feldolgozó munkát. Ezért 1915 decemberében a cs. és kir. Hadügyminisztérium keretében felállították a 9. hadisírokkal foglalkozó osztályt (9. *Kriegsgräberabteilung*),⁸ ami az említett szervezetek munkáját volt hivatott felügyelni, illetve adataikat központilag összegyűjteni. Az osztály szervezetében a következő változás 1916 decemberében következett be, amikor egyesítették az akkor létrehozott 10. veszteségi lista osztállyal (10. *Verlustlistenabteilung*). Az információgyűjtést, dokumentálást azonban továbbra is a harctéren működő hadtestparancsnokságok, illetve a hátszágban a békebeli hadtestparancsnokságok helyén létrehozott katonai parancsnokságok említett osztályai, felügyelősegei folytatták. Az elkészített temetőkataszterek, névjegyzékek, helyszínrajzok javarésze azonban megsemmisült. A bécsi Hadilevéltárban csupán 351 doboznyi irat maradt fenn, amelyeket országonkénti bontásban, a települések nevei szerinti betűrendben őriznek. A kutatást az országonként vezetett település szerinti névmutatók segítik.

Az I. világháború során szolgálatot teljesítettek utáni érdeklődés – ami nem csak a hősi halottakra irányult – az 1990-es évektől ismét felélénkült. A jelentős társadalmi igény alapján a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum a Honvédelmi Minisztérium támogatásával 2012-ben megkezdte a világháború során kiadott hivatalos veszteségi lajstromok kereshető adatbázisba történő feldolgozását, amelyet a már említett összevont névmutató hiánya tett szükségessé. Az Első Világháborús Centenárium Emlékbizottságtól kapott támogatás, illetve az akkori három stratégiai partner – a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, a HM Társadalmi Kapcsolatok Hivatal és a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – között született megállapodás értelmében a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2015-ben feladatuk kapta az 1914 és 1918 közötti magyar katonai áldozatvállalás adatainak feltárására, rendszerezésére és közzétételére irányuló munka koordinálását. A megállapodásnak, valamint a Centenárium Emlékbizottságtól kapott rendszeres támogatásnak köszönhetően a munka 2015-től jelentősen felgyorsult, majd 2018-ban Budapest Főváros Levéltára is csatlakozott a feldolgozási programhoz. A HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum 2012-ben indult részprojektje keretében 2018 novemberéig levéltári és könyvészeti dokumentumok alapján feltárta, adatbázisban rendszerezte az I. világháborúban megsebesült, eltűnt, megbetegedett és hadifogságba esett magyar honoságú, azaz a Magyar Királyság területén született katonák adatait. A határainkon is túlmutató feltáró munka eredményeképpen elkészült adatbázis a bécsi Hadilevéltár említett veszteségi gyűjteményeiből két anyag, a magyar kiegészítésű, I. világháborús csapat-testek halotti anyakönyvei, illetve az I. világháborús temetőkataszteri iratanyagban lévő kataszteri lapok⁹ adatait tartalmazza.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltségének segítségével 2016 decemberében valósult meg 150 halotti anyakönyv digitalizálása, ami 25 ezer felvételt jelentett.

⁸ Reichl, 2007: 42.

⁹ Az iratanyag a kataszteri lapok mellett helyszínrajzokat, vázlatokat, egyéb temetői dokumentumokat is tartalmaz, amelyeknek a digitalizálása jelenleg is folyamatban van.

2017 januárjában pedig a temetőkataszteri iratanyag eddig még hiányzó 150 dobozának digitalizálása is befejeződött. Az egy hónapig tartó munka során 90 ezer felvétel készült. Az összességében 115 000 oldalnyi digitalizált iratanyag feldolgozása, adatbázisba foglalása 2017-ben és 2018-ban történt meg.

Kitüntetési iratok

A veszteségi iratok mellett a bécsi Hadilevéltár második legkeresettebb gyűjteményei közé tartozik a már említett I. világháborús kitüntetési javaslatok gyűjteménye, amely hivatalosan az Új Kitüntetési Iratok (*Neue Belohnungsakten*) elnevezést viseli.¹⁰ A legénységi állomány esetében sokszor a kitüntetési javaslat az egyetlen fennmaradt dokumentum a világháborús szolgálatról. A fennmaradt javaslatok szerencsés esetekben a hősi cselekedetek leírásán kívül a fontosabb személyi (születési év és hely) és katonai alapadatokat (sorozási év, rendfokozat, beosztás, harctéri szolgálat kezdete) is közlik. A bécsi Hadilevéltár őrizetében lévő, feldolgozott I. világháborús kitüntetési javaslatok gyűjteménye – a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött anyaghoz hasonlóan – két állagot foglal magában: a tiszti, valamint a legénységi kitüntetési javaslatokat. A bécsi iratanyag mennyisége azonban közel négyszerese a budapestinek, 2800 doboznyi, amelyek közel 2 millió 270 ezer darab kitüntetési javaslatot őriznek. Ebből 2 millió a legénységi állományúakra és 270 ezer a hivatásos és tartalékos tisztikarra vonatkozik. A tiszthelyettesek, valamint a zászlósok dokumentumai a legénységi állomány javaslatai között szerepelnek.

A javaslatok levéltári feldolgozására a bécsi Hadilevéltár 1916-ban külön részleget hozott létre Új kitüntetési osztály elnevezéssel. A munka során különválogatták a tiszti és a legénységi javaslatokat. A javasolt személyekről kartonokat vettek fel: a kartonon feltüntették a nevet, a rendfokozatot, valamint a csapattest megnevezését, illetve az azonosító számot. A kartonokból végül név szerint betűrendbe sorolt kartotékrendszert alkottak, a kutatás még ma is ennek segítségével lehetséges. A kartonok nagy hiányossága, hogy sem az alapvető személyi adatokat (születési hely és év), sem pedig az elnyert kitüntetés megnevezését nem vezették fel rájuk. Emiatt például a gyakori, ugyanazzal a névvel rendelkezők a karton alapján azonosíthatatlanok. Ehhez mindenféleképpen elő kell venni magát az iratot, ami tíz-husz lehetséges dokumentum esetében igencsak időigényes feladat. Ráadásul az is elég gyakran előfordul, hogy magán az iraton sem szerepelnek a személyi alapadatok, ami azt jelenti, hogy az ilyen javaslatok alanyainak azonosítása az iratok alapján sem lehetséges. Az iratokat 50-100-as bontásban iratgyűjtőkbe rakva tárolják, amelyekhez általában összesítések is tartoznak. Ezekben felvették a gyűjtőben szereplő javasolt személyek nevét, rendfokozatát, csapattestét, valamint a javasolt kitüntetés megnevezését. Külön segítséget jelent, hogy az összesítőben az adott szám mellett azt is megjelölték, ha az irat a két világháború között a budapesti Hadilevéltárba került. A magyar hadilevéltári delegátusoknak ugyanis ekkor még jogukban állt

¹⁰ A Régi Kitüntetési Iratok (*Alte Belohnungsakten*) az I. világháború előtti időszakban keletkezett kitüntetési iratokat foglalja magába.

a magyar állampolgárokra vonatkozó javaslatok kiemelése és Budapestre továbbítása. A gyűjtőkben a kiemelés tényét az adott személy neve mellett dátummal és iktatószámmal jelezve tüntették fel. Szerencsére az akkor átadott iratok többsége a Hadtörténelmi Levéltár I. világháborús kitüntetési javaslatok gyűjteményében még ma is fellelhető. Becslések szerint a háború során közel 4 millió kitüntetési javaslat¹¹ érkezett a bécsi Hadilevéltárba, ami persze korántsem az eredetileg keletkezett teljes mennyiség. Mindenesetre a fent említett adatok alapján ez azt jelenti, hogy legalább 1 millió 700 ezer legénységi javaslat vár még feldolgozásra. A Hadilevéltárban lévő, már említett 270 ezer tiszti javaslat mindegyike feldolgozott, kereshető.

A jelen feladatai és a jövőbeli tervek

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltségének napi munkáját továbbra is elsősorban – a fentebb bemutatott iratanyagokhoz köthető – közhivatali feladatok határozzák meg. Az elmúlt esztendőkhöz képest a kirendeltséghez évente mintegy 500-600 megkeresés érkezett, amelyek 90%-a I. világháborús szolgálat utáni érdeklődést jelentett. A megkeresésekben átlagosan évente 800 és 1000 katona utáni kutatás kérése szerepelt. A kirendeltséghez évente 30-40 tudományos kutató is fordult kéréssel, többségük írásban, de évente 10-15-en személyesen is, akiknek nagy része az Osztrák–Magyar Monarchia ezen időszakát tanulmányozza. Számukra a kirendeltségen történő kutatás lehetősége is biztosított, amelynek során digitális felvételeket is készíthetnek. Persze a kirendeltség munkatársai kérésre maguk is készítenek digitális felvételeket úgy a tudományos, mint a családtörténet-kutatók részére. (Évente átlagosan 1000-2000 felvételt készítünk.) Mindezen feladatok mellett a kirendeltség az utóbbi években a Magyar Nemzeti Levéltárral, illetve a Kulturális és Innovációs Minisztériummal, valamint az Osztrák Állami Levéltárral (*Österreichisches Staatsarchiv*) közös digitalizálási projekteken is részt vesz. Kirendeltségünk segítségével megvalósult az Udvari Haditanács lajstromkönyveinek a digitalizálása, ami azért fontos, mert a Haditanács irategyüttese (*HKR Akten*) a 19. század elején átgondolatlanul nagy mértékű selejtezés áldozatává vált. Így 1557-től kezdődően 1699-ig mindösszesen csak 70 doboznyi iratanyag maradt az utókorra. Igaz, a lajstromkönyvek is csak némi támpontot jelentenek a kutatóknak, mert bejegyzéseik meglehetősen szűkszavúak, így a selejtezett iratok tartalmáról sokszor csak sejtéseink lehetnek. Mindenesetre a lajstromkönyvekről készült képi anyag 139 495 felvételt tesz ki, amely magában foglalja az 1557 és 1768 közötti időszak köteleteinek teljes anyagát, és ezek ma már mind az Osztrák Állami Levéltár internetes rendszerében (*Archivinformationssystem*), mind pedig a Hungaricana oldalon elérhetőek. A Haditanács magyar vonatkozású iratainak a digitalizálása is megtörtént, de az elkészült 10 405 felvételtől álló anyag hozzáférhetővé tétele csak a közeli jövőben várható. 2023-ban a Régi Tábori Iratok (*Alte Feldakten*) gyűjteménye 1557 és 1699 között keletkezett hungarika iratait is sikerült digitalizálni. A 48 813 felvételtől álló digitális gyűj-

¹¹ Inventar, 1953: 100.

teményt egyesíteni kívánjuk a Régi Tábori Iratokból a két világháború között kiemelt és jelenleg a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratok korábban már lefotózott anyagával. Reméljük, hogy utóbbi terveink 2026-ra, a bécsi magyar levéltári képviselvek 100. születésnapjára megvalósulnak.

Szakirodalom

Inventar, 1953 = Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs. Serie II. Inventare Österreichischer Archive. Teil VIII. Inventar des Kriegsarchiv. Wien, 1953.

Reichl, 2007 = Reichl, Thomas: Das Kriegsgräberwesen Österreichs-Ungarns im Weltkrieg und die Obsorge in der Republik Österreich. Das Wirken des Österreichischen Schwarzen Kreuzes in der Zwischenkriegszeit. Dissertation. Wien, 2007.

Tepperberg, 2006 = Tepperberg, Christoph: Quellen zur genealogischen Forschung im Kriegsarchiv Wien. Wien, 2006.

Verő-Valló Judit: Egyedül a Nagyvárosban

Garzonotthonok és lakóik Budapesten a 19. század derekától az 1940-es évekig

Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2024. 175 p.

(Városthörténeti tanulmányok 20.)

ISBN 978-615-5635-27-4 ISSN 1416-4949

Verő-Valló Judit a 2024-ben megjelent kötetében a lakásépítészetten keresztül mutatja be Budapest nagyvárossá fejlődésének folyamatát a 19. század közepétől a II. világháborúig. A levéltári forrásokat bőségesen használó műben a városi társadalom lakáskultúráját és a városnak a lakhatási problémákra adott válaszait ismerteti. A könyv előzménye a szerzőnek az ELTE Történettudományi Doktori Iskolája keretében megírt és megvédett, a garzonlakásokról és lakóikról szóló disszertációja.

A témában korábban megjelenő munkák közül kiemelkedik Körner Zsuzsa 2010-ben megjelent munkája, amelyben bemutatja a város változását, építési szabályzatait és az építetők érdekeit is, ami alapján megindult a városkép átalakulása. Emellett megismerteti az olvasóval a különböző lakástípusokat és élettereket.¹ Korábbi alapmű Gyáni Gábor 1992-ben megjelent monográfiája, amelyben a 19. század végén jelentkező lakásínséget és az annak eredményeképpen felépülő bérházak megjelenését tárgyalja, továbbá bemutatja a munkások lakhatási lehetőségeit a II. világháborúig.² A téma szempontjából fontos kötet még az 1992-ben megjelent, Hanák Péter, Visi Lakatos Mária, Burucs Kornélia és Glatz Ferenc által jegyzett mű, amelyben a polgári otthont és annak használatát mutatják be a szerzők.³

A 19. század során az iparosodás következtében megindult a nagyfokú urbanizáció, s ennek következtében megjelent a városi tömegeket érintő lakhatási probléma, így változtatni kellett a korábban kialakult lakáskultúrára is. A könyv első felében Verő-Valló Judit végigvezeti az olvasót a város különböző lakóhelyfajtáin, bemutatja a bérházakat, a *boardinghouse*-okat és a garzonlakások típusait is. A kötet második felében tárgyalja a lakók életmódját, valamint helyet kapnak e részben a kortárs vélemények, kritikák is. A szerző sokszínű forrásbázisból merített kutatásához. Az elemzéshez alapvető fontosságú statisztikai adatokhoz egyrészt a Statisztikai Hivatal lakhatással, lakásállománnyal, lakókkal foglalkozó történeti statisztikai táblázatait (1906-os, 1930-as népszámlálások, valamint a Budapest épület- és lakásviszonyait feldolgozó 1920-ban, 1925-ben és 1935-ben

¹ Körner Zsuzsa: Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok. Bp., 2010.

² Gyáni Gábor: Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakások múltja. Bp., 1992.

³ Polgári lakáskultúra a századfordulón. Szerk.: Hanák Péter – Visi Lakatos Mária – Burucs Kornélia – Glatz Ferenc. Bp., 1992.

keletkezett adatsorai), másrészt a Budapest Főváros Levéltárában fellelhető 1941-es népszámlálás lakásíveit használta fel. Ezenkívül a lakóházak, lakások alaprajzait, tervrajzait és a kapcsolódó iratanyagokat a kor két építésügyi hatóságának, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának, valamint a Polgármesteri Hivatal III. Ügyosztályának levéltári anyagából nyerte ki. A téma feldolgozásához személyes visszaemlékezéseket – többek között Gobbi Hilda, Radnótiné Gyarmati Fanni és Hegedős Károly építész személyes levéltári forrásait, naplóját – is felhasznált, amelyek segítségével mélyebb betekintést kapunk a korszak lakhatási viszonyaiba. Ezenkívül a lakhatással foglalkozó korabeli sajtóanyagot is beemelte munkájába, s ezzel nemcsak a bennük leírt kritikákkal gazdagította a kutatást a szerző, hanem képi anyaggal is ellátta a kötetet, így színesítve azt.

A kiadvány hét nagyobb fejezetre oszlik, amelyekben alfejezetek bontják ki a tárgyalta témákat. Az első fejezetben a bérházak rendszerének kialakulásáról olvashatunk, amelyekre az urbanizáció által keltett problémák miatt volt égető szüksége a városnak. Megismerhetjük az erre vonatkozó jogszabályokat, amelyek lehetővé tették a társasháztulajdont és amelyek szabályozták a város arculatát, valamint azt, hogy ne épülhessenek élhetetlenül szűk bérházak. Kitér az I. világháborút követő Bauhaus építészeti programjára és a lakások szerkezeti felépítésére is.

A második fejezetben a bérházak lakásainak funkcionalista kritikáját olvashatjuk Adolf Loos és Otto Wagner újító építészeti megoldásai, valamint a modern építészet tárgyalása mellett. A nagyvárosi kultúrát befolyásolta a tömegtermelés, amely mellett megjelentek többek között Le Corbusier építész-teoretikus fő irányelvei az építészet fejlődésének fontosságáról, valamint ekkor honosodott meg a minimalista lakás fogalma. A fejezetben a szerző bemutatja Bécs korabeli lakásépítési programját, és szó esik a kislakások mintatelepekről is, amelyek Közép-Európa nagyvárosaiban épültek meg kísérleti céllal.

A harmadik fejezet az egyedülállók számára készült lakástípusokról szól. Ez a fajta lakás azoknak készült, akik, bár a családjuktól már elköltöztek, azonban még nem alapítottak sajátot. E lakástípusokra kezdetben egyfajta átmeneti lakhatásként tekintettek, jóllehet később már társadalmilag elfogadottá vált életvitelszerű használatuk is. Az amerikai mintájú *boardinghouse*-ok lakói többnyire változatos társadalmi és kulturális helyzetből érkeztek, és számos könyv, zenemű és színdarab alapját is szolgáltatva ez a sokszínűség. E típus alapján építettek Európa-szerte szállókat a munkásoknak és az egyedülállóknak, amelyeket kis privát terekkel, közös étkezőkkel, fürdővel láttak el, és amelyek bérleti díját meg tudták fizetni a kevésbé tehetőes bérlők is.

A negyedik fejezetben Verő-Valló Judit a garzonlakásokat tárgyalja a korabeli hirdetések alapján. Ezekből kiderül, hogy rendszerint két szoba és az előszoba tartozott a garzonhoz – konyhát általában nem említettek a hirdetésekben –, és a századfordulóig a fürdőszoba és az illemhely sem volt jellemző tartozéka e lakásoknak. A szerző a vizsgált statisztikákra hivatkozva ír arról is, hogy jellemzően egyedülállók, illetve gyermektelen házaspárok számára volt e típus ideális lakhely.

Az ötödik fejezetben új módszertannal, a „mélyfúrással” találkozunk az olvasó, amely betekintést enged belbudai és erzsébetvárosi garzonok és kislakások világába, és bemutatja azok felépítését és lakóit. Ezek a harmincas években Budapest legnépszerűbb

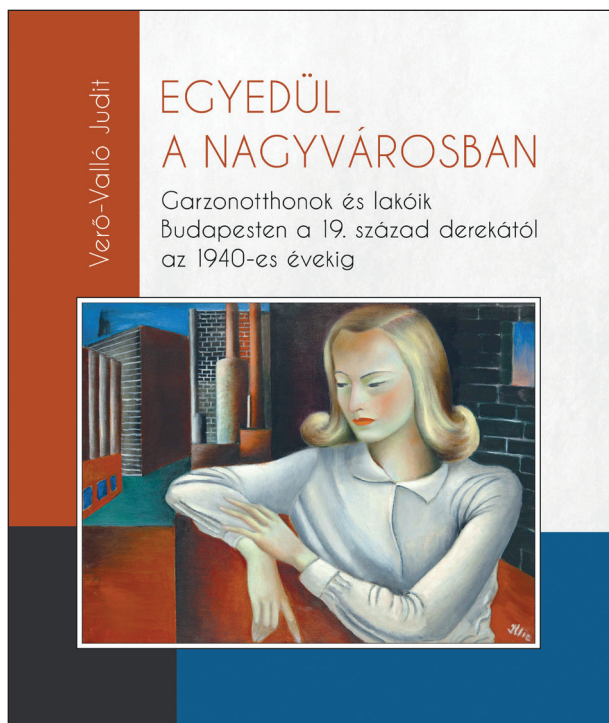
lakástípusai voltak, lakóik megfizethető áron praktikus, fürdőszobával és konyhával felszerelt otthont kaptak.

A hatodik fejezetben a téma irodalmi lenyomatait tárja fel a szerző a 19. század közepétől a 20. század közepéig. Ismerteti a korabeli háztartási tanácsadó könyveket és azokat a szépirodalmi alkotásokat, amelyekben megjelenik a tárgyalt téma. Ezeken túl információkat kapunk a garzon szó etimológiájáról, valamint arról, hogy életmódjuk alapján kiket tartottak a társadalomban legényembernek és garzonnőnek.

A kötet utolsó fejezetében esettanulmányként szerepel Gobbi Hilda különleges története, aki önálló egzisztenciával rendelkezett, egyedülállóként élt, s megtudhatjuk, milyen problémákkal kellett szembenéznie önállósodó nőként.

A szerző érdekesen, olvasmányosan tárgyalja a kutatott időszakban a városi lakások és lakóik helyzetét. A tudományos igényesség mellett a gazdag kép- és tervanyag is lehetővé teszi a témában való komolyabb elmélyedést, amit a könyv különösen szép nyomdai kivitelezése, valamint az alapos hely- és névmutatók csak tovább segítenek. A bevezetésben kitűzött célt a szerző teljességgel elérte, írása egyben tudományos igényű és szórakoztató is. Külön ki kell emelni a szerző összehasonlító elemzését a *boardinghouse*-ok és a budapesti garzonok vonatkozásában, amely segít megérteni az egyedülállók számára készült új lakástípus kialakulását, használatát és építészeti hatásait.

Bakati Vita

Keményné Pintér Ilona: Dokumentumok Dunapataj történetéből 1698–1944

Dunapatajért Közalapítvány, Dunapataj, 2023. 483 p.

ISBN 978-615-01-8010-6

Keményné Pintér Évának, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára nyugalmazott levéltárosának munkája Dunapataj történetének közel 250 évét dolgozza fel. A vaskos kötet elsőre talán nagy „feladatnak”, kifejezetten „nehéz olvasmánynak” tűnhet az olvasó számára, amit a borító kellemes zöld színe és a pataji községháza előtt készült idilli fénykép sem tud teljesen ellensúlyozni. Aki azonban kellően bátor, és beleolvas a kötetbe, egy idő után azon kapja magát, hogy megelevenedik a szeme előtt Dunapataj sokszínű történelme, és egyre nagyobb tiszteletet érez nemcsak az elmúlt korokat idéző sorok, de az ezeket felidéző és publikáló szerző iránt is.

A kötet élén, a hat számozott fejezetet megelőzve állnak Dusnoki Csaba, Dunapataj polgármestere ajánló mondatai. A számozott fejezetek közül az első a Bevezető, rövid, mindössze 10 oldalas tanulmány. A szöveg első része áttekinti a település történetét a vizsgált korszakban felvillantva a további szövegrész fókuszpontjait. A Dunapataj életében fontos szerepet betöltő Paksy család, a mezőváros és a földesurak viszonyát meghatározó majd’ 100 évig húzódó, 1794-ben kezdődő úrbéri per, az ehhez kapcsolódó földhasználat, az egyre nagyobb jövedelmet biztosító országos vásárok és a vásári jövedelmekhez kapcsolódó per is kiemelten hangsúlyos a korszak történelmében. Patajt sem kerülték el hazánk történelmének jelentős eseményei. A bevezető fejezetben rövid rész emlékezik meg a reformkornak és az 1848/49-es forradalom és szabadságharcnak a polgári átalakulást elősegítő folyamatairól, valamint az 1919. évi véres történésekről. A fejezet utolsó része Dunapataj két világháború közötti időszakának jellegzetességeit villantja fel.

A második, Dokumentumok címet viselő fejezet a kötet legfontosabb és egyben legterjedelmesebb része is. Ennek elején rövid ismertetőt találunk arról, hogy a bemutatott iratokat – amelyek a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltárában lelhetők fel – milyen elvek mentén választotta ki, írta át és foglalta kötetbe a szerző. Itt kapott helyet a címben jelölt időszak terjedelmes, 254 dokumentumból álló, gondosan válogatott iratanyaga. A tipográfiaiag is hangsúlyozott tagolás áttekinthetővé teszi a fejezetet, amire ilyen terjedelem mellett nagy szükség is van: a vastagon szedett egyedi sorszámmal, megnevezéssel, keletkezési dátummal ellátott dokumentumszöveg után szintén vastagon szedett, rövid leírást találunk az irat nyelvére, terjedelmére vonatkozóan, s minden forrás esetében szerepel a levéltári jelzet is. A válogatott dokumentumok igyekeznek lefedni a település mikrotörténetének különböző területeit, legyen az tulajdonjogi kérdés, oktatás, infrastruktúra vagy országos jelentőségű történések helyi kö-

KEMÉNYNÉ PINTÉR ILONA

DOKUMENTUMOK DUNAPATAJ TÖRTÉNETÉBŐL

1698–1944

vetkezménye vagy kísérő jelensége. A 350 oldalnál terjedelmesebb dokumentumgyűjtemény vizuális egységét leszármazási tábla, kataszteri térképek, táblázatok, iratfotók és régi fényképek törik meg. Igazán kár, hogy e fotók közül néhány, de legalább a térképek nem színes kivitelben kerültek a kötetbe. A fejezet végén hasznos segítséget, mintegy belső tartalomjegyzékként funkcionáló 7 oldalas dokumentumlistát találunk, amely a források címén kívül az irat keletkezésének idejét is tartalmazza. A kötetben való gyorsabb navigálást segíthette volna még a dokumentumok kötetbeli helyének oldalszáma is.

A harmadik fejezet a Szövegkiegészítők címet kapta, itt találhatók a Rövidítések feloldásai, az Idegen szavak jegyzéke, a Kronológiai kifejezések, a Mértékegységek, valamint a Régi kifejezések, fogalmak meghatározásai.

A negyedik fejezetben kapott helyet a Személynévmutató, ahol az iratokban szereplő személyek neve mellett a foglalkozás vagy a dokumentum kapcsán felmerülő egyéb fontos jellemzőket emelte ki a szerző. Hasznos része a fejezetnek a Földesúri ki kicsoda, amely-

ből pár szavas jegyzetek segítségével bontakozik ki a történelem színpadán megjelenő nemesi személyek családi vagy egyéb kapcsolati hálóját. A fejezetet részletes Tárgymutató, végül pedig Helynévmutató zárja.

Az ötödik, Összefoglaló című rész magyar, angol és német nyelven mutatja be a kötet tartalmát, koncepcióját, céljait.

A hatodik egység tartalmazza a kiadvány bibliográfiáját, amelyet a Képjegyzék követ. A könyv Tartalomjegyzéke az utolsó oldalon található (amelynek hasznosságát korlátozza, hogy hiba csúszott a fő fejezet oldalszámainak megjelölésébe).

A munka oroszánrészre egyértelműen a szerzőé, Keményné Pintér Ilonáé, de ahhoz, hogy ez a kötet megvalósuljon, több helyről is érkezett támogatás: Dunapataj Nagyközség Önkormányzata, a Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára, a Pataji Múzeum és a Nemzeti Kulturális Alap segítették a mű megjelenését. A képek szerkesztése és a borító megtervezése Schill Tamás Péter munkáját dicséri, az angol nyelvű fordítást Csókás Eszter, a németet Kiss Erika készítette, a nyomdai kivitelezés a szekszárdi Séd Nyomdában készült.

A kötet a II. fejezet elején megfogalmazott célját, a település múltjának megismertetését maradéktalanul, magas színvonalon teljesíti. A vaskos munka elsősorban talán „ijesztőnek” tűnhet, de tartalmát megismerve az alapos és precíz kutatást végző, a település iránt elkötelezett, munkájában alázatos levéltáros könnyen megnyeri az olvasók bizalmát. Dunapataj iratanyagának rendezése során a szerző alaposan megismerte a település történetét, amely hitelesen bontakozik ki a dokumentumgyűjtésből. A negyedévszázados, kitartó munka fontossága okán szerencsére tágabb közösséget tudott megmozgatni, így létrejöhetett ez a sokak támogatásából táplálkozó forrásgyűjtemény. Büszke és elégedett lehet a levéltáros, a levéltár és a település, ha a levéltári rendezésnek – mellékesen – ilyen impozáns eredménye születik. A könyv a településük, lakó- vagy szülőhelyük múltja iránt érdeklődő laikus olvasóknak is tartogat hasznos információkat, a szakemberek számára pedig a kutatáshoz is segítséget nyújt.

Hecker Henrietta

Beszámoló az MLVT 2024. május 23–25. között Kaposváron tartott vándorgyűléséről

A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) 2024. évi Kaposváron tartott vándorgyűlését az egyesület – a minden évben szokásos programelemeken túl – két fő témakör köré szervezte. Az egyik a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakban bekövetkezett szakmai változások áttekintése a különböző típusú levéltárakban, a másik pedig – a visszatekintő és tapasztalatokat összegző témakör után nem véletlenül – a jelen és a jövő egyik nagy újítása, a mesterséges intelligencia lehetséges szerepének megvizsgálása.

A háromnapos tanácskozás megnyitóján köszöntő és megnyitó beszédek hangzottak el az egyesület vezetősége, valamint a vendéglátók részéről. Szende László, a Kulturális és Innovációs Minisztérium közgyűjteményi főosztályvezetője köszöntötte elsőként az egybegyűlteket, majd a vendéglátó vármegye és város részéről dr. Neszményi Zsolt, Somogy Vármegye főispánja, Biró Norbert, a Somogy Vármegyei Közgyűlés elnöke és dr. Pintér Rómeó, Kaposvár Megyei Jogú Város alpolgármestere szavai tanúskodtak a szíves fogadtatásról, valamint az egyesület munkája iránti megbecsülésről. Vajk Ádámnak, az MLVT titkárnak, s egyúttal a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) alelnökének beszéde, aki Kenyeres István, az MLE elnöke üdvözlését is tolmácsolta, a konferencia fő témaköreire is kapcsolódó szellemes bevezető volt:

„Az utóbbi 10-15 évben angolszász mintára divat lett a legjobban fizető állások mellett a legstresszesebb, legveszélyesebb, legutáltabb, MI-tól leginkább veszélyeztetett, valamint a legnyugodtabb állások listáinak összeállítása. Utóbbiak között pedig a Chicagói Egyetem Üzleti Iskolája (*Booth School of Business*) által működtetett *CareerCast* felméréseiben olyan egzotikumok is feltűnnek, mint a könyvkötő, néhány hónapja pedig a mi szakmánk, a levéltáros is. Konferenciánkon is nyilván fel fog merülni, hogy ez mennyiben áll a hazai levéltáros szakmára, mindenesetre tény, hogy a könyvtáros, muzeológus vagy népművelő kollégák bizonyos okokból jelenleg irigykedve tekintenek ránk, akik már túlestünk az átszervezésen. Ha ennek kapcsán számításba vesszük, hogy az egyes munkahelyek alkotó nyugalmanak biztosítása a vezetők kezében van, máris nemcsak a felelősséget, de a benne rejlő lehetőséget is érezzük.

Egyházi kollégák, illetve aki 2003-ban már olvasott Levéltári Szemlét, az tudja, hogy a levéltárosok védőszentje Szent Lőrinc diakónus vértanú, egy végtelenségig nyugodt figurája az ikonográfiának (aki egyúttal a szegények védőszentje is, ami talán megmagyaráz bizonyos dolgokat). Lőrincet a legtöbben, ha másról nem is, arról ismerik, hogy legendája szerint a keresztényüldözések idején a császár istenségének tagadása miatti büntetése tüzes rostély általi halál volt. Lőrinc némán tűrte a süttögetést, mígnem szólott, hogy az egyik oldala már elkészült, tessék megfordítani. A középkorban gyakran ab-

Polgár Tamás, a Bősze Sándor-díj 2024. évi kitüntetettje
(Fotó: Lovász Marianna)

rázolták együtt az egyes szerzők által rokonának tartott szintén diakónus vértanúval, Szent Vincével, a bor és a borászok védőszentjével. Nos, nem tévedhetünk különösebben, ha úgy véljük, hogy a szervezők mellett e két védőszent is mindent elkövet, hogy ez a konferencia hasznos és kellemes egyaránt legyen.”

A köszöntők elhangzása után került sor – immár kilencedik alkalommal – a Bősze Sándor-díj átadására, amelyet az egyesület 2024-ben a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Somogy Vármegyei Levéltára igazgatójának, Polgár Tamásnak ítél oda, aki levéltárosi pályafutását 1996-ban a soproni levéltárban kezdte, majd 2001-től a Somogy Megyei Levéltár munkatársa lett, előbb levéltárosi, 2004-től főlevéltárosi munkakörben dolgozott. 2003-tól 2005-ig a kutatószolgálati csoportot vezette. 2005. november 1-jétől az intézmény igazgatóhelyettese lett. Dr. Bősze Sándor levéltár-igazgató halála után, 2014. december 1-jével megbízták a levéltár igazgatói teendőinek ellátásával, amelyet 2015. április 1-jétől kinevezett igazgatóként vezet.¹

¹ <https://www.sonline.hu/helyi-kultura/2024/06/regen-megdolt-a-sotet-sarokban-uldogelo-rideg-leveltaros-mitosza> (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

Az ünnepélyes díjátadó után kezdődött az az emlékülés, amely a tíz éve elhunyt Bősze Sándorra, a Somogy Megyei Levéltár igazgatójára emlékezett.² Bősze Sándor hivatali utóda, egykori helyettese, Polgár Tamás beszélt elsőként, aki előadásában Bősze szakmai pályafutását, valamint a Somogy Megyei Levéltárért folytatott tevékenységét foglalta össze, amellel, hogy munkatársként is bemutatta személyét. Vonyó József (ny. c. egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem) Bősze Sándor rendkívül szerteágazó tudomány-szervező és tudománypopularizáló tevékenységét tekintette át számos – immár archív – képpel kísért előadásában, míg Halász Imre (professor emeritus, Budapesti Gazdasági Egyetem) a nemzetközi tudományos szervező tevékenységét idézte fel visszaemlékezésében. A három előadó a hallgatóság körében is sokak által ismert Bősze Sándor pályájának más-más oldalát mutatta be, megrajzolva azt a képet, amely e nagy munkabírási, kreatív és lelkes levéltáros pályájáról az utókor számára is tanulságos lehet. Az előadásokat követően zajlott le az MLVT közgyűlése, majd koszorúzásra került sor az egykori levéltár-igazgató emléktáblájánál, amely a kaposvári TIT-székház falán található.

Május 24-én, a vándorgyűlés második napjának délelőttjén kezdődött szakmai konferencia témája a levéltárak életében a rendszerváltástól napjainkig követett stratégiák, célok, feladatok megvizsgálása, áttekintése volt. A makroszinttől kiindulva sorra megismerkedhetett a hallgatóság a különböző levéltártípusokban lezajlott változásokkal, valamint azokkal a sikeres és kevésbé sikeres projektekkel, amelyek a levéltárak tevékenységét ez idő alatt jellemezték.

Bényei Balázs (levéltári referens, Kulturális és Innovációs Minisztérium) „A levéltári ágazat és ágazati irányítás strukturális változásai 1989–2024” című előadása az irányítás intézményi szerkezetének változásait, a feladatkörbővülést, a minisztériumon belüli strukturális változásokat, valamint a levéltári ágazatra vonatkozó stratégiák kidolgozását, s az új jogszabályokat vette sorra. Csurgai Horváth József (igazgató, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár), egy, a rendszerváltás után létrejött „régijű” intézmény vezetőjeként tekintett vissza a városi levéltárak újjáalakulására „Városi levéltárak változó környezetben” című előadásában. A gyűjtemények sorsa nem elválasztható a különböző kulturális törekvésektől, ezért egységben érdemes vizsgálni a változásokat, például a városok jelentőségének alakulását és levéltáraik helyzetét. A változó szakmai és jogi keretrendszerek, s a jogszabályokra adott helyi válaszok, a helyi és pályázati lehetőségek megragadása egyaránt alakították és alakíthatják az e kategóriába tartozó intézmények sorsát – foglalta össze az előadó. Kiss Márton (ny. főlevéltáros, BME Levéltár) „Az egyetemi levéltárak felsőoktatásunk változó szervezeti keretei között (1990–2024)” című áttekintése nagyon adatgazdag összegzés volt arról, hogyan és milyen úttörő munka eredményeképpen jöttek létre a felsőoktatási intézmények levéltárai, s miként változott az intézményi szervezeti változásokkal párhuzamosan a levéltárak sorsa is. Czetz Balázs (MNL Gyűjteményi főigazgató-helyettes) a ma már MNL-kötelékben működő egykori megyei levéltárakról adott összefoglalást: „A megyei levéltárak pályáivá a rendszerváltástól

² https://mnl.gov.hu/mnl/sml/hirek/in_memoriam_dr_bosze_sandor_1957_2014_1 (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

2024-ig” címmel. A sok konkrét példával a jelenre reflektáló előadás a törvényi szabályozáson és a fenntartóváltáson túl részletesen szólt az integráció pozitív és negatív kísérőjelenségeiről, az elért eredményekről (épületfejlesztés), a megyei levéltárak hálózatában bekövetkezett változásokról (korábbi fióklevéltárak beolvadása, városi levéltárak kiválása), az MNL szervezetén belüli szakmai egységesülés és minőségbiztosítási törekvések fontosságáról és a jó gyakorlatok meghonosításának szándékáról.

Az áttekintésből nem maradhattak ki az egyházi levéltárak sem, amelyek a felsőoktatási levéltárak mellett talán a legdinamikusabban fejlődő intézménytípusok voltak e korszakban a levéltárak között, holott ma is számos hátráltató tényezővel kell megküzdeniük. Mózessy Gergely (igazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár) „Az egyházi levéltárügy dilemmái a rendszerváltástól napjainkig” című áttekintésében nagyon szemléletesen és a korszakot felidézően beszélt a problémákról, eredményekről, változásokról. (Előadásának írott változata e lapszámunkban olvasható.) A változásoknak van egy lelki/mentalitásbeli oldala is, ez minden előadásból kiderült, az intézményvezetők és munkatársaik viszonyulása a (jog)szabályokhoz, új feladatokhoz, kihívásokhoz nem közömbös az intézmények eredményessége szempontjából. Ezért is lényeges a mindenkori levéltárvezetők számára a változások követése, az azokra adott válaszok, a látókör bővítése, a kollégák megfelelő ösztönzése, a jó kommunikáció és a megfelelő szakmai és társadalmi kapcsolatok.

Az előadásokat követően kerekasztal-beszélgetés és vita következett az elhangzottakról, amelyet Gözsy Zoltán (igazgató, MNL Baranya Vármegyei Levéltára) vezetett. Mivel a vándorgyűlés a levéltárakkal kapcsolatos elvárásokat, illetve a lehetőségeket állította a vizsgálódás középpontjába, oly módon, hogy a közelmúlt és a jelen tendenciái, valamint a különböző levéltárak változásokra adott reakciói egyaránt fókuszban legyenek, ezért ennek megfelelően alakult a kerekasztal-beszélgetés résztvevői köre is: Lakatos Andor (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár), Osváth Zsolt (Simmelweis Egyetem Levéltára), Tilcsik György (ny. levéltárigazgató, Vas Megyei Levéltár), Vajk Ádám (Pápai Református Gyűjtemények Levéltára), Pálinkás Barnabás (RETÖRKI – Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár). A beszélgetés során két korszakra vonatkozóan szóltak a résztvevők: az 1995 utáni időszakról, majd a közelmúlt idejéről, az 2020-as évekről. Az eszmecsere a következő témákat érintette: Hogyan változott 1995 után a levéltár „küldetése”, szerepvállalása? Ki lehet-e emelni olyan jelentősebb fordulópontokat, amelyek befolyásolták a levéltár feladatait és ehhez kapcsolódóan a vezetői stratégiákat? Milyen karakterrel bíró levéltár-igazgatókra, illetve levéltárosokra (tudományos kutatást végző történész, iratrendezéssel, nyilvántartásokkal foglalkozó szakember) volt szükség a rendszerváltás utáni években? Hogyan alakultak át a levéltári munka ellátásához szükséges kompetenciák? A levéltárral szemben újonnan megfogalmazódó és több irányból érkező (fenntartói, állampolgári, kutatói stb.) elvárások és igények – amelyek a „modern” levéltár fogalomköréhez az utóbbi években különféle jelzőkkel is társultak („tudományos”, „szolgáltató”, „nyitott”, „élő”) – mennyiben alakítják az intézmények működését? Változnak-e és kell-e változniuk a levéltári vezetőknek? Vannak-e, s ha igen, milyen lehetőségei a levéltárnak proaktivitásra (az igények generalására, a szolgáltatásai fokozot-

tabb igénybevételének elősegítésére, a levéltárhasználói/fenntartói szemléletformálásra)? A változó igényeket mennyiben kell figyelembe venni a munkaerő-felvételnél? Milyen kompetenciával bír munkatársat kell alkalmazni (tudományos kutatást végző történész, elektronikus nyilvántartásokkal foglalkozó informatikus, „rekordmenedzser”, a közművelődési feladatokat végző tárlatvezető, pedagógus, kiadványszerkesztő, esetleg pszichológus), milyen levéltári csapatot kell építeni? Milyen szerepek nélkülözhetetlenek szervezetfejlesztési szempontból?

A kerekasztal-beszélgetést követően városnéző séta következett, majd egy, valamennyiünk számára nagyon érdekes programpontra, a Kaposvári Csiky Gergely Színház bejárására. Beléphettünk a kulisszák mögé, megnézhattuk a színház kelléktárát, az ügyelőpultot, egy számunkra ismeretlen világot. Az MNL Somogy Vármegyei Levéltára – jó hangulatú és a szokásos szíves fogadtatással jellemezhető – meglátogatásával zárult a nap szakmai része.

A vándorgyűlés harmadik napján, május 25-én délelőtt a jelen eredményei és a jövőbeli lehetséges változások adták az előadások, beszámolók apropóját. A program első részében gyűjtemény- és projektismertetés hangzott el, amely során Dékány Szilveszter (gyűjteményi főmunkatárs, Habsburg Ottó Alapítvány) mutatta be Habsburg Ottó irat- és fotógyűjteményét, valamint az intézmény projekteredményeit, köztük a közelmúltban megjelent „99 év 99 kép – Fényképek Habsburg Ottó életéből” című kiadványnak is háttérrel szolgáltató fényképgyűjteményt és az azt érintő feldolgozómunkát. A vándorgyűlés hagyományos és hasznos programpontja, a levéltárszakmai aktualitások most sem hiányozhatott. Az NKA 2023–24. évi tevékenységéről és további terveiről Koltai András (NKA Könyvtárak és Levéltárak Kollégiuma) tartott tájékoztatást, majd Cseh Gergő Bendegúz (levéltári vezető szakfelügyelő) foglalta össze a Levéltári Szakfelügyelet 2023. évi tevékenységét.³

A levéltárszakmai szempontból nélkülözhetetlen állományvédelmi feladatok miatt fontos, hogy a szakemberek időről időre megfelelő képzésben részesüljenek. Ezekről a lehetőségekről, valamint eredményekről „Online és offline állományvédelmi képzések” címmel tartott beszámolót P. Holl Adrienn (állományvédelmi szakértő, RETÖRKI – Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár). A képzési tananyagok, a képzések eredményességi mutatói, a múzeumi és könyvtári területre történő kitekintés egyaránt része volt a beszámolónak.

A tavalyi év pályázati és ebből kifolyólag finanszírozási nehézségeit a szakma, benne a levéltáros egyesületek összefogásának köszönhetően sikerrel túlélő Levéltári Szemle jelenéről és jövőbeli szakmai terveiről beszélt a folyóirat főszerkesztője, Kovács Eleonóra (főlevéltáros, MNL). Az MLVT, MLE és MNL közös kiadásában megjelenő lap támogatására a RETÖRKI – a tavalyi évhez hasonlóan – a helyszínen támogatását ajánlotta, amelyet a Levéltári Szemle szerzői javára fog felhasználni a szerkesztőség.

Az aktualitásokat, beszámolókat követően két jövőbe mutató előadás zárta a szakmai programot, mindkettő a mesterséges intelligencia felhasználhatóságáról, már megva-

³ A Levéltári Szakfelügyelet beszámolója a Levéltári Szemle 2024. évi 2. számában olvasható.

lósult és folyamatban lévő projektekről számolt be. Benyovszky Máté (IT fejlesztési és AI vezető, Integritás Hatóság) jó hangulatú előadása, ahogy már a címből is kiderül – „A mesterséges intelligencia alapjai, jelenlegi alkalmazásai és trendjei, jövője és hatása mindennapi életünkre” – áttekintő, ismeretterjesztő jelleggel, szerencsésen közelítette meg a témát azok számára is, akik kevés információval rendelkeznek e kérdéskört illetően, vagy éppen idegenkednek e területtől. Az MI digitális fényképeknek, mozgóképeknek az eredetihez megszólalásig hasonló megjelenést biztosító felhasználása a levéltári terület „hiteles helyi” megőrzési feladataira a jövőben jelentős hatással lehet. Az előadó az MI-ra bízta az MLVT „himnuszának” megírását és megzenésítését, ami a hallgatóság körében nagy derűtséget keltett. Végezetül betekintést kaptunk az MI-nek az Integritás Hatóság napi munkájában történő hasznosítására. Bánki Zsolt István (osztályvezető, MNL Informatikai és Innovációs Igazgatóság Digitális Szolgáltatásfejlesztési Osztály) már közelebből, levéltári hétköznapijaink szemszögéből taglalta a témát, amikor a mesterséges intelligencia lehetséges felhasználásáról beszélt, példaként bemutatva az MNL projektjeit (a hadifogolyként vagy civilként a Szovjetunió GULÁG és GUPVI táboraiba kényszermunkára elhurcoltak adatainak feldolgozása; 1828. évi országos összeírás.)⁴

A vándorgyűlés zárszavában Cseh Gergő Bendegúz, az egyesület elnöke nemcsak az elhangzottakat összegezte és emelte ki a továbbgondolásra érdemes kérdésköröket, de a résztvevők véleményét is megfogalmazta, amikor köszönetet mondott a vendéglátóknak és a szervezőknek a jó hangulatú, körültekintéssel és vendégszeretettel megvalósított rendezvényért. Az MLVT tagjai 2025-ben Ózdon találkoznak majd, május 15. és 17. között.

Kovács Eleonóra

⁴ Az adatbázisokról bővebben: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/elerheto_a_szovjetunioba_elhurcoltak_adatbazisa és https://hvg.hu/tudomany/20220930_magyar_nemzeti_leveltar_1828_evi_orzagosszeiras_kereshto_adatbazis (A letöltés ideje: 2024. szeptember 20.)

A MELTE és az EME 2024. évi vándorgyűlése és konferenciája

Pápa, 2024. június 26–28.

Nem volt „kerek” évfordulója, de azért figyelemre méltó tény, hogy a Magyar Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) idén nyáron, 2024. június 26–28. között már másodszor tartotta vándorgyűlését a Dunántúli Református Egyházkerület székhelyén, Pápan. A kollégák nem nosztalgiával érkeztek, mivel az 1998. évi résztvevők közül csak kevesen voltak jelen. Akkor is a református Ótemplomban, ökumenikus istentisztelettel kezdődött a konferencia, úgy, ahogy most, június 26-án, szerdán is, amikor ifjabb Márkus Mihály református esperes igehirdetése mellett Mail József római katolikus apát-plébános és Polgárdi Sándor evangélikus esperes imádsággal szolgáltak, a közös éneket pedig Kertész Botond (Evangelikus Országos Levéltár) kollégánk vezette orgonajátékával.

Ennyiben viszont ki is merülnek a hasonlóságok a két rendezvény között. 1998 óta ugyanis a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (DRETGY) jelentős fejlődésen ment keresztül, és ennek megfelelően maga az Ótemplom is átalakult. A környező épületekben, a pincében és a templom karzatán 2018 tavaszán megnyílt a DRETGY Pannonia Reformata Múzeuma, amely újszerű múzeumpedagógiai eszközökkel mutatja be a református keresztyén hagyományt (és mindezek mellett a gyűjtemény leglátványosabb darabját, egy 3000 éves egyiptomi koporsót és múmiát). A múzeum ráadásul egy kávézóval és egy hangulatos udvarral egészült ki, amely a vándorgyűlés napjaiban számos informális, de fontos szakmai beszélgetésre is lehetőséget adott.

A vándorgyűlést a MELTE idén is együtt rendezte az Egyházi Muzeológusok Egyesületével (EME), amelynek taglétszáma az elmúlt két-három év során örömdetesen gyarapodott. Közös eseményünknek idén – a meghívott előadókkal együtt – közel száz résztvevője volt, és a szakmai program kialakításában is aktívan részt vett az EME újonnan választott vezetősége.

A formális program az istentisztelet után az Ótemplomban folytatódott, ahol a MELTE tartotta éves közgyűlését – miközben a muzeológusok hasonló rendezvényének a református könyvtár adott otthont. A MELTE közgyűlésén *Koltai András* elnök és *Vajk Ádám* titkár beszámoltak az egyesület futó pályázatairól és egyéb aktuális ügyekről, többek között az egyesület névváltozása (Magyarországi Magyarok) miatti eljárásokról és a jövő évi, a Magyar Főiskolai Levéltári Szövetséggel (MFLSZ) közös egri vándorgyűlés előkészítéséről.

A délután a megújult pápai református gyűjtemények megtekintésével folytatódott, ami igazi élmény volt még a sokat látott levéltári és múzeumi szakemberek számára is. Kapcsándi Szilvia múzeumvezető vezetése lelkesedést sugárzott, Hudi József levéltár-

vezető előadása pedig mély szakmai elhivatottságot tükrözött. Ugyancsak hasonló jellemezte a Fábiánné Horváth Adrienn által vezetett könyvtárlátogatást, valamint a tavalyi emlékévi alkalmából nyílt Petőfi-kiállításon a Schilde René és Nagy-Luttenberger Anita által tartott vezetéseket is. A nap hivatalos programját fogadás zárta, amelynek szintén a Pannonia Reformata Múzeum udvara adott volna helyet, de az érkező eső miatt házigazdánk, a DRETGY a főtéri Galéria Bisztróban látta vendégül a vándorgyűlés résztvevőit. Az este végül szállásunkon, a Református Kollégium újonnan elkészült diákokthonában ért véget, ahol az érdeklődők a pannonthalmi apátság borával, a székesfehérvári püspök sörével és a kapcsolódó történetekkel ismerkedhettek meg kötetlen módon.

A rendezvény második napja (június 27.) néhány elszánt focista számára rövid edzéssel kezdődött a Kollégium udvarán – készülve a közelgő MLE-kupára –, majd reggeli után az Ótemplomban Lackner Pál evangélikus püspök, gyűjteményigazgató imádsága és rövid igehirdetése nyitotta meg a szakmai konferenciát. A délelőtt során kifejezetten olyan témák merültek föl, amelyek a levéltárosokat és a muzeológusokat egyaránt érdekelték. A HUN-REN Energiatudományi Kutatóközpont munkatársai nevében Nagy Hedvig Éva számolt be az ionizáló sugarak állományvédelmi alkalmazásáról, ami igen hatékonyan szolgálhatja a szerves kártevők elleni küzdelmet, ugyanakkor roncsolja a legtöbb szerves anyagot. Mivel maga a papír is szerves anyag, ezért használata nagy körülmétekintést igényel.

A következő szekcióban a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) egyes intézményeinek gyakorlatát ismerhettük meg a magániratok gyűjtésének különféle módszereiről. Szállkai Tamás (MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára) többek között a gyűjteményi napokról és a helytörténeti előadásokról, Karika Tímea (MNL Veszprém Vármegyei Levéltára) főként a szülőfalujában, Balatonfőkajáron végzett gyűjtésről, valamint a Kék Szalag ver-

seny levéltárosok számára kínált forrásgyűjtési lehetőségeiről, *Pál Ferenc* (MNL Vas Vármegyei Levéltára) pedig az általa vezetett helyismereti (cserkész)táborokról számolt be. Ő is rámutatott arra, hogy igazán hatékony gyűjtést csak digitális formában lehet végezni, mert az eredeti iratoktól – érthetően – nehezen válnak meg tulajdonosaik.

A délelőtti utolsó szekciója egyfajta múzeum- és levéltár-pedagógiai „kirakodóvásár” volt. *Halászné Kapcsándi Szilvia* (Pápa), *Borókay Zsófia* (Evangélikus Országos Múzeum/EOM), *Rétfalvi Balázs* (Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár), *Dénesi Tamás* (Pannonhalmi Főapátsági Levéltár) és *Koltai András* (Piarista Gyűjtemények, Budapest) számolt be vetített képek segítségével a helyi adottságok szerint kialakult gyakorlatról és lehetőségekről.

A konferencia programjának összeállításában újdonságot jelentett, hogy abban idén az egyesület(ek) több tagja is közreműködött, akik az egyes tematikus szekciókat maguk szervezték és vezették. Így a magánirat-gyűjtési szekció *Kovács Eleonórának* (MNL), a pedagógiai szekció pedig *Harmati Bélának* (EOM) volt köszönhető.

Ebéd után a levéltárosok és a muzeológusok (valamint az esetleg velük tartó levéltárosok) programja elvált egymásól. Utóbbiak útnak indultak, hogy megtekintsék a felújított és különleges, kosztümös tárlatvezetést kínáló Esterházy-kastélyt, majd pedig a város zsinagógáját és katolikus templomait. *Heitler András* festőrestaurátor művész segítségével néhányan a plébániatemplomba is bepillanthattak, amely statikai problémák, valamint Franz Anton Maulbertsch falfestményeinek állagromlása miatt teljes felújítás alatt áll.

Eközben a levéltárosok konferenciája a református könyvtár olvasótermében folytatódott. Az első szekcióban – Vajk Ádám (DRETGY) hívására és vezetésével – *Körmendi Tamás* tanszékvezető egyetemi docens (Eötvös Loránd Tudományegyetem/ELTE) számolt be a levéltársképzés mai helyzetéről. Az ELTE még mindig az egyetlen hely az országban, ahol felsőfokú levéltárosi diploma szerezhető, de a kis számú jelentkező miatt egyes szakirányú képzéstípusok elindítása nehézséget jelent. Kapcsolódott a témához *Hermann István* (Budapest Főváros Levéltára) előadása, aki az intézménye által összeállított akkreditált továbbképzésekről beszélt, amelyek az állományvédelem és az adatbázisok témájában online is elvégezhetők. Ezt ezúton is mindenkinek ajánljuk (<http://e-learning.bparchiv.hu/>). Harmadikként *Koltai András* számolt be a MELTE által fejlesztett matricula.hu adatbázis 2022 óta megvalósult és a közeljövőben tervezett fejlesztéseiről. Ennek során az a vízió fogalmazódott meg, hogy a kialakulóban lévő relációs adatbázisrendszer egységes felületet tudjon nyújtani az egyházi levéltárakban mindenhol gyűjtött adatoknak (intézményi, helytörténeti, személyi adattárak, diáknévsorok stb.).

A délutáni második szekcióban, amelyet *Dénesi Tamás* „szerkesztett” és vezetett, néhány „kutató” egyházi levéltáros számolt be aktuális munkájáról. *Nemes Gábor* (Győri Egyházmegyei Gyűjteményi Központ) a győri székeskáptalan középkori számadáskönyvének készülő kiadásáról (és annak fordultatos előzményeiről), *Hudi József* (DRETGY) a Veszprémi Olvasótársaság (1841–1844) tagjainak általa összeállított életrajzi adattáráról, *Mirák Katalin* (Evangélikus Országos Levéltár) elősorban az evangélikus (állambiztonságilag felügyelt) közelmúlt feltárásának érdekességeiről, végül pedig *Sárközi Gergely Antal* (DRETGY) a Pápai Református kollégiumi könyvtár történetéről tartott előadást.

A konferencia végén a levéltárosok is csatlakoztak a „templomtúrához” (a pálos és a plébániatemplomban), majd vacsora után a Pannonia Reformata Múzeum udvara adott otthon az igazán hangulatos esti programnak, amelyen a közeli Somló híres boraival ismerkedhettek a jelenlévők Tóth Péter, a Kőfejtő Pince családi borászat vezetője és borai segítségével. Saját magunk is tapasztalhattuk, hogy a vulkáni eredetű tanúhegy talaja valóban olyan jellegzetes ízt ad az ottani boroknak, amely részben még a szőlőfajták (olaszrizling, furmint, juhfark) különbségeit is elfedi.

Ez az esemény volt egyúttal a vándorgyűlés „pápai lezárása” is. Halászné Kapcsándi Szilvia múzeumvezető búcsút mondott a résztvevőknek, az EME és a MELTE elnökei pedig köszönetet mondtak a vendéglátóknak, Halászné Kapcsándi Szilviának, az EME alelnökének, és Vajk Ádámnak, a MELTE titkárának, akik az operatív szervezőmunkát végezték, valamint Köntös László gyűjteményigazgatónak. Utóbbi rövid beszédében fölidézte a pápai gyűjtemények megújulásának sikeres történetét, amelynek eredménye tulajdonképpen most mutatkozott be a levéltári és múzeumi „közélet” előtt. Megosztotta a hallgatósággal, hogy milyennek szeretné látni a gyűjteményeket (evangelizálóknak) és a benne dolgozókat (önállónak és ambiciózusnak).

A vándorgyűlés utolsó, harmadik napján (június 28.) a résztvevők Türré és Sümegre indultak – ki autóval, ki busszal, összesen bő hatvanan. Türrén a frissen felújított premontrei prépostsági templomot a felújítás egyik szakmai vezetője, *Nagy Veronika* művészettörténész (Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, Veszprém) mutatta be. Megismertette a résztvevőkkel többek között a Szent László-falkép és a mellette föltárt barokk oltárépítmény történetét, valamint a szentély barokk lezárásának különleges, gótikus pillérfejezetet imitáló módját (amelyre szintén a feltárás során derült fény).

Az idő azonban szorított, mert még több látnivaló várta a csoportot Sümegen. Itt szintén Nagy Veronika kalauzolta a társaságot a püspöki palotában, amelyet a 20. századi püspökök már egyáltalán nem használtak, ma is állami tulajdonban van, így 2018 és 2021 között a Nemzeti Kastélyprogram keretében újították fel (legalábbis egy részét). Az izgalmas interaktív kiállítás központjába Nagy Veronika és kurátortársa, Gaylhoffer-Kovács Gábor a palota egykori meghatározó lakóját, Padányi Bíró Márton püspököt, valamint Franz Anton Maulbertsch-et állították, aki 1757–1758 között a püspök megrendelésére festette ki a sümegi plébániatemplomot. A palota megtekintése után elsétáltunk a ferences templomba, majd a plébániatemplomba, hogy megnézzük a püspök programja szerint készült nevezetes freskókat, Maulbertsch fiatal korának első nagy alkotását. Ezen a méltó helyen ért tehát véget a MELTE és EME 2024. évi vándorgyűlése, amely szakmai, művészeti és személyes élményekben egyaránt gazdagnak bizonyult.

Koltai András

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle aktuális közlési és hivatkozási szabályzata, valamint a levéltáros interjúkra vonatkozó útmutató elérhető a Magyar Levéltári Portálon:

[https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/
leveltari-szemle/](https://archivportal.hu/index.php/egyesulet/leveltari-szemle/)

Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy kéziratuk elkészítésénél ezen útmutatókat vegyék figyelembe!

A borító az Európa Tanács Access to Archives c. kézikönyve (Strasbourg, 2005) borítóképének felhasználásával készült (Illusztráció *Az európai közlevéltárak hozzáférhetősége I.* című, 62–80. oldalon található tanulmányhoz.)

800 Ft

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE